

ΑΓΓΕΛΟΣ ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΑ

§1 Ἡ πρὸς τὴν μουσικὴν κλίσις καὶ ἀγάπη μου χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας. Ἐνθυμοῦμαι ὅτε ἤμην ἀκόμη μικρὸ παιδί πού τακτικά ἐφρόντιζα νὰ φοιτῶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς πατρίδος μου καὶ μάλιστα νὰ πηγαίνω καὶ νὰ λαμβάνω θέσιν πλησίον εἰς τὸ ἀναλόγιον τῶν ψαλτῶν⁽¹⁾, χωρὶς νὰ ἔχω πρὸς τοῦτο καμμίαν ἰδιαιτέραν πρόσκλησιν ἀπὸ κανένα. Μὲ εὐχαριστοῦσε νὰ χώνωμαι καὶ νὰ προσπαθῶ νὰ ψάλλω μαζί μέ τά ἄλλα παιδιά πού ἦσαν εἰς τὴν ἡλικίαν μεγαλύτερά μου, μά κάπως προσδιωρισμένα ὡς κανονάρχαι καὶ ἰσοκράται εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς μουσικούς χορούς. Τό ἐνδιαφέρον μου τοῦτο εἰς τὴν μουσικὴν μέ τὴν ἡλικίαν μου ἐμεγάλωνε καὶ αὐτό. Σιγὰ σιγὰ ἔλαβα καὶ ἐγὼ θέσιν μέσα εἰς τὸ ἀναλόγιον τοῦ δεξιοῦ χοροῦ ὡς κανονάρχης. Ἐλεγα πλέον καὶ τὸν Ἀπόστολον. Εἶχα μάλιστα τὴν φιλοδοξίαν, πάντοτε, σέ κάθε Κυριακὴν καὶ κάθε ἑορτὴν ἐγὼ κατὰ προτίμησιν νὰ ἀναγινώσκω τὸν Ἀπόστολον. Τοῦτο μ' ἔδιδε τὴν εὐκαιρίαν κατὰ τινὰ τρόπον ψαλτικόν νὰ ἀπαγγέλω τὴν ἀποστολικὴν περικοπὴν. Καμμίαν ἄλλην μεγαλυτέραν

-
- 1) Ἡ πατρίς μου, τὸ Ταϊφύριον τῆς θρακικῆς Χερσονήσου, εἶχε δύο ἐνορίας, τὴν τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου· τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου ψάλλται εἰς τὴν ἐποχὴν μου ἐκείνην ἦσαν εἰς τὸν δεξιόν χορὸν ὁ Γεώργιος Χατζηγεώργης ἡλικιωμένος μέν, μουσικώτατος δέ καὶ μεγαλοφωνότατος, τοῦ ὁποίου μαθηταὶ καὶ βοηθοὶ ἦσαν ὁ Κωνσταντῖνος τοῦ Παπαῖωακείμ μουσικός δόκιμος καὶ ὁ Γεώργιος Βλάχος· εἰς δέ τὸν ἀριστερόν χορὸν ὁ Κωνσταντῖνος Βουτσᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης τοῦ Παναγιωτῆ ἢ Ζαβλάρης μαθητῆς τοῦ μακαρίτου ἐφημερίου τοῦ ναοῦ Παπαῖωακείμ· τῆς δέ ἄλλης ἐνορίας ψάλλται ἦσαν ὁ Κωνσταντῖνος τοῦ Στεφανῆ καὶ ὁ Ἰωάννης Μπογιατζῆς δόκιμος καὶ καλλίφωνος ψάλτης.

εὐχαρίστησιν δέν ἡσθάνομην ἀπό τό νά εὐρίσκομαι μέσα εἰς τόν ναόν καί νά ἀκούω τούς ψάλτες του. Γενικῶς, εὐχαριστούμην μέ τήν μουσικήν. Ἀπό μικρός ἀκόμη εἶχα τήν δύναμιν νά συγκρατῶ κάθε νέον ἄσμα ἢ νέον τραγοῦδι πού διά πρώτην φοράν ἤρχετο εἰς τήν ἀκοήν μου. Τό ἐξετέλουν δέ χωρίς καμμίαν παραλλαγήν, πρᾶγμα τό ὅποιον συνετέλεσε μεταξύ τῶν συνομηλίκων μου νά θεωροῦμαι, μέ ὅλην μου τήν ἀμάθειαν, ὡς ἕνας καλός τραγουδιστής.

§2. Ἡ κλίσις μου αὐτή εἰς τήν μουσικήν μέ παρηκολούθησε καί εἰς τήν κατόπιν ἡλικίαν μου. Ἀπό τό 1903 ἕως τό 1907 διέμενον εἰς τήν Καλλιπόλιν, εἰς τῆς ὁποίας τό Σχολαρχεῖον ἐπὶ τετραετίαν ἐφοίτησα. Καί ἐδῶ, κατά τό χρονικόν τοῦτο διάστημα, ἐκκλησιαζόμενοι εἰς τούς ναούς⁽²⁾, προτιμῶν ἐκείνους ὅπου ἔψαλλον οἱ καλύτεροι ψάλται. Διατελῶν τακτικός κανονάρχης τοῦ Κωνσταντίνου Τσιλτεκλή.

-
- 2) Τήν ἐποχήν ἐκείνην ἐν Καλλιπόλει ἐλειτούργουν τέσσαρες ναοί: τρεῖς εἰς τόν ἐπάνω μαχαλᾶν καί ἕνας εἰς τήν κάτω συνοικίαν τοῦ Μπαλοῦκ Παζάρ· ἐκ τούτων ὁ ἅγιος Γεώργιος εἶχε δεξιόν ψάλτην τόν Γεώργιον Χατζῆ Ἀναγνώστου ἔμπειρον καί καλλίφωνον μουσικόν, μαθητήν τοῦ μακαρίτου πρωτοψάλτου Κωνσταντίνου τοῦ ἰδίου ναοῦ ψάλτου· ὁ ἅγιος Νικόλαος εἶχε δεξιόν τόν Νικόλαον Γεωργιάδην ἐκ Ταϊφυρίου ὁρμώμενον ἐκ τῆς οἰκογενείας Τσουκαλᾶ, διδάσκαλον ἐν τῷ Σχολαρχεῖῳ καί μουσικοδιδάσκαλον· ὁ ἅγιος Δημήτριος εἶχε ψάλτας εἰς μέν τόν δεξιόν χορόν τόν μηχανικόν Κωστήν Τσιλτεκλήν ψάλτην καλλίφωνον καί τεχνίτην ἄριστον, εἰς δέ τόν ἀριστερόν τόν Κωστήν Τσεσμελήν, ἐκ τῆς Κρήνης τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου ἀμφοτέρους καταγομένους· τοῦ δέ, ἐν Μπαλοῦκ Παζάρ ναοῦ τῆς Παναγίας ψάλτης ἦτο ὁ φημισμένος διά τήν μάθησίν του καί τήν καλλιφωνίαν του Ἰωάννης Ὀνουφριάδης, ἐκ Ταϊφυρίου, μαθητεύσας τήν μουσικήν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρά τοῖς πατριαρχικοῖς μουσικοῖς διδασκάλοις.

Τό ἐνδιαφέρον μου πρὸς τὴν μουσικὴν ἐξεδηλώνετο εἰς τό γεγονός ὅτι μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ ναοῦ ὅπου ἐτέλουν τὰ καθήκοντα κανονάρχου, ἐπεσκεπτόμην καὶ τοὺς ἄλλους ναοὺς τῆς πόλεως, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἀκούσω τοὺς ἐκεῖ ψάλτας· καὶ μάλιστα ἔτρεχα συνήθως ἐκεῖ ὅπου ἐμάνθανον ὅτι ψάλλει ὁ τάδε ἐξοχότης. Ἐάν, βεβαίως, ὁ ψάλτης ἦτο ἢ δέν ἦτο ἐξοχότης ἐγὼ καμμίαν εἶδισιν δέν εἶχα, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ἦμουν ἀμαθής. Κυρίως αἰσθήσιν μ' ἔκαμνεν ἡ ἡδυφωνία καὶ ἡ μεγαλοφωνία τοῦ ψάλτου. Ἐκ τῆς ἐπισκέψεως καὶ ἀκροάσεως διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν διδασκάλων, κατῶρθονα νὰ κρατῶ εἰς τὴν μνήμην μου τὰ ἐκκλησιαστικὰ ᾄσματα κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως ἐκάστου. Ὡς ἐκ τούτου πολλάκις ἐπεχείρουν καὶ ἐξετέλουν ἐνώπιον τῶν φίλων καὶ τῶν γνωστῶν μου τό αὐτὸ τροπάριον ἢ ᾄσμα κατὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν ψάλτην. Ἐν τούτοις ἐκεῖνο τό ὁποῖον μέ ἔκαμνε νὰ αἰσθάνωμαι, ἰδιαίτερος, ἱκανοποιήσιν ἦτο τό ἐξῆς· τό νὰ ἀκούω νὰ λέγουν περὶ ἐμοῦ οἱ ἀκροαταὶ ὅτι ἐπιτυχῶς ἐμιμούμην τὴν ἐκτέλεσιν ἐκείνων. Βεβαίως, δέν πρέπει νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι ἐγνώριζα ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν· ἦμουν ἀκόμη ἀμαθής· ὅ,τι ἔκαμνα τό ἔκαμνα κατὰ πρᾶξιν, ὁδηγούμενος μόνον ἀπὸ τό αὐτὶ καὶ τίποτε περισσότερον.

§3. Μετὰ τὴν περάτωσιν τῶν μαθημάτων τοῦ Σχολαρχείου Καλλιπόλεως τό 1907, εἶχα λάβει ἀπόφασιν νὰ μεταβῶ εἰς τὰς Κυδωνίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου διέμεινεν οἰκογενειακῶς ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός Μιλτιάδης (3)

(3) Ὁ Μιλτιάδης Βουδούρης μουσικός καὶ μουσικοδιδάσκαλος ἐγκατασταθεὶς ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ 1906· ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ἔληξε τό 1923, ὅτε, ἐπελθούσης τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ἀπήχθη μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λεωνίδα εἰς τό ἐσωτερικόν τῆς Μικρασίας, ὅπου μετ' ἄλλων Κυδωνιέων ἀπωλέσθησαν.

Ἡ μετάβασίς μου εἰς τὰς Κυδωνίας εἶχε ὡς σκοπὸν νὰ συνεχίσω τὰς σπουδὰς μου εἰς τὸ ἐκεῖ Γυμνάσιον καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐκδιδαχθῶ παρὰ τῷ ἀδελφῷ τὴν μουσικὴν. Ἡ ἀπόφασίς μου αὕτη δέν ἐπραγματοποιήθη, διότι τὰ πράγματα ἦλθαν διαφορετικά.

§4. Κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 1908 ἦλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατόπιν εἰσιτηρίων ἐξετάσεων εἰσῆλθον ὡς τρόφιμος ἐπὶ τὴν ἐν Χάλκῃ ἱεράν θεολογικὴν Σχολήν. Ἐδῶ ἐπρόκειτο νὰ συνεχίσω τὰς σπουδὰς μου. Ἡ θεολογικὴ σχολὴ εἶναι ὁ τόπος ὅπου εἶχον ὅλας τὰς εὐκαιρίας διὰ νὰ μορφωθῶ καὶ ἐκπαιδευθῶ ἀρτιώτερον· ἐπίσης ἐδῶ ἐπεδόθην εἰς τὴν μελέτην καὶ ἐκμάθησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἡ ἄλλη σπουδὴ μου δέν σχετίζεται μὲ τὸ παρὸν ζήτημα τῆς μουσικῆς· διό καὶ δέν ἔχω τί νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα τὴν στιγμὴν πού τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν τῆς σχολῆς ἦτο ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἄρτιον ὡς πρὸς τὸν ἐπιστημονικὸν καταρτισμὸν του. Ἀντιθέτως δέ πρὸς τὰ λοιπὰ μαθήματα, τὸ τῆς μουσικῆς ἦτο παρημελημένον. Ἀφοῦ διὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἀπαραίτητος εἶναι ἡ γνῶσις καὶ ἡ μάθησις τῆς ἐκκλ. μουσικῆς, ἔπρεπε καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο οἱ μαθηταὶ τῆς σχολῆς ταύτης νὰ τυγχάνωσι τοῦ καταλλήλου καταρτισμοῦ. Ἐπὶ τοῦ μαθήματος τούτου ἐντεταλμένος διδάσκαλος ἦτο ὁ Γεώργιος Πρωγάκης. Ἀπὸ τὰ πρῶτα μαθήματα πού ἤκουσα, ἐσχημάτισα τὴν γνώμην ὅτι τὸ πρόσωπον τοῦτο δέν ἦτο κατάλληλον διὰ τὸ ἔργον τοῦτο. Ἡ πρώτη ἐντύπωσις ἀσκεῖ, ἀναμφιβόλως, τὴν μεγαλυτέραν ἐπίδρασιν. Ἐκτοτε ἡ ἐντύπωσις αὕτη παρέμεινε μέσα εἰς τὴν μνήμην μου ἀνεξάλειπτος· φωνὴ λεπτὴ, συχνότατα διακοπτομένη· διδασκαλία στοιχειωδესτάτη· τρόπος προφορᾶς καὶ ἀπαγγελίας τοῦ μουσικοῦ μαθήματος κακός·

μέθοδος διδακτική ἀκατάλληλος διά σπουδαστάς ἀνωτέρων μαθημάτων. Τίποτε τό ἐλκυστικόν δέν παρουσίαζεν ἡ φωνή του, οὔτε τό ἐξαιρετικόν καί ἐνδιαφέρον εἶχε ἡ διδασκαλία τοῦ μουσικοδιδασκάλου τούτου. Ἀπό τά πρῶτα βήματά μου εἰς τήν μουσικήν ἤρχισα νά ἀπογοητεύωμαι. Μοί ἐφαίνετο ἀνεξήγητον τό γεγονός ὅτι ὁ διδάσκαλος τῆς μουσικῆς ἦτο τόσο καθυστερημένος· δέν ἦτο εἰς θέσιν οὗτος νά διδάξῃ καί νά μεταδώσῃ τὰς ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς γνώσεις του. Παρατηροῦσα ὅτι ὅλοι οἱ μαθηταί εἶχαν μίαν ἀδιαφορίαν καί μίαν ἀποστροφήν εἰς τό μάθημα πού θά ἔπρεπε νά τό εἶχαν ἀγαπήσει. Οἱ μαθηταί ἐν γένει τῆς σχολῆς ἐθεώρουν ὅχι σοβαρόν καί οὐσιῶδες τό μάθημα τῆς μουσικῆς· καί ἔβλεπα πώς εἶχαν δίκαιον· τό μάθημα καθίστατο τοιοῦτον καθ' οἷον τρόπον ἐδιδάσκετο.

§5. Οἱ πλεῖστοι τῶν μαθητῶν, συνήθως, ἠγνόουν καί αὐτάς τὰς στοιχειωδεστάτας ἀρχάς τῆς θεωρίας καί πράξεως τῆς μουσικῆς. Ἐξαίρεσιν κάπως ἔκαμνον ὅσοι ἐκ τῶν μαθητῶν εἶχαν μερικές μουσικές ἀρχάς, πρό τῆς εἰσόδου των εἰς τήν σχολήν· αὐτοί μόνον κάτι ἔκαμνον· ἀλλά καί αὐτοί μόνον πρακτικῶς κατῶρθωνον νά ψάλλουν μερικές γραμμάς ἐκ τοῦ Ἀναστασιματαρίου· οἱ δέ ἄλλοι, ἐν ὥρᾳ μαθήματος τῆς μουσικῆς, ἤσυχολοῦντο περὶ ἄλλα· ὁ μουσικοδιδάσκαλος οὐδέποτε κατῶρθωνε νά συγκρατήσῃ εἰς τό μάθημά του τό ἐνδιαφέρον τῶν μαθητῶν του.

§6. Ἐκ τῶν δέκα καί πέντε συμμαθητῶν μου ἐνῶ, πλήν δύο - τριῶν, ὅλοι ἦσαν καλλίφωνοι, ὁ διδάσκαλος τῆς μουσικῆς τούς εὔρισκεν ἀκαταλλήλους διά τήν μουσικήν, ἀποφαινόμενος ἐνώπιον αὐτῶν ὅτι ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἦσαν κακόφωνοι καί ἄλλοι παράφωνοι. Εὐκόλως εἰμπορεῖ κανεὶς νά ἐννοήσῃ πόσον ὀλεθρίαν

ἐπίδρασιν ἤσκει ἐπὶ τοὺς μαθητάς τούτους τοιοῦτος χαρακτηρισμός αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς φωνῆς των, καθ' ἣν στιγμὴν μάλιστα ἦτο ἄδικος. Εἶχα ἀρχίσει καὶ ἐγὼ νὰ ἀπογοητεύωμαι καὶ νὰ θεωρῶ δυσκολώτατον τὸ ἐπιχείρημα τοῦ νὰ μάθω τὴν μουσικὴν. Μὲ παρέλυσε τὰ νεῦρα ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας τοῦ μουσικοδιδασκάλου. Ὁ ζῆλός μου πρὸς τὴν μουσικὴν ἔβλεπα ὅτι ἀρχίζει νὰ μειοῦται καὶ ἐντελῶς θὰ ἐξεμηδενίζετο οὗτος, ἐάν δὲν συνέβαιnen ἓνα γεγονός τό ὁποῖον ἐπροκάλεσε τὴν ἀντίδρασίν μου. Ἡ ἀντίδρασίς μου αὕτῃ ἀνανέωσε τὸν πρὸς τὴν μουσικὴν ζῆλόν μου, τόν ὁποῖον κατέστησεν ἀκόμη ζωηρότερον. Εἰς τὴν ἀντίδρασιν δέ αὐτὴν ὀφείλω τὴν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὀλόψυχον ἐπίδοσίν μου εἰς τὴν σπουδὴν καὶ μάθησιν τῆς μουσικῆς· καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἀντίδρασιν, ἐντελῶς, χρεωστῶ μέχρι σήμερον τὴν μουσικὴν μόρφωσιν καὶ ἐξέλιξίν μου!

§7. Μνημονεύω ἐνταῦθα τό γεγονός πού ἐθαυματούργησε. Μίαν ἡμέραν ὁ μουσικοδιδάσκαλος Γ. Πρωγάκης ἐν τῇ αἰθούσῃ, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἐγίνοντο τὰ μαθήματα, ἐξήταζε δοκιμαστικῶς τὰς φωνάς τῶν μαθητῶν· ὁ καθείς ἀπὸ αὐτούς, κατ' ἀπαίτησιν ἐκείνου, ὥφειλε νὰ ψάλλῃ οἷονδῆποτε ἄσμα γνωστόν εἴτε ἐκκλησιαστικόν εἴτε ἐξωτερικόν. Ὅπως οἱ προηγούμενοι, καὶ ἐγὼ ἔψαλα μέ τὴν σειρὰν μου ἓνα ἐκ τῶν γνωστῶν μου ἐκκλησιαστικῶν τροπαρίων κατὰ τὸν τρόπον πού ἤξευρα. Μετά τό τέλος, πρὸ τῶν συμμαθητῶν μου ἠκούσθη ὁ διδάσκαλος κάμνων κριτικὴν περὶ ἐμοῦ ὅτι ἡ φωνή μου εἶναι μὲν καλή, ἀλλ' ὅτι ἔχω τό ἐλάττωμα τοῦ ψάλλειν μέ τὴν μύτην. Ἔως τότε ποτέ δὲν εἶχε περάσει ἀπὸ τὸν νοῦν μου ἡ σκέψις ὅτι ὑπάρχει καὶ τρόπος τοῦ ψάλλειν μέ τὴν μύτην. Ἐν τούτοις, ἐγὼ ἤμην βέβαιος ὅτι διόλου δὲν ἐλάμβανε μέρος τό ἀναπνευστικόν μου τοῦτο ὄργανον κατὰ τό ψάλλειν.

Ἐκεῖνο τό ὅποιον εἶχε παρατηρηθῇ πρότερον ἐκ τοῦ διδασκάλου τῆς μουσικῆς, διά τό ὅποιον καί ἐξενευριζόμενην, τώρα τοῦτο ἀπεδίδετο παρ' αὐτοῦ καί εἰς ἐμέ. Διά τήν ρινοφωνίαν τοῦ διδασκάλου ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ τῶν τροπαρίων ἐσκεπτόμην ὅτι, φαίνεται ὁ τρόπος οὗτος τοῦ ψάλλειν ἦτο κάποια ἀπαίτησις τῆς μουσικῆς τέχνης.

§8. Ὅπως καί ἂν ἔχη τό πρᾶγμα, τό βέβαιον εἶναι ὅτι ἐθίγην καιρίως ἀπό τήν γνωμοδότησιν αὐτήν ἐκ μέρους τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τοῦ τρόπου τοῦ ψάλλειν μου. Ἐλυπήθην, ἐστενοχωρήθην διά τοῦτο εἰς βαθμόν ἀπίστευτον. Ἀπό αὐτήν τήν στιγμήν ἤρχισεν ἡ ἀντίδρασίς μου· ἀπό τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἔλαβα τήν σταθεράν ἀπόφασιν νά ἐκμάθω εἰς οἷον τελειότερον βαθμόν δυνηθῶ τήν ἐκκλησιαστικήν μουσικήν. Ἐννοεῖται ὅτι μέσα εἰς τήν ἀπόφασίν μου αὐτήν περιλαμβάνετο καί τοῦτο: ἡ καταπολέμησις τοῦ ἐν τῷ ψάλλειν ἐλαττώματος τῆς ρινοφωνίας. Συγχρόνως ἡσθανόμην νά γεννᾶται μέσα εἰς τήν ψυχήν μου, μία σφοδρά ἀντίδρασις πρὸς τόν διδάσκαλον τῆς μουσικῆς, τόν ὅποιον ἔπρεπε νά φθάσω εἰς τάς μουσικάς του γνώσεις, νά τόν ὑπερβάλω, εἰ δυνατόν, εἰς τρόπον ὥστε νά μέ ὑπολογίζῃ. Ἀπό ἐδῶ κυρίως ἀρχίζει ὁ ἀγών μου ἐπάνω εἰς τήν μουσικήν· ἀγών τραχύς, δύσκολος, ἐπίπονος καί μακροχρόνιος.

§9. Ἦρχισα μέ κάτι στοιχειώδεις σημειώσεις πού ἔδιδεν εἰς τοὺς ἀρχαρίους μαθητάς ὁ διδάσκαλος Γ. Πρωγάκης πρὸς ἰδίαν μελέτην, νά αὐτομανθάνω τήν μουσικήν ἢ μᾶλλον τά πρῶτα στοιχεῖα αὐτῆς, τοὺς χαρακτῆρας τῆς ποσότητος καί ποιότητος καί τάς μαρτυρίας. Μία τοιαύτη, κακῶς ἴσως γινομένη, μελέτη ἐπὶ τῆς μουσικῆς δέν ἤρχετο νά μέ ἐνθαρρύνῃ εἰς τόν σκοπόν μου. Ἐλείπαν τά πρὸς τοῦτο βοηθητικά μέσα. Ἐν τούτοις, παρῆλθε τό πρῶτον ἔτος. Κατ' αὐτό ἐδιδάχθην μέρος τοῦ εἰρμολογικοῦ καί στιχηρατικοῦ

εἶδους ἐκ τοῦ Ἀναστασιματαρίου Πέτρου λαμπαδαρίου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τοῦ Πελοποννησίου, κατὰ τὴν ἔκδοσιν Ἰωάννου πρωτοψάλτου 1899, δύο - τριῶν ἤχων τῶν εὐκολωτέρων. Ὁμολογῶ ὅτι τίποτε τότε δὲν εἶχα ἀντιληφθῇ περὶ τῶν διδαχθέντων μαθημάτων. Ἐντελῶς ἔλειπε πᾶσα διὰ τό μάθημα εἰσαγωγικὴ γνῶσις. Ὡς ἐκ τούτου ἦτο πολὺ φυσικόν νὰ ὑπάρχῃ αὐτὴ ἡ καθυστέρησις, καθὼς καὶ ἡ τελεία ἄγνοια.

§10. Τό ἀκολουθῆσαν ἔτος ὑπῆρξεν εὐτυχέστερον ἀπὸ ἀπόψεως μουσικῆς προόδου. Κατὰ τό ἔτος τοῦτο ὡς μαθητὴς εἰσῆχθη εἰς τὴν σχολὴν ὁ ἐκ τῶν μοναχῶν τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὁρους Γρηγόριος Ἰβηρίτης διάκονος τό ἀξίωμα. Μὲ τό πρόσωπον τοῦτο ἐδέησε νὰ σχετισθῶ καὶ νὰ συνδεθῶ, ἐπειδὴ εἶχε καταστῇ γνωστόν ὅτι κατεῖχε κάποιαν μάθησιν ἐπάνω εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποκτήσει ἐν Ἀγίῳ Ὁρει. Ὁμολογῶ ὅτι ὁ Γρηγόριος Ἰβηρίτης παρὰ τὴν κακοφωνίαν του – κώλυμα φυσικόν – ἐγνώριζεν ἀρκετὰ πράγματα ἐκ τῆς μουσικῆς ταύτης τόσον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς θεωρίας, ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς πράξεως. Εἶχα παρατηρήσει μάλιστα ὅτι ἡ θεωρητικὴ αὐτοῦ μάθησις ἦτο κατὰ πολὺ ὑπερτέρα τῆς πράξεως. Ἦτο φυσικόν νὰ ἐπωφεληθῶ τὴν εὐκαιρίαν ἐκείνην. Κατὰ τό τετραετές χρονικόν διάστημα τῆς ἐν τῇ σχολῇ φοιτίας μου ὠφελήθην πολλὰ περισσότερα ἀπὸ τὸν συσπουδαστὴν μου τοῦτον Γρηγόριον Ἰβηρίτην ἢ ὅσον ἀπὸ τὸν διδασκαλίαν τοῦ Γ. Πρωγάκη. Ἐπροχώρησα εἰς τὴν μουσικὴν μέχρις ὅτου ἀντελήφθην ὅτι ὁ Γρ. Ἰβηρίτης δὲν ἦτο ἀνεξάντλητος πηγὴ. Ἐν τοσούτῳ ἐθεωροῦσα μεγάλην ἱκανοποίησίν μου τό γεγονός ὅτι κατὰ τό δεύτερον ἔτος εἶχα διεξέλθει μὲ λιπαράν μελέτην καὶ ἐκτέλεσιν τὰ μουσικὰ κείμενα τοῦ Ἀναστασιματαρίου καὶ τοῦ Δοξασταρίου, ἐκδόσεως

ἐκείνου μὲν Ἰωάννου πρωτοψάλτου, τούτου δὲ Γεωργίου Βιολάκη πρωτοψάλτου.

§11. Τούς μῆνας τῶν θερινῶν διακοπῶν ἐχρησιμοποίησα εἰς μελέτην καὶ προαγωγὴν μου εἰς τὴν μουσικὴν. Χάρις εἰς τὴν ἐπιμονήν μου κατώρθωσα νὰ διεξέλθω περισσότερα μουσικά κείμενα καὶ δὴ καὶ ἀνώτερα τῶν κεκτημένων ἤδη μουσικῶν μου γνώσεων. Ἄνευ πλέον χειραγωγοῦ καὶ βοηθοῦ τινός, εἶχα προχωρήσει εἰς τό Εἰρμολόγιον καὶ εἰς τὰ παπαδικὰ λεγόμενα μέλη, εἰς τὰ ὅποια ἐσταμάτησα, ἐπειδὴ δέν μοί ἦτο δυνατόν καὶ εὐχερές ἔργον νὰ τὰ ἐκτελέσω καθ' ὃν τρόπον ἤκουον ταῦτα ψαλλόμενα παρ' ἄλλων κατὰ μείζονα βαθμὸν μεμαθηκότων τὴν μουσικὴν.

§12. Ἡ ἀσχολία μου μέ τὴν μουσικὴν ἔβαινε παραλλήλως μέ τὴν σπουδὴν καὶ μελέτην τῶν λοιπῶν γυμνασιακῶν μαθημάτων. Πρὸς τούτοις ἐλάβανον καὶ πρακτικὴν τίνα τριβὴν καὶ ἄσκησιν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν, ὑπηρετῶν ἐν τῷ ναῷ τῆς ἀγίας Τριάδος, ὅπου οἱ μουσικοὶ χοροὶ καταρτίζονται ἐκ τῶν τροφίμων τῆς σχολῆς.

§13. Ἦδη ἀπὸ τῆς εἰσόδου μου εἰς τὴν σχολὴν ταύτην εὐρέθην εἰς γνωριμίαν μέ τούς πατριαρχικούς μουσικούς διδασκάλους Ἰάκωβον Ναυπλιώτην λαμπαδάριον, κατόπιν γενόμενον πρωτοψάλτην, καὶ Κωνσταντῖνον Κλάββαν πρῶτον δομέστικον καὶ ἔπειτα γενόμενον λαμπαδάριον τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Καὶ οἱ δύο οὗτοι πατριαρχικοὶ ψάλται ἦσαν φημισμένοι, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διὰ τὴν καλλιφωνίαν των καὶ διὰ τὴν μουσικὴν των πρᾶξιν. Τὰ πρόσωπα ταῦτα, ἰδιαίτερος καὶ ἐξαιρετικῶς, τὰ ἐθεωροῦσα ἀνώτερα παντός ἄλλου ψάλτου ἐκκλησιαστικοῦ, ἐπειδὴ εὐχαριστούμην ὅσάκις ἤκουον τὴν ψαλμωδίαν των. Τούτου

ἔνεκα καί ἀπό τοῦ δευτέρου ἔτους τῆς μαθητείας μου, μεσιτεία ἀνωτέρων προσώπων, ἐνέτυχον παραχώρησιν ἀδείας ἐκ μέρους τῆς σχολαρχίας, ἵνα συχνότερον κατερχόμενος εἰς τό Φανάριον ἐκκλησιάζωμαι εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν πρὸς τόν σκοπόν νά ἀκούω τήν ψαλμωδίαν τῶν πατριαρχικῶν διδασκάλων. Τό γεγονός τοῦτο ἦτο μία ἐξαιρετική καί εὐνοϊκωτάτη εὐκαιρία δι' ἐμέ σπουδάζοντα τήν μουσικήν μας.

§14. Ἡ συχνή ἐπικοινωνία μου μέ τούς ἀντιπροσώπους τούτους τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, καί ἡ οἰκείωσίς μου μέ μουσικήν κατὰ τό ὕφος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐκτελουμένην, εἶχε πάντοτε τήν ἐπίδρασιν τῆς ἐπὶ τῆς μουσικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ὠτός μου. Κατ' αὐτόν τόν τρόπον ἀνεπτύσσετο ὁλονέν ἡ μουσική μου καλαισθησία καί τό μουσικόν γοῦστόν μου. Καμμίαν δέ δυσκολίαν δέν ἐδοκίμαζον, ὅταν ἐπιστρέφων ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ εἰς τήν σχολήν, ἐπεχειροῦν νά ψάλλω κατὰ μίμησιν τά ἐκκλησιαστικά ᾄσματα, τά ὅποια εἶχον ἀκούσει ἐκεῖ.

§15. Ἐπὶ ὥρας κατεγινόμενην ξεφυλλίζων τά διάφορα μουσικά κείμενα διὰ νά ἀνακαλύψω τά μέλη πού ἐψάλησαν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ, διὰ νά τά εὕρω γραμμένα ὅπως τά εἶχα ἀκούσει. Ἡ ἀναζήτησις αὐτή ἦτο ἐπίμονος, ἀλλ' ἄσκοπος. Συνήθως μέ κατελάμβανεν ἀπογοήτευσις, διότι δέν εὕρισκον τά μέλη ταῦτα οὐδαμοῦ γραμμένα. Καί ὅμως τά μέλη ὑπῆρχαν γραμμένα μέσα εἰς τά κείμενα· ἐν τούτοις ἐγώ ἠγνόουν τήν ἐκτέλεσίν των. Τό πλέον παράδοξον ἦτο ὅτι τά μέλη τά ὅποια διεξῆλθον μέσα ἀπό τά γνωστά μουσικά κείμενα διέφερον, κατὰ τήν ἐκτίμησίν μου, ἀπό τά μέλη τά ὅποια ψαλλόμενα ἤκουον ἀπό τά στόματα τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν.

Ἡ διαφορά δέ αὐτή ἦτο, κατ' ἐμέ, πολύ σπουδαία. Ἡ ψαλμωδία τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἦτο εὐχάριστος, τερπνή, λεπτή, ἐξευγενισμένη· ἀντιθέτως ἡ ἄλλη, τήν ὁποία μέχρι τοῦδε εἶχα διδαχθῇ καί εἶχα μελετήσῃ ἐκ τῶν μουσικῶν βιβλίων, ἦτο κάπως χονδροειδής καί κουραστική. Ὅλοι οἱ ἐκτός τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἐκκλησιαστικοί ψάλλται, τήν ἐκκλησιαστικήν μουσικήν τήν ἐξετέλουν παραμορφωμένην. Ἡ ἐκκλ. μουσική ὅπως ἐκτελεῖται μέσα εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν μέ ἐγότητε καί μέ ἐνθουσίαζεν· ἐκ δέ τῆς ἀκροάσεώς της κάτι ἐντός μου ἐγεννᾶτο. Μοί ἐγεννήθη ἡ ἐπιθυμία καί ὁ πόθος, αὐτήν τήν μουσικήν νά μελετήσω καί νά ἐκμάθω πρὸς ἱκανοποίησίν μου.

§16. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον ὁ μουσικοδιδάσκαλος ἐδίδασκε τήν μουσικήν μέ εἶχεν ἀπογοητεύσει· ἀντελήφθην πλέον ὅτι ἀπό αὐτόν δέν ἔπρεπε νά περιμένω τίποτε σχετικῶς μέ τήν καλυτέραν μάθησιν τῆς τέχνης ταύτης, διότι καί ἐκεῖνος ὁ ἴδιος δέν τήν ἐγνώριζεν. Ἀλλοίμονον! Ὁ ἄνθρωπος ποτέ δέν πρέπει νά ἀπογοητευθῇ ἀπό κάτι· τότε εἶναι πολύ δύσκολον πρᾶγμα νά περιμένη κανεῖς ἀπό αὐτόν πρόοδον. Ἡ ἀπογοήτευσίς φονεύει τήν δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου· σβύνει τήν φλόγα πρὸς ἐργασίαν καί ἐπιτυχίαν εἰς τό ἔργον αὐτοῦ. Ἐάν πολλοί ἄνθρωποι ἔμειναν μικροί εἰς τόν βίον των· ἐάν πολλοί δέν ἠμπόρεσαν νά ἀνεβοῦν ὑψηλά καί ἄν ἐξελιχθοῦν εἰς τήν τέχνην των· νά προαχθοῦν εἰς τό ἐπάγγελμά των· νά εὐδοκιμήσουν τέλος εἰς τό στάδιόν των· τοῦτο κατὰ πρῶτον καί κύριον λόγον ὀφείλεται εἰς τήν ἀπογοήτευσιν, τήν ὁποίαν ἐδοκίμασαν εἰς τά πρῶτα βήματα τῆς προσπάθειας πρὸς ἐπιτυχίαν των. Ἡ ἀπογοήτευσίς δολοφονεῖ συνήθως τήν προσπάθειαν, χαλαρώνει τὰ νεῦρα καί ἐκμηδενίζει τὰ μέσα τὰ χρησιμοποιούμενα διὰ τήν ἐπιδίωξιν τοῦ σκοποῦ. Ἀπεναντίας ὁ ζῆλος πρὸς

κάτι, ὁ ἔρως πρὸς σύλληψιν τοῦ ποθουμένου, τό δαιμόνιον δέν σβύνουν εὐκόλα. Αὐτά ὑπάρχουν, ὑπομένουν, καρτεροῦν, δοκιμάζονται, ἀγρυπνοῦν μέχρι τέλους· καί αὐτά ἀποτελοῦν τά σπουδαιότερα κίνητρα εἰς τόν ἄνθρωπον. Ἐφόσον ταῦτα ὑπάρχουν, δέν εἰμποροῦν παρὰ νά ἐξωθοῦν τόν ἄνθρωπον εἰς τήν ἐξεύρεσιν τῶν μέσων καί τῶν τρόπων πρὸς θεραπείαν καί ἱκανοποίησιν αὐτῶν. Ὁ ζῆλος εἶναι τό ἰσχυρότατον ἀντιφάρμακον εἰς τήν ἀπογοήτευσιν. Αὐτός μέ ὠδήγησεν εἰς τόν δρόμον, τόν ὁποῖον εἰς τό ἐξῆς ἔπρεπε νά ἀκολουθήσω ὡς πρὸς τό ζήτημα τῆς ἐκμαθήσεως τῆς μουσικῆς. Ὅλος ὁ χρόνος τῆς ἀνέσεώς μου ἀφιερώνετο καί διετίθετο, πάντοτε σχεδόν, εἰς τήν μελέτην καί ἄσκησιν ἐπὶ τῆς μουσικῆς. Ὅχι δέ μόνον τόν χρόνον τῆς ἀνέσεως, ἀλλά καί ἱκανόν χρόνον κλέπτων ἀπό τήν μελέτην τῶν λοιπῶν μαθημάτων διέθετον διά τήν μουσικήν. Εἰμπορῶ νά εἰπῶ ὅτι ἡ μουσική διάθεσις ἐκυριάρχει τοῦ ὅλου μου· σχεδόν πάντοτε μέ αὐτήν κατεγινόμενην. Ὑπάρχει δέ καί ἕνας ἄλλος πολύ σοβαρός λόγος πού μέ ἠνάγκαζε νά πέφτω ὁλονέν καί περισσότερον μέ τήν μουσικήν, μέχρις ἀποκλειστικότητος.

§17. Ὁ περιορισμός μου μέσα εἰς τήν σχολήν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤρχισε νά μέ γίνεται αἰσθητός· ἔνεκα τούτου ἐγινόμενην μελαγχολικός καί δύσθυμος· ποῖος; ἐγώ ὅστις ἐκ φύσεως ἤμην ἕνα παιδί ζωηρόν, ἐλεύθερον, φαιδρόν, εὐθυμον καί καλῆς πάντοτε διαθέσεως. Ἦμην περιορισμένος ὡσάν ἕνας φυλακισμένος. Τοῦτο ἐφόσον τό ἐσκεπτόμεν ὑπέφερα, ἔπασχον, ἐπήγαινα νά σκάσω. Καί ὅμως ἔπρεπε νά ζήσω· ἔπρεπε νά παρατείνω τήν ζωήν μου εἰς τό περιβάλλον, μέσα εἰς τό ὁποῖον ἐτοποθέτησα ἐγώ ὁ ἴδιος τόν ἑαυτόν μου. Ἦναγκάσθην νά χρησιμοποιήσω ὅλην τήν ὀργανικήν μου διάπλασιν καί κλίσιν πρὸς τήν μουσικήν

ὡς φάρμακον θεραπευτήριον τῆς καθημερινῆς ἀνίας μου. Ἡ μουσική δι' ἐμέ ἦτο ὁ μόνος σύντροφος, καί δι' αὐτῆς καί μόνης ἠμποροῦσα νά διατηρήσω τήν εὐδιαθεσίαν μου, τήν εὐθυμίαν μου τήν φυσικήν μου φαιδρότητα, τήν ὑπόστασίν μου.

§18. Ἀπό τό γεγονός αὐτό ἐξηγεῖται ἡ ἀποκλειστική μου ἐνασχόλησις εἰς τήν μουσικήν, παρ' ὅλην τήν ἔλλειψιν τῶν μέσων τά ὅποια εἶναι ἀπαραίτητα διά τήν σπουδήν αὐτῆς. Μουσικά βιβλία ὁ ἴδιος δέν εἶχα· τά χρειώδη ἐξ αὐτῶν τά ἐπρομηθευόμην ἀπό ὅσους ἐκ τῶν συμμαθητῶν μου δέν εἶχαν τήν ἀνάγκην των. Κατ' αὐτόν τόν τρόπον, εἶχα ἀποκτήσει μουσικά κείμενα ὡς τό Ἀναστασιματάριον, Δοξαστάριον καί Εἰρμολόγιον τῶν Καταβασιῶν. Μόνος μου εἶχα διέλθει τό περιεχόμενον τῶν μουσικῶν τούτων βιβλίων. Τόσον πλέον ἤμην ἐξοικειωμένος μέ τήν ἐκκλησιαστικήν μουσικήν ὥστε, κατά τό τρίτον ἔτος, κατώρθωσα νά καταλάβω τήν πρώτην θέσιν μεταξύ τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς, ἀπό τῆς ἀπόψεως τῆς προόδου μου εἰς τήν μουσικήν.

§19. Τό ἐνδιαφέρον μου δέν περιορίζετο μόνον εἰς τήν πρακτικήν γνῶσιν τῆς μουσικῆς. Παραλλήλως μέ τοῦτο, ἐφρόντιζα νά μελετῶ καί κάθε ἔργον περὶ μουσικῆς πραγματευόμενον ἱστορικόν, κριτικόν, θεωρητικόν κ.λ.π. Εἶχα τήν γνώμην ὅτι τό νά περιορίζεται κανεὶς ἐπάνω εἰς τήν κατά πρᾶξιν μάθησιν τῆς τέχνης, τοῦτο σημαίνει ὅτι δέν κατέχει τήν τέχνην καί ὅ,τι ἀφορᾷ τήν τέχνην. Ὁ τοιοῦτος γνωρίζει αὐτήν μονομερῶς, κατέχει ἀπλῶς τῆς τέχνης μερικές γνώσεις, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἀτελεῖς αἱ ὅποια ποτέ δέν ἀρκοῦν διά νά προαχθῇ ὁ τεχνίτης. Ὡς πρὸς ἐμέ, εἶχα τήν ιδέαν ὅτι ἔπρεπε τελείως νά γνωρίζω τήν μουσικήν ἀπό ὅλας αὐτῆς τὰς πλευράς. Δέν ἤθελα νά ἀνήκω εἰς τήν

κατηγορίαν τῶν ἡμιμαθῶν πού ἱκανοποιοῦνται μέ τά μέτρια ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας των. Ἀπό τήν ἐποχὴν ἐκείνην ἀκόμη ἐφρόνουν ὅτι πᾶν ὅ,τι μανθάνει κανεὶς, πρέπει νά τό μανθάνῃ εἰς τήν ἐντέλειαν. Ἀναμφιβόλως, τό τοιοῦτον ἐνέχει καί πολλές καί μεγάλας δυσκολίας. Τοῦτο ἀπαιτεῖ νά ὑπάρχῃ ὑπομονή, ἐπιμονή καί χρόνος ὅχι περιορισμένος. Πρὸ πάντων διά νά μάθῃ κανεὶς τελείως μίαν τέχνην ὡσάν τήν μουσικήν, χρειάζεται τακτική, ἐντατική ἐργασία· πρέπει νά ἀφοσιωθῇ εἰς αὐτήν· πρέπει νά ἐγκαταλείψῃ κάθε ἄλλην ἀσχολίαν. Πρὸς τόν σκοπόν νά γνωρίσω τήν μουσικήν τέχνην ἀπό πάσης ἀπόψεως, ἀνεζήτησιν καί εὗρισκον πρὸς μελέτην κάθε σύγγραμμα σχετικόν, κάθε διατριβήν καί κάθε ἄρθρον ἐφημερίδος ἢ περιοδικοῦ.

§20. Διά τῆς μελέτης τούτου καί ἐκείνου τοῦ σχετικοῦ βιβλίου μέ τήν μουσικήν, εἶχα ἀρκετά αὐξηθῇ εἰς τήν γνῶσιν αὐτῆς. Καί τοῦτο, βέβαια, ὠφείλετο ἀποκλειστικῶς εἰς τήν δικήν μου ἐπίμονον προσπάθειαν· διότι ἐκεῖνο πού προήρχετο ἀπό τόν ἀρμόδιον διδάσκαλον τῆς μουσικῆς ἦτο ἡ ἀποκαρδίωσις καί ἡ ἀπογοήτευσις. Ὅτι ἦτο δυνατόν νά κάμῃ οὗτος τό ἔκαμνεν, ἐάν ἐπρόκειτο νά σταματήσῃ τήν ἀκατάσχετον ἐπιθυμίαν μου τοῦ νά προαχθῶ ἀκόμη περισσότερον εἰς τά ζητήματα τῆς μουσικῆς. Κατά τάς παραδόσεις τοῦ μαθήματος οὗτος εἶχεν ἐντελῶς σχεδόν παύσει νά διδάσκῃ εἰς τοὺς μαθητάς πᾶν ὅ,τι ἐπεβάλλετο νά λέγῃ σχετικῶς μέ τήν θεωρίαν τῶν κλιμάκων τῶν διαφόρων ἤχων. Καί τοῦτο διά νά μή μανθάνω, φαίνεται, ὅσα ἔπρεπε νά γνωρίζω. Τό ἐνθυμοῦμαι ἀκόμη· πάντοτε ἀπέφευγε νά θίγῃ τά μουσικά ζητήματα καί περιορίζετο ἀπλῶς εἰς τήν κατά παραλλαγὴν καί κατά μέλος διδασκαλίαν τῶν διαφόρων μαθημάτων.

Ἀντελήφθην ὅτι ὁ διδάσκαλος δέν ἔχαιρε διά κάθε μουσικήν πρόοδον τῶν μαθητῶν τοῦ· ἦτο ἀνήσυχος μάλιστα διά τήν ὅλον ἐν εὐρυτέραν μάθησίν μου ἐπί τῆς μουσικῆς. Καί δέν κατῴρθωνε νά κρύψῃ τήν ἀνησυχίαν του αὐτήν, ὅσakis εὐρίσκετο ἐνώπιόν μου. Ἐκεῖνο δέ πού ἐσκεπτόμην πάντοτε καί τό ὅποῖον πολλάκις μέ ἐβασάνιζεν ἦτο τό ἑξῆς· διατί τάχα ὁ ἄνθρωπος αὐτός νά μήν ἐπιθυμῇ οἱ μαθηταί του νά εἶναι γνῶσται τοῦλάχιστον τῶν ὅσων αὐτός ὁ ἴδιος περὶ μουσικῆς ἐγνώριζε. Προσεπάθη νά μή λέγῃ τι τό ὅποῖον θά ἐμάνθαναν οἱ μαθηταί του καί θά ἐγένοντο, κατὰ τινά τρόπον, ἴσοι μέ τόν διδάσκαλον εἰς τάς μουσικάς γνώσεις. Ἀπό τήν σκέψιν αὐτήν ὅταν ἀναχωρῇ ἓνας διδάσκαλος, πόσον μεγάλη ἀδικία δέν εἰμπορεῖ νά προέλθῃ διά τοὺς μαθητάς! Εἶναι μέγα δυστύχημα διά τήν σπουδάζουσαν νεολαίαν, τό νά ὑπάρχουν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τοιοῦτοι ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι, ἐνῶ ἔχουν χρέος καί καθήκον νά σκορπίσουν τήν γνῶσιν καί τό φῶς τῆς παιδείας πού ἔχουν ἐκεῖνοι, καί νά προσπαθήσουν νά μεταδώσουν ὅ,τι κατέχουν καί εἰς τοὺς ἄλλους, αὐτοί πράττουν ὁλωσδιόλου τό ἐναντίον· κρύπτουν τήν γνῶσιν· ἀπογοητεύουν τήν νεολαίαν· σβήνουν τό ἐνδιαφέρον τῶν μαθητῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀφήνεται νά σχηματισθῇ ἡ σκέψις ὅτι εἶναι ἀνίκανοι διά τά ἀνώτερα, διά τά σπουδαῖα, τά ὅποια διά τοὺς πολλούς εἶναι ἀνέφικτα. Οἱ τοιοῦτοι εἶναι διανοητικοί τύποι ἀνώμαλοι, ἀπό τοὺς ὁποίους δέν εἶναι δυνατόν νά ὠφεληθῇ τις. Ποτέ δέν εἰμπορεῖ νά περιμένη κανείς νά γίνῃ καλυτέρα ἢ νέα γενεά, ὅταν ἀπό τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ παρελθόντος πού παρουσιάζονται ὡς ποδηγέται καί χειραγωγοί αὐτῆς, φθονερώς, ἀποκρύπτουν τάς γνώσεις καί τήν πείραν αὐτῶν.

§21. Εἶχε διαρρεῦσει τό ἔτος 1910-1911. Τό τέλος τοῦ μηνός ἰουνίου

ἦτο ὁ χρόνος πού ἐδίδοντο αἱ προφορκαὶ ἐξετάσεις τῶν τελειοφοίτων τῆς σχολῆς. Πατριάρχης καὶ ἱερά σύνοδος τῶν ἀρχιερέων παρευρίσκοντο κατ' αὐτάς. Τῶν ἐξετάσεων τούτων, κατὰ τὴν τάξιν τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε, προηγοῦντο αἱ ἐξετάσεις τῶν γυμνασιακῶν τάξεων εἰς τό μάθημα τῆς ἐκκλ. μουσικῆς. Εἰς τὰς ἐξετάσεις μου αὐτάς ἐπέτυχον μετ' ἐπαίνων τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν ἀγίων ἀρχιερέων.

§22. Αναφέρω ἐν συνέχειᾳ ἐνταῦθα κάτι τό ὁποῖον ἔλαβε χώραν καί τό ὁποῖον μέ ὑπεξέκαυσε τόν ζῆλόν μου πρὸς τὴν μουσικὴν. Μετά τὴν ἀπόλυσιν τοῦ ἐσπερινοῦ τῆς ἑορτῆς Πέτρου καὶ Παύλου, καθ' ὃν εἶχε χοραστήσει ἡ Παναγιότης του, ἐπρόκειτο μετὰ τῶν συμμαθητῶν μου νά ἐξέλθωμεν εἰς τόν συνηθισμένον περί τόν περίβολον τῆς σχολῆς περίπατον· ὀπισθέν μου ὅμως ἤκουσα τὴν φωνὴν τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχικλητῆρος καλοῦντος τό ὄνομά μου· ὅστις καί μοί εἶπεν ὅτι μέ ζητεῖ ὁ παναγιώτατος ἐπάνω εἰς τὰ ἰδιαίτερά του. Δέος μέ ἐκυρίευσεν, διότι δέν ἐγνώριζα τό αἷτιον τῆς κλήσεώς μου. Διατηρῶ ἀκόμη ζωηρόν εἰς τὴν μνήμην μου τό αἶσθημα ἐνός φόβου πού εἶχα τότε δοκιμάσει. Συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀρχικλητῆρος, εἰσῆχθην εἰς τό γραφεῖον τοῦ πατριάρχου· ἐκεῖνος ἴστατο ὄρθιος πρὸ τοῦ γραφείου, ἀγγελόμορφος, γλυκύς, μειδιαματικός καὶ θεόρατος ὅπως ἦτο μέ τό ὕψος τοῦ ἀναστήματός του· ἔκαμα σχῆμα καί μετάνοιαν καί ἡσπάσθην τὴν δεξιάν του. Καί περίτρομος ἀνέμενα νά ἀκούσω παρατηρήσεις διὰ κανένα τυχόν ἀτόπημά μου. Ἀφοῦ ἀπήντησα σχεδόν μονολεκτικῶς εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ πατριάρχου, ἐκεῖνος μέ ἓνα ὕφος πατρικόν μέ ἐρωτοῦσε διὰ τὴν μουσικὴν· ἐάν τὴν ἀγαπῶ καὶ ἐάν καταγίνωμαι μέ αὐτήν. Εἰς τό ἄκουσμα τῶν πατριαρχικῶν λόγων, οἱ ὁποῖοι ἐδείκνυν ἓνα ἐνδιαφέρον ὅπωςδῆποτε δι' ὅ,τι ἐγὼ ἡσθανόμην λατρείαν

ἐδάκρυσα· καί σχεδόν τραυλίζων ὠμολόγησα τόν πόθον μου πρὸς τήν μουσικήν, τήν προτίμησίν μου ἀπό ὅλας τάς μελέτας μου, τό ἐξαιρετικόν ἐνδιαφέρον μου πρὸς αὐτήν καί τήν ἐπίμονον ἐπ' αὐτῆς ἐνασχόλησίν μου. Ἕνα βλέμμα τοῦ πατριάρχου ἐρευνητικόν καί συγχρόνως ὑποβλητικόν ἔπεσεν ἐπάνω μου, ὡσάν μέ αὐτό νά ἤθελε νά εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ βαθύτατα τῆς ψυχῆς μου, εἰς τό ἐσώτατον ἐγώ μου. Κατά τήν διάρκειαν τῶν δευτερολέπτων τούτων, ἐγώ ὁλόκληρος ἔτρεμα ἐκ συγκινήσεως· καί κατόπιν μοί ἔκαμε τήν σύστασιν ὅτι πρέπει νά μελετῶ λιπαρά τήν μουσικήν καί νά φροντίζω νά τήν ἀκούω πάντοτε, ὅσον εἰμπορῶ, ἀπό καλούς ἐκτελεστάς καί πρὸ πάντων ἀπό τοὺς πατριαρχικούς μουσικούς διδασκάλους· καί νά καταγίνωμαι ἐπάνω εἰς αὐτήν μέ πολύ ἐνδιαφέρον· «διότι, προσέθεσεν, ἡ φωνή σου σέ ἀκούει καί εἶσαι καί ἄνθρωπος μορφωμένος».

§23. Ὑστερα ἀπό μίαν βαθυτάτην ὑπόκλισιν καί ἓνα θερμόν ἀσπασμόν τῆς δεξιᾶς του μεγάλου ἐκείνου πατριάρχου, ἐξῆλθα ἀπό τό γραφεῖον του φέρων μαζί μου τάς πατριαρχικάς εὐχάς καί ὑποθήκας διὰ τήν μουσικήν μας. Ἡ χαρά μου ἦτο ἀπερίγραπτος. Ποτέ ἕως τήν στιγμὴν ἐκείνην δέν εἶχα ἀκούσει ἀπό κανένα λόγους ἐνθαρρυντικούς διὰ τήν ἀφοσίωσίν μου εἰς τήν μουσικήν. Νομίζω πῶς ἔκτοτε ἐγίγαντώθη μέσα μου ὁ ζῆλος μου πρὸς αὐτήν. Οἱ λόγοι ἐκεῖνοι τοῦ πατριάρχου διατηροῦνται ἀκόμη ἀνεξάλειπτοι. Δυστυχῶς, δέν ἐστάθη δυνατόν νά ἐξιχνιάσω τό τί ἐστοχάζετο δι' ἐμέ ὁ πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ'. Τοῦτο μόνον εἶναι γνωστόν ὅτι κατόπιν τοῦ γεγονότος, ὅπερ ἀνωτέρω ἐξέθεσα, ἐθεωρούμην πάντοτε ἄνθρωπος τυγχάνων τῆς ἰδιαίτερας εὐμενείας ἐκείνου.

§24. Τεκμήριον τοῦ ἰδιαίτερου πρὸς ἐμέ ενδιαφέροντος τοῦ πατριάρχου τούτου, δύναται νά θεωρηθῇ τό γεγονός ὅτι προτροπῇ ἐκείνου μετέβην, κατὰ τούς μῆνας τῶν θερινῶν διακοπῶν τῶν μαθημάτων, εἰς τό Ἅγιον Ὅρος χάριν δῆθεν ἀναψυχῆς. Κατά τήν παρουσίαν μου διά νά ἀσπασθῶ τήν δεξιάν του καί λάβω τάς πρὸς τήν Ἱεράν Σύναξιν τοῦ Ἁγίου Ὁρους συστατικές ἐπιστολάς του, ἀπερχόμενον μέ εἶπε· «Τό Ἅγιον Ὅρος, ἱερολογιώτατε, εἶναι τόπος τερπνότητος καί κατάλληλος πρὸς ἀναψυχήν· ἐκεῖ ὑπάρχουν κειμήλια τοῦ ἔθνους καί τῆς ἐκκλησίας πού ἀγνοεῖ πᾶς ὅστις δέν τά ἐπεσκέφθη· ὑπάρχουν ἐπίσης πολλά καί πλούσιαι βιβλιοθήκαι, μέσα εἰς τάς ὁποίας κρύπτονται πολλά χειρόγραφα καί πολύτιμα κείμενα μουσικῆς· ὅλα αὐτά θά ἰδῇς ὅτι σέ εἶναι χρήσιμα διά τήν μουσικήν». Αὐτοί οἱ λόγοι τοῦ παναγιωτάτου ἐκ νέου μέ ἐφλόγισαν τήν καρδιά μου καί ὑπέθεσα τόν σκοπόν πού ἀπεστελλόμην εἰς τό Ἅγιον Ὅρος· ἀπό τό ἕνα μέρος ἐπεδιώκετο ἀναψυχή καί ἀπό τό ἄλλο μέρος κάποια ἀσχολία μου μέ τήν μουσικήν.

§25. Μέσω Δεδεαγάτς καί Καβάλλας ἔφθασα εἰς Ἅγιον Ὅρος, ὅπου ἐπεσκέφθην τάς περισσοτέρας ἐκ τῶν εἴκοσι ἱεράς μονάς, γενόμενος δεκτός μετά πολλῶν περιποιήσεων, καθόσον ἐτύγχανα κομιστῆς συστατικοῦ γράμματος τῶν πατριαρχικῶν. Κατά τό δίμηνον χρονικόν διάστημα τῆς ἐκεῖ παραμονῆς μου δέν εἶχα λησμονήσει καί τήν ὑπόδειξιν τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ σχετικῶς μέ τά ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν μοναστηρίων ὑπάρχοντα ἀρχαῖα μουσικά χειρόγραφα· ἐπὶ τούτων ἐλάμβανον καί σχετικά τινα σημειώματα διά πᾶν ἐνδεχόμενον. Περί τάς ἀρχάς Σεπτεμβρίου 1912 ἐπανεκάμψα εἰς Κων/πολιν. Κατά τήν ἐπίσκεψίν μου ἐπέδειξα εἰς τόν πατριάρχη, διά νά εἶμαι ἐντάξει,

καί τὰ σχετικά σημειώματα ἐπὶ τῶν μουσικῶν ἐκείνων βιβλίων.

§26. Μετά τινος μηνος τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ πατριάρχης ἀπέθανε· τὸν ἐθρήνησε καί ἡ ἐκκλησία καί τὸ ἔθνος. Τὸν ἔκλαυσα ἰδιαιτέρως καί ἐγώ· διότι μέ τὸν θάνατόν του ἀνετρέποντο τὰ σχέδια τὰ ὅποια ὑπῆρχον σχετικῶς μέ τήν ὑποστήριξίν μου ἐν τῷ ζητήματι τῆς μουσικῆς. Εἶχα πληροφορηθῇ παρὰ προσώπου ἀρμοδίου περὶ τοῦ πατριάρχου ὅτι ἐκεῖνος ἐφρόνει ὅτι ἔπρεπε νά ὑποστηριχθῇ ἓνα πρόσωπον πού νά εἶχεν ἐπιστημονικὴν καί ἐκκλησιαστικὴν μόρφωσιν καί μάθησιν τῆς μουσικῆς· εἶχε τὴν γνώμην ὅτι ἡ μουσική μας δεόν νά ἐξαχθῇ ἀπὸ τὴν ἄγνοιαν καί ὅσον τὸ δυνατόν νά διαρρυθμισθῇ κατὰ τινὰ τρόπον ἐπιστημονικόν· τὸ ζήτημα τοῦτο, ἔλεγεν ὁ πατριάρχης Ἰωακείμ, ἐνδιαφέρει πρωτίστως τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν, ἡ ὅποια ἐτάχθη φρουρός ἀκοίμητος τῶν ἐθνικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν κειμηλίων. Ἐχρειάζετο ὁμως κατὰ πρῶτον σπουδὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νά κατέχουν τὰ πρόσωπα εἰς τὰ ὅποια θά ἀνετίθετο τὸ ζήτημα τῆς διαρρυθμίσεως αὐτῆς· ἐπίσης παρουσιαζέτο ἀνάγκη νά σταλῇ καί νά μορφωθῇ ἓνα πρόσωπον εἰς κανένα ᾠδεῖον τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν, ἡ ὅποια κατὰ τὴν γνώμην τῶν εἰδότην θεωρεῖται ὡς ἐπιστημονικώτερον κατηρτισμένη ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου σημείου ὁ πατριάρχης ἐσκέπτετο νά χρησιμοποιήσῃ τὸν γράφοντα ταῦτα, ἀφοῦ μετὰ τὴν ἐκ τῆς σχολῆς ἀποφοίτησιν ἐμορφώνετο μέσα εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς μουσικοὺς χοροὺς τὴν βυζαντινὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, ἔπειτα δέ κατηρτίζετο εἰδικῶς ἐν Εὐρώπῃ ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Ὁ ἐπελθὼν θάνατος κατὰστρεψε τὰ τόσον εὐγενῆ καί μεγάλα σχέδιά του ἀναφορικῶς μέ τὸ ζήτημα τῆς μουσικῆς μας.

§27. Ἀλλά καί παρὰ τό θλιβερόν τοῦτο γεγονός, ἔκτοτε ποτέ δέν ἡσθάνθην καί τήν παραμικράν ἀποκαρδίωσιν ὡς πρὸς τήν μελέτην καί σπουδὴν τῆς μουσικῆς. Φαίνεται πολὺ περίεργος ἢ ἐπίδοσίς μου εἰς τήν μουσικὴν, ἐάν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τοῦτο· ὅτι, ἐάν κατεγινόμεν ὑπὸ αὐτὴν, ἔπραττον τοῦτο χωρὶς νά ἔχω τήν ιδέαν ὅτι θά εὕρισκόμεν ποτέ εἰς τήν ἀνάγκην νά μετέλθω τό ψαλτικόν ἐπάγγελμα. Ἡ ἀρχή μου ἦτο, ἡ μουσική διὰ τήν μουσικήν. Κάθε μου ἐπ' αὐτῆς ἐπασχόλησις ἀπέβλεπε, κυρίως, πρὸς μόνον τό ψυχικόν μου συμφέρον· μέ τήν μουσικήν μόνον ἐλησμονοῦσα τόν ὑποχρεωτικόν περιορισμόν μου. Ἐν τούτοις, ἡ σχεδόν παντοτινὴ μέ αὐτὴν ἀσχολία μου δέν περιωρίζετο εἰς τοῦτο μόνον τό σημεῖον. Μικρόν κατὰ μικρόν ἤρχισε νά μέ κυριεύῃ κάτι, τό ὁποῖον θά ἤμποροῦσε νά ὀνομασθῇ ψύχωσις μέ τήν μουσικήν ἢ μουσική μανία. Τοῦτο καταφαίνεται καί ἐκ τῆς εἰς τόν μέλλοντα χρόνον μετ' ἐπιμονῆς μελέτης καί σπουδῆς αὐτῆς· διότι καί τὰ τρία τελευταῖα ἔτη τῆς φοιτίας μου τὰ διήλθον μέ ἀδιάλειπτον μελέτην ἐπὶ τῆς μουσικῆς. Εὕρισκον πλέον φυσικόν τό νά μελετῶ κάθε βιβλίον πού ἐσχετίζετο μέ τό μουσικόν μέλος, μέ τήν ἱστορίαν τοῦ μέλους, μέ τήν γραφήν αὐτοῦ καί μέ τὰ πρόσωπα διὰ τῶν ὁποίων διεσώθησαν μέχρι σήμερον τὰ διάφορα εἶδη τοῦ μουσικοῦ μέλους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ποτέ δέν κατάρθωσα νά νικήσω τόν πειρασμόν νά μὴ ἐκμελετήσω ἐπισταμένως μουσικόν βιβλίον, τό ὁποῖον ἔπιπτε εἰς τὰς χεῖρας μου ὁθενδήποτε προερχόμενον. Ἡ δέ κατὰ συχνήν ἐπανάληψιν ἐκτέλεσις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους, μέ ἐβοήθησεν ὥστε νά ἀπομνημονεύσω τὰ μέλη.

§28. Σχετικῶς δέ μέ τήν ἐκτέλεσιν τοῦ μέλους τῶν ἐκκλησιαστικῶν μαθημάτων, ὁμολογῶ ὅτι αὕτη ἐγίνετο ἐκ μέρους μου ἀκόμη

κατά πράξιν· ἐπειδὴ δὲν συνέβαινε νὰ εὕρισκω εἰδικὰ βιβλία πού νά μέ εἰσάγουν εἰς τὰ μυστικά τῆς μουσικῆς τέχνης. Εἶναι δυστύχημα, ὅτι ὅσον καί ἂν ἐπεδίωκα νὰ εἰμπορέσω νὰ φωτισθῶ μέ βιβλία ἐπὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως τῶν μουσικῶν μελῶν, ὅμως τοῦτο δὲν μοί ἦτο κατορθωτόν, ἐπειδὴ ἔλειπαν κατάλληλα πρὸς τοῦτο βιβλία. Ἀγνοῶ ἐάν τοιαῦτα ὑπάρχουν πού· ἐγὼ δὲν εἶχα συναντήσῃ τοιαῦτα οὐδαμοῦ μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου. Ἐξ οὗ καί μέ ἐγεννήθη ὁ πόθος νὰ γνωρίσω ἀντί τῆς κατά πράξιν ψαλμωδίας, τὴν κατ' ἐπιστήμην ἐκτέλεσιν αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο, ἔπρεπε νὰ εὕρω τὰς ἀναγκαίας διὰ μίαν τοιαύτην ἐργασίαν μουσικὰς πηγὰς. Ὡς πηγὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἦτο πολὺ φυσικόν νὰ θεωρήσω τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς μουσικῆς τέχνης. Ἐθεώρησα πρέπον νὰ κάμω γνωριμίαν, ὅσον τό δυνατόν μεγαλυτέρας ἀκτίνας, μέ τοὺς μουσικούς διδασκάλους τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, διότι παρ' αὐτῶν θὰ ἤμποροῦσα νὰ πληροφορηθῶ ἀναγκαίας γνώσεις ἐπὶ τῆς μουσικῆς. Ἡ ἐπικοινωνία μου ὅμως αὐτῇ δὲν εἶχεν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Κανένα ἐκ τῶν ἱεροψαλτῶν δὲν εὗρον πού νά εἶχε σαφῇ γνῶσιν τῆς τέχνης του· κανεὶς τῶν δὲν μέ συνεκίνησε, οὔτε καί μέ προσεῖλκυσε καὶ δευτέραν φορὰν εἰς τὸν ναόν ὅπου ἔψαλλεν. Εἰς τοῦτο ἴσως νὰ ἔπταιεν ἡ μουσικὴ μου ἰδιοτροπία, ἐπειδὴ ἡ ἀκοή μου ἦτο συνηθισμένη εἰς τὴν ψαλμωδίαν τῶν πατριαρχικῶν μουσικῶν διδασκάλων. Εἰς τὸν πατριαρχικόν ναόν εὗρισκα τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ μουσικοῦ μου πόθου.

29. Ὅπως ὅλοι οἱ τρόφιμοι τῆς σχολῆς, κατὰ τὴν κρατοῦσαν τάξιν, διετέλεσα καί ἐγὼ ἀναγνώστης, κανονάρχης, δομέστικος, ἀριστερός καὶ δεξιός ψάλτης ἐν τῷ ναῖδρίῳ τῆς ἁγίας Τριάδος, προαγόμενος εἰς αὐτὰ τὰ ψαλτικά ἀξιώματα ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον ἀνέβαινα τὰς τάξεις. Ἡ φιλοδοξία μου ἦτο νὰ εἰμπορῶ νὰ ἀνταποκρίνωμαι εἰς τὰ

καθήκοντά μου. Εἶχα τὴν ἰδέαν ὅτι ἤμην ὑποχρεωμένος νὰ τηρῶ τὴν θέσιν ὅπου οἱ ἀνώτεροί μου μέ ἔτασσον. Δέν ἤθελα ἐξ ἐπιπολαιότητος νὰ καθυστερῶ εἰς τό ἔργον μου. Ἐπροσπαθοῦσα νὰ εὐχαριστῶ κατὰ τὴν ψαλμωδίαν. Πρὸς τοῦτο καὶ ἐκοπίαζα πολὺ προετοιμαζόμενος ἐκ τῶν προτέρων. Δέν ἀρμόζει νὰ ἀφήνῃ τό ἀκροατήριόν του νὰποχωρῇ χωρὶς νὰ μείνῃ εὐχαριστημένον ὁ ἐκκλησιαστικός, εἴτε εἶναι ψάλτης, εἴτε εἶναι ἱερεὺς, εἴτε εἶναι ἱεροκῆρυξ. Ὁ ἐκκλησιαστικός πρέπει κατὰ τό μᾶλλον νὰ προάγεται κατὰ τὴν ἐνάσκησιν τοῦ ἔργου του. Ἡ προπόνησις πάντοτε ἐπιβάλλεται. Μὲ τό μέσον τοῦτο φθάνει εἰς τό σημεῖον νὰ εὐχαριστῇ τοὺς ἄλλους. Δέν ἐνθυμοῦμαι νὰ ἐπέρασεν ἡμέρα πού νὰ μὴν ἐσκεπτόμην τοιουτοτρόπως. Πάντοτε εἰργαζόμην διὰ νὰ εἴμπορῶ νὰ ἐπιτυχάνω εἰς τό ἔργον μου. Ὅταν ἀποφασίζῃ κανεὶς νὰ πράξῃ τί μέσα εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ δυνατοῦ, πρέπει νὰ φροντίσῃ νὰ τό πράξῃ εἰς ὅσον τό δυνατόν τελειότερον βαθμόν. Τό μέτριον ὅσον ὥραϊον καὶ ἂν εἶναι, δέν εὐχαριστεῖ πλήρως, ἐπειδὴ δέν εἶναι ὥραϊον ἐντυπωτικόν. Ὁ μουσικός διὰ νὰ προξενήσῃ ἐντύπωσιν, πρέπει νὰ εἶναι καλὸς ἐκτελεστής· ὁ ἱερεὺς πρέπει νὰ γνωρίζῃ καλῶς τό τελετουργικόν μέρος τῆς λατρείας· καὶ ὁ κῆρυξ νὰ γνωρίζῃ νὰ ἐφαρμόζῃ τοὺς κανόνας καὶ τὰ σχήματα τῆς ρητορικῆς· ἐάν συμβαίνει ἄλλως, τότε ὁ καθεὶς των ἀποτυγχάνει εἰς τό ἐπάγγελμά του.

§30. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ κηρυχθέντος, τό 1914, μεγάλου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου μοί ἐπροτάθη ἡ θέσις τοῦ πρώτου πατριαρχικοῦ δομεστίκου. Τό γεγονός τοῦτο ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ τοῦ διδασκάλου Ἰακώβου Ναυπλιώτου πρωτοψάλτου ὡς μία ἐξαιρετική ἐνκαιρία, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἐπωφεληθῶ. Ἡ πρότασις ὅμως αὐτὴ τοῦ νὰ ἀναλάβω τὴν θέσιν ταύτην, προσέκρουεν

εἰς τό γεγονός ὅτι διήνυον τό τελευταῖον ἔτος τῶν σπουδῶν μου καί δέν ἐκρίνετο ὡς φρόνιμον τό νά διακόψω τά μαθήματά μου χάριν τῆς θέσεως τοῦ δομεστίκου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Ἐν συνεννοήσει μετά τοῦ πρωτοψάλτου, τό ζήτημα τοῦτο ἀνεβλήθη νά ἐξετασθῇ μετά τήν ἀποφοίτησίν μου, ἐάν θά ὑπῆρχεν ἀκόμη ἡ ἀνάγκη αὕτη.

§31. Ἀπό τοῦ Σεπτεμβρίου 1914, ἡ Ἐφορεία τῆς σχολῆς εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ μουσικοδιδασκάλου Γεωργίου Πρωγάκη, τόν ὅποιον ἔπαυσε διά τήν ἀνεπάρκειαν αὐτοῦ εἰς τά καθήκοντά του, διώρισε διά τό μάθημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς διδάσκαλον τόν πρωτοψάλτην Ἰάκωβον Ναυπλιώτην. Ἡ πράξις αὕτη τῆς Ἐφορείας ἱκανοποίησε καί εὐχαρίστησεν ὅλους τους μαθητάς, διότι ὅλοι των ἦσαν θιασῶται τοῦ πρωτοψάλτου. Ὁ διορισμός οὗτος ἦτο ἓνα δῶρον τοῦ ἁγίου θεοῦ, ὅστις μοί τό ἔδιδε· διά νά μήν εἶμαι ὑποχρεωμένος νά καταβαίνω εἰς Φανάριον διά νά ἀκούω ἐκεῖ τήν ψαλμωδίαν τοῦ πρωτοψάλτου. Τήν εὐκαιρίαν αὐτήν ὅσον ἦτο δυνατόν νά τό πράξω καλύτερον, τήν ἐπωφελήθην. Εἶχα διαθέσιμον χρόνον· εἶχα δέ εἰδικήν ἄδειαν τῆς σχολαρχίας νά ἐπισκέπτωμαι τάς παραδόσεις τοῦ μουσικοῦ μαθήματος καί ὡς ἀκροατής τακτικός νά παρακολουθῶ τήν διδασκαλίαν. Μέ πόσην χαράν καί εὐχαρίστησιν μέ ἐδέχετο εἰς τά μαθήματά του ὁ πρωτοψάλτης! Καθ' ὅλον τοῦτο τό ἔτος τόν παρηκολούθησα εἰς τήν κατ' ἐκτέλεσιν διδασκαλίαν τῶν διαφόρων μουσικῶν μαθημάτων.

§32. Ἀπό τά πρῶτα μαθήματα του ἀντελήφθην ὅτι καμμία σύγκρισις δέν ἤμποροῦσε νά γένη τῆς ψαλμωδίας τῆς ἰδικῆς μου πρὸς τήν τοῦ πρωτοψάλτου, ὅστις ἐξετέλει τά διάφορα εἶδη τῆς μελωδίας κατά τρόπον ἀρμόδιον καί γοητευτικόν. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ διδασκάλου ἦτο ἀπαράμιλλος. Καί πόσον ἡ καλή μουσική

γοητεύει καί τέρπει τόν ἄνθρωπον! Ὁ πρωτοψάλτης εἰς τήν ψαλμωδίαν του ἐζωντάνευε τά τροπάρια, ἐζώήρευε τήν ἐντύπωσιν. Ἐφθασε, φαίνεται, εἰς τόν βαθμόν τοῦτον τῆς ἐκτελέσεως διὰ τῆς ἀπομιμήσεως τῆς τέχνης τῶν παλαιοτέρων διδασκάλων τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Εἰς τήν τέχνην, ἐπομένως καί εἰς τήν μουσικήν μας, πρέπει κανεῖς νὰπομιμῇται. Μεγάλον ρόλον παίζει ἡ μίμησις εἰς τήν τέχνην. Ἐάν ὁ τεχνίτης ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νά παρουσιάσῃ τέλειον τό ἔργον του, δέν ἔχῃ τήν ἱκανότητα νά μιμηθῇ, οὗτος δέν δύναται νά λογίζεται τέλειος τεχνίτης. Καί εἰς τήν μουσικήν ὁ μουσικός ὑποχρεοῦται νά μιμηθῇ τήν ἀρίστην ἐκτέλεσιν.

§33. Ὅσοι ἐκ τῶν συγχρόνων ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν διδασκάλων καί μή, εἶχαν ἀκούσει τούς προγενεστέρους πρωτοψάλτας τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ὅλοι οὗτοι ἐθεωροῦσαν τόν πρωτοψάλτην Ἰάκωβον ὡς τόν ἀριστον ἐκκλησιαστικόν μουσικόν τεχνίτην. Εἰς τήν αὐτήν κρίσιν ἔφθανα καί ἐγώ προκειμένου νά ἐκτιμήσω τήν ἀξίαν του διδασκάλου τούτου, ἂν καί δέν ἤμουν εἰς θέσιν νά τόν κρίνω ἀπό τῆς τεχνικῆς του ἀπόψεως. Ἐκεῖνο τό ὁποῖον παρατηροῦσα νά γίνεται εἰς ἐμέ εἶναι τοῦτο· ὅσάκις ἔψαλλεν ὁ πρωτοψάλτης, ἤσκει ἐπ' ἐμέ μίαν μεγάλην καί ἀνέκφραστον εὐχαρίστησιν· ἔψαλλε δέ πάντοτε χωρίς κανένα βιασμόν, χωρίς καμμίαν σπουδήν εἰς τό ἔργον του· τό φωνητικόν του ὄργανον ἦτο πλούσιον καί μέ μεγάλην εὐστροφίαν· εἰς τήν ψαλμωδίαν του ὁ πατριαρχικός οὗτος πρωτοψάλτης ἦτο ἀμίμητος· ἡ ἐκτέλεσίς του ἦτο χειμαρρῶδης καί μεγαλοπρεπής. Ποτέ δέν συνέβαινεν εἰς τόν πρωτοψάλτην ψάλλοντα νά μήν ἀφήνῃ εὐχαριστημένους καί ἱκανοποιημένους τούς ἀκροατάς του. Ἐγνώριζεν αὐτός ὁ ἄνθρωπος πῶς ἔπρεπε νά ψάλλῃ ἐκάστοτε, διὰ νά δύναται νά ἐνθουσιάζῃ

καί νά συναρπάζῃ τό ἀκροατήριόν του· καταπληκτικῶς ἐγοήτευε μέ τήν ἐκτέλεσίν του ὁ πρωτοψάλτης· ἡ ἐκτέλεσίς του ἦτο ἐπιβλητική.

§34. Θεωρῶ ἀξιοσημείωτον τό ἐξῆς· κατά τάς παραδόσεις τῶν μαθημάτων, ποτέ δέν ἤκουσα τόν διδάσκαλον νά κάμνῃ λόγον περί τῆς θεωρίας τῆς μουσικῆς. Ἀγνοῶ διά ποῖον λόγον ἀπέφευγε τοῦτο. Συνήθως τόσον μόνον ἔλεγεν ὅσον ἀπῆτει ἡ περίστασις καί τό διδασκόμενον μάθημα· καί τοῦτο δέ ἐγίνετο κατά τρόπον λακωνικώτατον. Ὁ πρωτοψάλτης δέν συνήθιζε νά ὁμιλῇ πολλά ἐπάνω εἰς τό ἔργον του, καθὼς καί ἐκτός τοῦ ἔργου του εὐρισκόμενος. Ἐν τούτοις κατά τάς μεταξύ μας ἐν τῇ σχολῇ συνομιλίας ἐκτός τοῦ μαθήματος εὐρισκόμενος, πολλάκις συνέβη νά ἀκούσω ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ τά ἐξῆς· «ἡ μουσική δέν εἶναι παρὰ ἐκτέλεσις». Ὅλοι αἱ γνώσεις καί ὅλη ἡ μάθησις ἐπὶ τῆς μουσικῆς ἐν γένει, ἀποβλέπουν εἰς τήν ἀρίστην ἐκτέλεσιν. Ἡ καλή ἐκτέλεσις τῆς μουσικῆς εἶναι τό πᾶν. Δέν ἔχει σχέσιν ἄν ὁ ἄριστος ἐκτελεστής δέν εἶναι καί ἄριστος γνώστης τῶν λεπτομερειῶν τῆς θεωρίας τῆς μουσικῆς. Ἡ μουσική, ἔλεγεν ὁ πρωτοψάλτης εἶναι πράξις, εἶναι μίμησις τῆς καλῆς πράξεως. Εἴμπορεῖ νά διαπρέψῃ ὁ πρακτικός καί ἐμπειρικός ψάλτης, ὅσον δέν τό ἐπιτυγχάνει ἄλλος ἔχων ὅλας τάς θεωρητικάς γνώσεις ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Τό γεγονός τοῦτο δέν εἶναι σπάνιον.

§35. Παρατήρησα εἰς τόν πρωτοψάλτην καί τό ἐξῆς· ἐνῶ οὗτος κατά τό διδάσκειν τοὺς μαθητάς τῶν ἀνωτέρων γυμνασιακῶν τάξεων ἀνταπεκρίνετο εἰς τό ἔργον του, ἀπεναντίας ἡ θέσις του ἐδυσχεραίνετο προκειμένου νά εἰσαγάγῃ εἰς τήν ψαλμωδίαν τοὺς ἀρχαρίους καί τοὺς πρωτοπείρους ἐξ αὐτῶν. Ἐνῶ ἦτο ἐπιδέξιός εἰς τό ψάλλειν, καθυστέρει εἰς τό διδάσκειν. Δέν ἦτο διδά

σκαλος· ἦτο μόνον ἓνας ἐμπειρικός μουσικός ἄριστος. Ἡ ἰδιότης τοῦ διδασκάλου ἔλειπεν ἀπό τόν πρωτοψάλτην. Τό ἔργον τοῦ διδασκάλου εἶναι ἀνώτερον, ἐπειδή προϋποθέτει εἰδικάς γνώσεις, τάς ὁποίας βεβαίως δέν κατεῖχεν ἐκεῖνος, ἄν καί ἦτο ἀπό τούς φημισμένους τεχνίτας εἰς τήν ψαλμωδίαν. Ὁ πρωτοψάλτης ἐκρίνετο ὡς ἄριστος τεχνίτης ἀπό τούς ὁμοτέχνους του, οἱ ὅποιοι καί ἦσαν εἰς θέσιν νά ἐκτιμήσουν τά μουσικά του προτερήματα. Οἱ ἀρχάριοι καί οἱ πρωτόπειροι εἰς τήν μουσικήν δέν ἤμποροῦσαν νά ἐκτιμήσουν τό ἔργον ἑνός τεχνίτου ὡσάν τόν Ἰάκωβον Ναυπλιώτην εἰς τά ἐπὶ μέρους καί τάς λεπτομερείας. Ἀπό τήν καλήν του ἐκτέλεσιν ἐνῶ ἐνθουσιάζοντο ὅλοι ἐν γένει οἱ μαθηταί, ὀλίγοι ὅμως ἐξ αὐτῶν ὠφελοῦντο ἐκ τῆς διδασκαλίας του· ὠφελοῦντο ἐκεῖνοι μόνον ἐξ αὐτῶν, ὅσοι ἦσαν προχωρημένοι κάπως εἰς τήν μάθησιν τῆς ψαλμωδίας. Οἱ πλεῖστοι, ὅπως ἦσαν ἄπειροι καί ἀμαθεῖς καί ἀκατάρτιστοι, δέν εἶχαν τήν ἱκανότητα νά παρακολουθήσουν τήν διδασκαλίαν του. Ὁ πρωτοψάλτης ἦτο ὠκεανός εἰς τό ἔργον του, οἱ δέ μαθηταί του δέν ἤμποροῦσαν νά συγκρατήσουν τά ὑπέρτερα τῶν γνώσεών των διδασκόμενα μαθήματα.

§36. Εἶναι εὐτυχής ὅστις μουσικός εἰμπορεῖ νά ὠφεληθῇ ἀπό ἓνα τόσον ὑπέροχον ἐκτελεστήν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ψαλμωδίας. Ὁ πρωτοψάλτης μέ τήν ἐκτέλεσίν του ἀπέδιδε εἰς τούς ἀκροατάς του τό ἀρχαῖον μουσικόν μέλος· ἠρμήνευε τό ἀρχαῖον μέλος κατὰ τόν τρόπον τόν ὅποιον ἐκεῖνος ἐγνώριζε. Τήν ἐξήγησιν τοῦ κειμένου καί τήν ἐρμηνείαν τοῦ μέλους δέν εἶναι εἰς θέσιν νά τήν ἀντιληφθοῦν, μουσικῶς καί τεχνικῶς, οἱ ἀμαθεῖς καί ἀρχάριοι, ἀλλ' οἱ μουσικῶς μορφωμένοι καί οἱ εἰδήμονες τῆς μουσικῆς. Καί πρὸς τούς τελευταίους τούτους, ἀκριβῶς, ἀπευθύνετο ὁ διδάσκαλος ὡς ὅτις ἐψάλλε τήν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν.

§37. Ἡ ἐπίμονος προσπάθειά μου ἐστρέφετο εἰς τήν μίμησιν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ πρωτοψάλτου· διά τήν ἐπιτυχίαν μου ὡς πρὸς τοῦτο, μέ ἀπεκάλει ἐκεῖνος μαθητὴν του εἰς τήν μουσικήν· τό πρᾶγμα τοῦτο πολὺ μέ ἐκολάκευε. Ἡ φροντίς μου ἦτο ἕκαστον μουσικόν μέλος ἐν τῇ ἐκτελέσει νά τό ἀποδίδω ὅπως ὁ διδάσκαλος. Τοῦτο βεβαίως δέν ἦτο καί τόσο εὐκόλον· διά νά τό ἀντέχη κανεῖς χρειάζεται ἰσχυρά ἀκουστική δύναμις καί ἰσχυρά μνήμη· διότι εἰς τήν μουσικήν μας τό μέλος δέν εἶναι γραμμένον καί σεσημασμένον ὅπως τό παρουσίαζεν εἰς τήν ἐκτέλεσίν του ὁ διδάσκαλος, ὅστις ἐσερβίριζε τό μέλος πολὺ καλύτερον καί πολὺ ὑπέρτερον παρ' ὅσον τοῦτο σημειώνεται μέσα εἰς τά κείμενα.

§38. Ὅσον καί ἂν ἔπασχον ἀπό μουσικήν μανίαν, μολαταῦτα ποτέ σαφῶς δέν μοι παρουσιάζετο τό πρᾶγμα εἰς τήν ιδέαν μου, ὅτι τήν μουσικήν, τήν ὁποίαν ἐσπούδαζα καί τήν ὁποίαν κατεγινόμεν δια νά τελειοποιηθῶ πάντοτε καί περισσότερον, θά εὐρισκόμην ποτέ εἰς τήν ἀνάγκην νά τήν ἀσκήσω ὡς ἐργασίαν. Κατεγινόμεν πάντοτε καί ἀδιαλείπτως μέ τήν ψαλμωδίαν εἰς βαθμόν ὥστε νά γίνωμαι ἐνοχλητικός πρὸς τοὺς συμμαθητάς μου, οἱ ὅποιοι ἐκνευρισμένοι ἀπό τὰς φωνάς μου ἔλεγαν συνήθως· «μά τί μανία εἶναι αὐτή ἡ δική σου· μέρα νύχτα νά καταγίνεσαι μέ τήν μουσικήν· τί σκοπὸν ἔχεις· θά γίνῃς μήπως ψάλτης;». Χωρὶς νά δίδω ἀπάντησιν εἰς αὐτά ἐξακολουθοῦσα τό ἔργον μου. Τό ὁμολογῶ ὅτι ποτέ δέν εἶχα σκοπὸν, μετὰ τήν ἀποφοίτησίν μου, νά παρουσιασθῶ εἰς τό κοινόν ὡς ψάλτης. Καί εἶχα δίκαιον νά σκέπτομαι κατ' αὐτόν τὸν τρόπον. Εἰς τό πρακτικόν του στάδιον ἓνας θεολόγος ἔχει τόσα ἄλλα ὑψηλά καθήκοντα νά ἐκτελέσῃ ὥστε δέν μένει καιρὸς νά μετέρχεται

ἐπάγγελμα πού τίποτε ἄλλο δέν εἴμπορεῖ νά προσπορίσῃ εἰς αὐτόν παρὰ μείωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς του ἀξίας. Τό ἔργον τοῦ θεολόγου δέν ἐπιδέχεται σύγκρισιν πρὸς τό ἔργον τοῦ ἐκκλ. ψάλτου. Αναμφιβόλως, ἡ μουσική διὰ τόν ἐκκλησιαστικόν εἶναι ἕνας πολὺ καλὸς στολισμός. Εἴμπορεῖ ὅμως καί νά λείπῃ ἀπὸ αὐτόν, χωρὶς ἐννοεῖται, νά μειώνωνται τὰ προσόντα αὐτοῦ. Ἡ μάθησις τῆς μουσικῆς ὡς σκοπὸν ἔχει τὴν ψαλτικὴν τοὔτέστι τὴν πρακτικὴν ἀσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ψάλτου. Ἐνας θεολόγος δύναται νά κατέχῃ τὴν μουσικὴν ὡς ἐρασιτέχνης μουσικός, ὅχι δέ νά τὴν μετέρχεται ὡς ψάλτης. Ἐν τούτοις, ἔχει μεγάλην ἀνάγκην ἀπὸ ἐπιστήμονας μουσικοὺς καὶ μύστας αὐτῆς ἢ μουσικῆ τέχνης, διότι μόνον αὐτοὶ εἴμποροῦν νά τὴν ἐξυπηρετήσουν ἐπιστημονικῶς.

§39. Ἀπὸ τοῦ ἰουλίου 1915 ἐκλήθην παρὰ τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν τῆς νήσου Πριγκήπου νά ἀναλάβω τὴν θέσιν ἀριστεροῦ ψάλτου ἐν τῇ κοινότητι αὐτῶν χειρευούσης τῆς θέσεως ἀπὸ μηνὸς διὰ τὴν στρατολόγησιν τοῦ προσώπου ὅπερ κατεῖχε τὴν θέσιν ταύτην. Δέν εἶχα λόγους νά μὴν δεχθῶ τὴν προσφερομένην θέσιν. Τοῦτο ἐθεωρεῖτο μία ἐπιτυχία μου, τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οὐδαμοῦ ὑπῆρχον θέσεις καὶ ἐργασία γιὰ τοὺς ἀποφοίτους τῆς σχολῆς. Εὐρισκόμεθα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δευτέρου ἔτους τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐκείνου πολέμου. Διὰ τὸν διορισμὸν μου εἰς τὴν Πρίγκηπον μέ συνέχαιρον πάντες οἱ γνωστοί μου.

§40. Ἡ ἐν τῇ κοινότητι τῆς Πριγκήπου ὑπηρεσία μου παρετάθη ἐπὶ διετίαν. Παρὰ τὰ πολλαπλᾶ καθήκοντα πού εἶχα ἐδῶ, καθήκοντα ἱεροψάλτου, γραμματέως τῆς Ἐφοροεπιτροπῆς τῆς Κοινότητος, ἱεροκήρυκος καὶ διδασκάλου τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων ἐν τῷ Ἀρρεναγωγείῳ, – ἐφρόντιζα νά θεραπεύω τό δαιμόνιον τῆς μουσικῆς κατὰ

τάς ὥρας τῶν ἀναπαύσεών μου. Γενικῶς δέ, δέν παρέλειπα καμμίαν εὐκαιρίαν πού μέ παρουσιάζετο διά νά ἐρευνῶ τά κατ' αὐτήν.

§41. Από πολλούς εἶχα ἀκούσει νά γίνεται λόγος περί τοῦ Νηλέως Καμαράδου ἱεροψάλτου δεξιοῦ τοῦ ναοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Γαλατᾶ, ὡς ἀρίστου μουσικοῦ καί ὡς καταγινομένου ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ μέρους τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς. Μεταβάς εἰς τόν ναόν ἤκουσα τόν ψάλτην τοῦτον, μετά τοῦ ὁποίου συνηντήθην εἰς τό Ἐπιτροπικόν μέ τόν σκοπόν νά λάβω πληροφορίας καί ἀπαντήσεις του σχετικὰς μέ ἀπορίας μου ἐπὶ τῆς μουσικῆς. Εἶχα σκοπόν μάλιστα, ἐάν θά παρουσιάζετο ἀνάγκη, νά χρησιμεύσω ὡς γραφίς διά νά ἐκθέσω τάς θεωρητικάς γνώσεις τοῦ Νηλέως. Ἡ ἐντύπωσίς μου ἐκ τῆς συνομιλίας ταύτης, ἦτο ἡ ἐξῆς· οὗτος μέ μεγάλην δυσκολίαν προσεπάθει νά δείξη ὅτι κάτι ἐγνώριζε σχετικῶς μέ τήν θεωρίαν ἐν γένει τῆς μουσικῆς μας· ἐστάθη ὅμως ἀδύνατον νά τόν ἐννοήσω εἰς τά σημεῖα πού τῷ ἔθεσα καί ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐζήτησα τήν προσωπικήν του γνώμην. Ἐν τέλει, μέ κατέλαβεν ἀπογοήτευσις, διότι ἔπειτα ἀπό τόσα ἔτη πού ἐπαγγέλεται τόν ἐκκλ. μουσικόν διδάσκαλον, δέν εὕρισκετο εἰς θέσιν νά εἰπῇ δύο ἔστω λέξεις ἐπὶ τοῦ μουσικοῦ του ἔργου.

§42. Από τό πρῶτον δεκαπενθήμερον τοῦ Αὐγούστου 1917 κληθεῖς ἀνέλαβον καθήκοντα εἰς τήν ἐν πρόποσι Ταταούλων κοινότητα τῆς Εὐαγγελιστρίας ὡς διευθυντής μέν τοῦ Ἀρρεναγωγείου, ὡς δεξιός δέ ψάλτης τοῦ ναοῦ αὐτῆς. Εἰς τήν δευτέραν θέσιν διεδέχθην τόν μουσικώτατον διδάσκαλον Νικόλαον Ραιδεστηνόν, υἱόν τοῦ κλεινοῦ ἐκείνου πρωτοψάλτου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ, ἀποχωρήσαντα. Ὁ διορισμός μου εἰς τήν κοινότητα ταύτην τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, ἔδωκε τήν εὐκαιρίαν νά γνωρίσω τόν πρωτέκδικον Γεώργιον Παπαδόπουλον. Ἀπό πολλοῦ ἦτο γνωστόν ἐξ ἀκοῆς τό ὄνομα,

δέν ἐγνώριζα ὅμως τό πρόσωπον. Ἦδη ἦτο καιρός νά τό γνωρίσω. Ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος τιμημένος μέ τό ὀφφίκιον τοῦ Πρωτεκδίκου ἤσκει καθήκοντα ἐπόπτου ἐπὶ τῶν ἱεροψαλτῶν⁽⁴⁾. Οὐδενός ψάλτου διορισμός δέν ἤμποροῦσε νά γίνη μέσα εἰς τήν ἀρχιεπισκοπὴν χωρίς τήν ὑπόδειξιν καί σύστασιν παρὰ τοῦ ἐπόπτου εἰς τὰς ἐπιτροπὰς τῶν ἐνοριακῶν ναῶν. Ἡ ἐπιτροπή τῆς κοινότητος Εὐαγγελιστρίας προέβη εἰς τόν διορισμόν μου χωρίς νά ἐρωτήσῃ τόν Πρωτέκδικον. Ἐν τούτοις, ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος δέν καθυστέρησε νάναγνώρισῃ τό τετελεσμένον γεγονός. Εἰς μίαν ἐπίσκεψίν του εὗρε τήν εὐκαιρίαν, μέσα εἰς τό Ἐπιτροπικόν ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς Ἐφοροεπιτροπῆς νά πλέξῃ τό ἐγκώμιόν μου καί νά συγχαρῇ ἐκείνους διὰ τήν ἐπιτυχῆ ἐκλογὴν τοῦ νέου ἱεροψάλτου, μέ ἐκάλεσε δέ νά διέλθω ἀπό τό γραφεῖον τοῦ ἐν Φαναρίῳ Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου διὰ τὰ περαιτέρω.

§43. Χωρίς νά δείξω καμμίαν ὀλιγωρίαν, μέ τήν πρώτην εὐκαιρίαν μεταβάς εἰς τό Φανάρι συνήντησα τόν Γ. Παπαδόπουλον. Κατά τήν τάξιν, οὗτος μέ ἐνέγραψε μέλος τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου ἐφοδιάσας με ἐκτός τοῦ σχετικοῦ μεγάλου σχήματος καί χρυσοῖς γράμμασι γεγραμμένου διπλώματος, καί μέ ἱκανάς ἀποδείξεις πρὸς πληρωμὴν μηνιαίων συνδρομῶν μου. Μεγάλῃ κατάπληξις μέ κατέλαβε, ὅταν εἶδα ἓνα σωρόν ἀποδείξεων συνδρομῶν τὰς ὁποίας ὥφειλον νά ἐξοφλήσω· καί αἱ ἀποδείξεις αὐταὶ ἦσαν ἀναδρομικαί. Ἄνευ συζητήσεως ἐπὶ τοῦ προκειμένου κατέβαλα τὰς συνδρομάς. Ὑπεχρεώθην δέ τουντεῦθεν νά πληρώνω εἰς τόν ἐπόπτην ἀνάλογον ποσὸν ὡς μηνιαίαν συνδρομήν.

(4) Ὁ Γ. Παπαδόπουλος, ἦτο γνωστός ὡς μουσικολόγος καί ὡς διευθυντὴς τῆς μουσικῆς σχολῆς τοῦ λειτουργοῦντος ἐν Φαναρίῳ Μουσικοῦ Συλλόγου.

Ἐν τούτοις, ἤμην πολύ περίεργος νά μάθω παρὰ τοῦ προσώπου τούτου περί τοῦ σκοποῦ καί τῆς δράσεως τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου οὗτινος ἤμην πλέον μέλος. Ἀπό τὰς ἱκανοποιητικὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας θά ἐλάμβανον ἀπό σήμερον, ἐξηρτᾶτο ἡ πρόθυμος συμβολή μου εἰς τό ἔργον τοῦ Συλλόγου, ὑλικῶς τε καί ἠθικῶς. Ἡ προθυμία τοῦ Γ. Παπαδοπούλου εἰς τό νά μέ ἀκούη, ἦτο μέχρις ὅτου καταβάλω τὰς ἐπὶ τῶν ἀποδείξεων ἀναγραφόμενας συνδρομάς· διότι εὐθύς ὡς παρέλαβε τὰ χρήματα, μοί ἐδηλώθη ὅτι διά τό προκεχωρηκός τῆς ὥρας, αἱ ζητούμεναι πληροφορίες ἠδύναντο νά ληφθῶσι παρ' αὐτοῦ κάποιαν ἄλλην ἡμέραν καί ὥραν.

§44. Ἡ τελευταία αὐτή δήλωσις, ἀπό τῆς ἡμέρας ἐκείνης μέ ἐνέβαλεν εἰς σκέψιν καί ἀμφιβολίαν ὡς πρός τό ἔργον καί τόν μουσικόν σκοπόν τοῦ Συλλόγου. Ἐπεφύλαξα εἰς τόν ἐμαυτόν μου τό δικαίωμα νά πληροφορηθῶ, γενικῶς περί παντός σχετιζομένου μέ τόν προορισμόν τοῦ Συλλόγου τούτου, ἐπειδή ἔβλεπα ὅτι ὑπάρχει εἰς τό μέσον καί δρᾷ ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἱερωτέρων. Ἦρχισα νά ὑποπτεύομαι ὅτι καί Μουσικός Σύλλογος καί Μουσική Σχολή δέν ἦσαν παρὰ ὀνόματα μεγάλα μέ μεγάλην σπουδαιοφάνειαν, χρησιμεύοντα ὡς μέσα χρηματισμοῦ ὠρισμένων προσώπων. Παρὰ τήν προσωπικήν μου αὐτήν γνώμην πού εἶχα σχηματίσει περί τοῦ Συλλόγου, ποτέ δέν ἐξεφράσθην κατ' αὐτοῦ, οὔτε κατὰ τοῦ ιδρύματος αὐτοῦ ἤτοι τῆς μουσικῆς σχολῆς, ἡ ὁποία ἐλειτούργει ὑπό τοιαύτας συνθήκας μέσα εἰς τήν μεγάλην τοῦ γένους σχολήν. Δέν ἦτο πρέπον οὔτε δίκαιον νά κηρυχθῶ κατὰ τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου καί τῆς σχολῆς αὐτοῦ, ἐφόσον δέν εἶχα τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα περί τῆς ἀποτυχίας τοῦ σκοποῦ ἀμφοτέρων. Ἐπρεπε ἄρα εἰς τό ἐξῆς νά μορφώσω γνώμην ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

Κατά τούς μήνας τοῦ θέρους τοῦ 1918 ἐκυκλοφόρησεν ἔντυπον σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τῆς ἑναρμονίσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς» τοῦ ἀρχιμανδρίτου Παγκρατίου Βατοπεδινού⁽⁵⁾. Τὴν πραγματείαν ταύτην ἐμελέτησα· ἡ δὲ κρίσις μου ἐπ’ αὐτῆς ἦτο ἡ ἐξῆς· διὰ λόγους μᾶλλον προπαγανδιστικούς ὑπὲρ διαδόσεως καὶ ἐπικρατήσεως παρ’ ἡμῖν τῆς τετραφωνισμένης μουσικῆς καὶ διὰ λόγους κερδοσκοπικούς, ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς προέβη εἰς τὴν δημοσίευσίν της. Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ βιβλίου τούτου, τό ὁμολογῶ, δέν εἶχα κατορθώσει νά ἀντιληφθῶ ποῖον σαφῆ καὶ ὠρισμένον σκοπὸν ἐπεδίωκεν. Διότι ὁ γράψας αὐτό, μὴ περιοριζόμενος εἰς τό θέμα του, μέσα εἰς τό βιβλίον του μέ πνεῦμα ἐμπαθείας καὶ ἀδικαιολογήτου δριμύτητος, ἐπετίθετο κατὰ τῆς ἀμουσίας καὶ ἀγραμματοσύνης τῶν παρ’ ἡμῖν ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν διδασκάλων, οἱ ὅποιοι ὥσάν ἀπαιδευτοὶ πού εἶναι, ὄχι μόνον δέν εἶναι ἱκανοὶ νάναπτύξουν καὶ νά τελειοποιήσουν τὴν μουσικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν διαφθείρουν σὺν τῷ χρόνῳ ἀκουσίως· ὁ δὲ χαρακτηρισμὸς οὗτος τῶν μουσικῶν διδασκάλων ἦτο γενικός.

§46. Τό βιβλίον ἦτο ἀρκετά δυσμενές διὰ τὸν ψαλτικόν ἐν γένει κόσμον, ὅστις, ὅλως ἀνυπόπτως ἐδέχετο μίαν τόσον σφοδρὰν ἐπίθεσιν καὶ μάλιστα ἀπὸ πρόσωπον ἐκκλησιαστικόν. Ὅσοι ἐκ τῶν ψαλτῶν ἐπληροφορήθησαν τὴν κυκλοφορίαν τούτου, περιέμενον κάποιαν ἀπάντησιν εἰς αὐτό ἐκ μέρους τοῦ ἐκπροσώπου, ὅπως παρουσιάζετο ὁ Γ. Παπαδόπουλος, τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἐκεῖνος ὅμως δέν ἐτόλμησεν, ὅπως τό ἔπραττεν εἰς ἄλλας περιστάσεις, νά ἐξαπολύσῃ κατὰ τοῦ διατριβογράφου οὔτε ὑπόμνημα

(5) Πρόκειται περὶ τοῦ κατόπιν γενομένου ἐπισκόπου Λεύκης Παγκρατίου καὶ νῦν μητροπολίτου Γάνου καὶ Χώρας.

οὔτε ἐγκύκλιον ἐκ μέρους τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου.

§47. Ἐνόμισα ὅτι εἶχα κάποιαν ὑποχρέωσιν νά γράψω μίαν πραγματείαν ὡς ἀπάντησιν ἐκείνης· καί τοῦτο, βεβαίως, ὄχι τόσον διά νά προστατεύσω τοὺς μουσικούς διδασκάλους, ὅσον διά νά ὑπερμαχήσω ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς ἢ ὅποια ἐν τῷ προσώπῳ τῶν μουσικῶν καταπολεμεῖται. Ἄν καί δέν μοί τό ἐπέτρεπε τότε ἡ ὑγεία μου, ἐν τούτοις κατόπιν συντόνου ἐργασίας ἀπετελείωσα τό ἔργον τήν 22/5 Αὐγούστου 1918, δώσας εἰς αὐτό τήν ἐπιγραφήν «Μεταρρύθμισις μετ' ἀνατροπῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς».

§48. Πρὶν ἢ τό παρουσιάσω εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀναγνωστῶν, ἔκρινα καλόν, ὅπως ἐκ τῶν προτέρων γνωρίσω τήν γνώμην ἀνθρώπων θεωρουμένων ὡς εἰδικῶν περὶ τὰ μουσικά ζητήματα. Ἦρχισα ἀπό τόν διδάσκαλον Νηλέα Καμαράδον, κατὰ τόν χρόνον ἐκεῖνον διδάσκοντα ἐν τῇ μουσικῇ σχολῇ τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου τό θεωρητικόν καί πρακτικόν μέρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Τόν ἐπεσκέφθην καί τῷ ἐπέδειξα τό βιβλίον τοῦ Παγκατίου, ζητήσας τήν γνώμην του ἐπὶ τῷ κατὰ πόσον ἐπιτυγχάνεται ἀρμονία κατὰ τό *sui generis* σύστημα τοῦ ἀρχιμανδρίτου, σύστημα ὅλως καινοφανές ἐπειδὴ καμμίαν σχέσιν δέν ἔχει μέ τήν τετραφωνίαν τῶν Εὐρωπαίων τῆς ὁποίας παρουσιαζέτο ὑπέρμαχος. Ὁ διδάσκαλος οὔτε εἶδῃσιν εἶχε περὶ τοῦ ζητήματος. Ὅταν ἠθέλησα νά τόν ἀναγνώσω ἐκ τῆς πραγματείας μου μερικά σημεία, τά σπουδαιότερα, παρετήρησα ὅτι δέν ἦτο εἰς θέσιν νά παρακολουθήσῃ τά ἀναγινωσκόμενα. Ἐκλειςά τό χειρόγραφον, προφασιζόμενος ὅτι ἡ ὥρα εἶχε περάσει καί ὅτι ἔπρεπε νά φύγω.

§49. Καθώς ἐνθυμοῦμαι μετὰ δύο ἡμέρας μετέβην εἰς τό Φανάρι εἰς ἐπίσκεψιν καί συνάντησιν τοῦ πρωτοψάλτου Ἰακώβου. Τόν εὔρον εἰς τόν οἶκόν του καί τῷ ἔκαμα λόγον διά τό βιβλίον τοῦ Παγκρατίου· ἐκεῖνος μοί εἶπεν ὅτι κυκλοφορεῖ τοιοῦτον βιβλίον, ὅμως δέν ἔχει περιέλθει ἀκόμη εἰς χεῖράς του πρὸς μελέτην. Ἐφανέρωσα εἰς τόν διδάσκαλον τό περιεχόμενον τῆς νέας πραγματείας ἐν συντομίᾳ καί κατέστησα γνωστόν ὅτι συνέταξα ἀπάντησιν. Εἶχε δέ τήν ὑπομονήν νά τήν ἀκούσῃ ἀναγνωσθεῖσαν. Τόν ἤρесе καί μοί συνέστησεν ὅπως τήν ὑποβάλω εἰς τόν Μουσικόν Σύλλογον. Ἐτόνισε δέ σχετικῶς ὅτι ὁ Σύλλογος πρέπει νά ἀνανεωθῇ καί νά εἰσέλθουν ὡς μέλη αὐτοῦ ἄτομα ἐνδιαφερόμενα διά τήν μουσικήν μας καί ἄνθρωποι εἰδήμονες αὐτῆς. Συμμορφούμενος πρὸς τήν σύστασιν τοῦ διδασκάλου, δι' ἐπιστολῆς μου πρὸς τόν τότε πρόεδρον τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου μητροπολίτην ἅγιον Καισαρείας Νικόλαον⁽⁶⁾ ὑπέβαλον τήν μελέτην μου πρὸς τό προεδρεῖον πρὸς δημοσίαν ἀνάγνωσιν, ἐπὶ ἐπιστροφῇ.

§50. Περί τά τέλη Σεπτεμβρίου 1918 μετέβην διά μέσου τῆς Σμύρνης εἰς τήν Μαγνησίαν, ὅπου εἶχα διορισθῇ μέ καθήκοντα καθηγητοῦ καί ἱεροκήρυκος. Ὁ διορισμός μου οὗτος ὠφείλετο εἰς τόν γέροντα ἅγιον Ἐφέσου Ἰωακείμ Εὐθυβούλην ἐκ Φαναρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταγόμενον. Ὁ γέρων Ἐφέσου, ὅπως τόν ἐγνώρισα ἦτο ἀριστοκράτης ἀπό καταγωγῆν, προσηγνέστατος ἀγαθώτατος, ἀφελής τούς τρόπους, μεγαλόκαρδος τήν καρδίαν, ἀνήκων εἰς τήν κατηγορίαν τῶν ἀξιοπρεπῶν ἐκείνων μητροπολιτῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, οἱ ὅποιοι εἰς τό παρελθόν ἤξευραν νά ἐξυπηρετοῦν τά πνευματικά καί ὑλικά συμφέροντα τῶν χριστιανῶν τῶν ἐπαρχιῶν των, χρησιμοποιοῦντες πρὸς τοῦτο τήν μετὰ τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας φιλίαν αὐτῶν. Ὁ γέρων Ἐφέσου ἦτο ἄνθρωπος λατρεύων κάθε ἀρχαῖον

(6) Ὁ Καισαρείας Νικόλαος (Σακκόπουλος) ἦτο πρῶην μητροπολίτης Μαρωνείας

ἦτο καί ἔνθερμος θιασώτης τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἐνοσταλοῦσε τήν πατρίδα του, τό Φανάρι· ἐπεθυμοῦσε νά εὐρίσκεται μέσα εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν, διά νά ἀκούη τάς ἀκολουθίας, ὅπως ἐκεῖ μέσα ψάλλονται παρά τῶν πατριαρχικῶν μουσικῶν διδασκάλων. Ὅταν ἐγνώρισε τήν μουσικομάθειάν μου καί κατόπιν, ὁσάκις ἐχοροστατοῦσεν ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Μαγνησίας, μέ ἐπροσκαλοῦσε νά εὐρίσκωμαι πλησίον του, παραπλεύρως εἰς τόν δεξιόν χορόν καί ἐζήτει ἐγώ νά διευθύνω τήν ψαλμωδίαν δίδων εἰς αὐτήν τό χρῶμα καί τόν ρυθμόν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. «Νομίζω ὅτι μεταφέρομαι εἰς τό Φανάρι, μέ ἔλεγε συχνά, ὅταν ψάλλετε σεῖς· διότι ψάλλετε ὅπως οἱ πατριαρχικοὶ διδάσκαλοι· ἐκεῖ μέσα εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν, φυλάσσεται ἡ ἐκτέλεσις τῆς μουσικῆς μας ἀμιγεστέρα καί ἀκραιφνεστέρα· ἐκεῖ κανεῖς ἐκκλησιαζόμενος ἀπολαμβάνει μουσικήν· ἐκεῖ !» Καί δέν θά λησμονήσω οὔτε τόν γλυκύν καί ἥπιον τόνον μέ τόν ὁποῖον συνώδευε, πάντοτε, αὐτάς τάς λέξεις του.

§ 51. Κατά Φεβρουάριον τοῦ 1919, εἰς τόν ἡμερήσιον τύπον τῆς Σμύρνης εὕρισκον φιλοξενίαν ἄρθρα μουσικολόγων, ὁπαδῶν τῆς τετραφωνικῆς μουσικῆς· ἡ δημοσίευσις τοιούτων ἄρθρων ἐξηκολούθει κατὰ τρόπον ἀρκετά ἐνθαρρυντικόν διά τούς γράφοντας, καθόσον κανεῖς δέν παρουσιάζετο εἰς τό μέσον ὡς ἀντίπαλός των. Ἐθεώρησα καθήκον μου, πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν φανατικῶν θιασωτῶν τῆς προγονικῆς μουσικῆς, νά δημοσιεύσω σειράν ἄρθρων μου ὑπέρ αὐτῆς, κατὰ Φεβρουάριον καί Μάρτιον

κατόπιν ἐξελέγη Καισαρείας καί εἶτα Χαλκηδόνος· ἀποθανών ὡς τοιοῦτος ἐξ ὠτίτιδος.

μῆνα εἰς τὴν σμυρναϊκὴν ἐφημερίδα «Πατρίδα» τοῦ φίλου Λαυριάδου. Τὰ ἄρθρα αὐτὰ ἐφίμωσαν τοὺς ἄλλους ἀρθρογράφους.

§ 52. Ἐκ τῆς κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἐνασχολήσεώς μου πάλιν μέ τὰ μουσικά ζητήματα, ἔλαβα ἀφορμὴν ἀκόμη διεξοδικώτερον νὰναπτύξω τὸ ὑλικὸν τῆς κατὰ τοῦ βιβλίου τοῦ Παγκρατίου διατριβῆς μου, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδωκα τὸν τίτλον «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ καὶ αἱ μεταρρυθμίσεις». Ἔγραψα καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν φιλογενῆ καὶ ἐνθουσιώδη διὰ πάντα καλὸν σκοπὸν μητροπολίτην ἅγιον Σμύρνης Χρυσόστομον, ὅπως ὑποστηρίξῃ τὴν δημοσίευσιν τῆς διατριβῆς, ἢ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ φωτίσῃ τοὺς ὁμογενεῖς μας. Ὁ σεβασμιώτατος ἅγιος Σμύρνης, δι' ἐπιστολῆς του⁽⁷⁾ ἠπαντητικῆς ὑπεδείκνυε τὸ πῶς ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ δημοσίευσις. Ταυτοχρόνως

(7) Παραθετω ἐνταῦθα τὸ πολῦτιμον τοῦτο ἔγγραφον τοῦ μάρτυρος μητροπολίτου Σμύρνης ἀοιδίμου Χρυσόστομου·

Ἐλλογιμώτατε Κύριε

Ἀγγελε Βουδούρη,

Μετά μεγάλου ἐνδιαφέροντος διηλθον τὴν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 28 Φεβρουαρίου ἐ.ἔ. ἐπιστολὴν ὑμῶν, καθὼς καὶ τὸ ἐσώκλειστον, διὰ τὴν «Πατρίδα» περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἄρθρον ὑμῶν.

Εἰς ἀπάντησιν δηλῶ ὑμῖν ὅτι τὸ μὲν ἄρθρον ἀπεστάλη πρὸς δημοσίευσιν, ὅπου δεῖ, τὸ δὲ σύγγραμμα ὑμῶν, περὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μουσικῆς, δύναται κάλλιστα νὰ δημοσιευθῇ, βραδύτερον, ἐν τῷ Ἰ. Πολυκάρπῳ.

Ἐπὶ τούτοις, συγχαίρων ὑμῖν ἐκ καρδίας, διὰ τὸν πρὸς τὰ πάτρια ζῆλον καὶ τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν μόχθους ὑμῶν, ἐπικαλοῦμαι ἐφ' ὑμᾶς τὴν ἄνωθεν ἐνίσχυσιν καὶ διατελῶ

Ἐν Σμύρνη τῇ 11^ῃ Μαρτίου 1919

πρόθυμος ἐν παντί

† Ὁ Σμύρνης Χρυσόστομος

δέ ἐλάμβανον καί μίαν ἄλλην ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολήν παρὰ τοῦ Προεδρείου τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, διὰ τῆς ὁποίας ἀνηγγέλετο ὅτι ἡ πραγματεία μου ἢ πρό μηνῶν ὑποβληθεῖσα ἀνεγνώσθη, ἐπηνέθη καί ἐκρίθη ἀξία δημοσιεύσεως· καί ὅτι τό Προεδρεῖον μέ διώρισε τακτικόν μέλος τῆς τεχνικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Συλλόγου.

§ 53. Τούς μῆνας ἰούνιον, ἰούλιον καί αὐγουστον τοῦ 1919 τῆς ἐλληνικῆς κατοχῆς διῆλθον εἰς τήν Σμύρνην. Ἐπωφελούμενος αὐτήν τήν εὐκαιρίαν, τακτικά, κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν καί ἑορτὴν ἐπεσκεπτόμην τούς ἐκεῖ ναούς διὰ νά ἀκούω τούς μουσικούς διδασκάλους τῆς Σμύρνης. Παρατήρησα ὅτι ὅλοι των γενικῶς, ἀπεῖχον πολύ κατὰ τήν ἐκτέλεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ψαλμωδίας ἀπό τούς ψάλτας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ μουσική ἡ ἐκκλησιαστική ἐδῶ εἰς τήν Ἰωνίαν δέν εἰμπορῶ νά ἐννοήσω τό διατί, παρουσιάζετο διαφορετική εἰς τό μέλος αὐτῆς. Κάτι τό ἀνατολίτικον ἐκυριάρχη. Καί οἱ ψάλται ἐδῶ δέν εἶχον τήν φωνήν καί τό ὄργανον τῶν κωνσταντινουπολιτῶν ψαλτῶν. Ἡ Σμύρνη ἦτο μία πόλις, σπουδαιότερα ἀπό πάσης ἀπόψεως. Αὐτή μετέδιδε τά φῶτά της καί εἰς ἄλλας πόλεις καί κωμοπόλεις τοῦ ἐσωτερικοῦ της· ἦτο ἐστία ἐξ ἧς μετεδίδετο καί ἡ μουσική εἰς τούς ἱεροψάλτας τῶν περὶ τήν Σμύρνην ἐπαρχιῶν. Ἐδῶ ἐπεκράτει ἰδιαίτερος τύπος ἐκτελέσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν ᾠσμάτων. Φαίνεται ὅτι ὁ τύπος αὐτός εἶχεν ἐπικρατήσῃ καί διαδοθῇ ἀπό τῆς ἐποχῆς τοῦ πρωτοψάλτου τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ ἀγίας Φωτεινῆς Νικολάου, καί κατόπιν

τοῦ μαθητοῦ ἐκείνου πρωτοψάλτου Μ. Μισαηλίδου. Κατά τήν γνώμην μου, εἰς τοὺς δύο τούτους διδασκάλους ὠφείλετο ὁ μορφωθείς διάφορος τύπος τῆς ἐκτελέσεως τῆς μουσικῆς. Οἱ κατόπιν ψάλται τῆς Σμύρνης καί τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς, ὑπῆρξαν ἄμεσοι μαθηταί τῶν δύο τούτων διδασκάλων. Κανείς δέ ψάλτης δέν εἰμπορεῖ ἐπὶ πολὺν χρόνον ψάλλων ἐν Σμύρνη νά μὴν ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐκεῖ μουσικοῦ περιβάλλοντος. Τό σμυρναϊκόν ψαλτικόν ὕφος ἀπεμάκρυνε τό μέλος τῆς μουσικῆς, ἀπὸ τό ὕφος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Οἱ σμυρναῖοι ψάλται ὅσον καλλίφωνοι καί ἂν ᾤσαν, δέν ἐγίνοντο εὐάρεστοι εἰς τοὺς κωνσταντινουπολίτας ἀκροατάς των· ὅλοι των γενικῶς ἔψαλλαν ἀλά σμυρνέϊκα.

§ 54. Ἀπὸ τό 1921 ἐγκατεστάθην μονίμως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐξηκολούθησα, παραλλήλως μέ τάς ἄλλας μου ἀσχολίας, νά ἀφιερώνω ἀρκετόν χρόνον διὰ τὴν μελέτην καί ἔρευναν τῆς μουσικῆς. Πρὸς μίαν τοιαύτην ἐργασίαν, δυστυχῶς, ἔλειπον αἱ πηγαί καί τὰ βοηθήματα. Ἀνέκαθεν, τοὺς μουσικούς καί τοὺς μουσικολόγους μας πολὺ ὀλίγον ἀπησχόλησεν ἡ ἡμετέρα μουσική ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης. Ὅσοι ἐπεδίωξαν νά γνωρίσουν τὴν μουσικὴν, ὅλοι των τὴν ἐγνώρισαν μονομερῶς, μονοπλευρικῶς. Κανείς δέν ἐφαντάσθη τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἱκανόν εἰς τό νά ἐγκύψῃ μέ ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην σοβαρότητα εἰς αὐτήν, καί ἔπειτα

νά συγγράψῃ μελέτην πρὸς φωτισμόν τοῦ ὁμογενοῦς καὶ ξένου κόσμου περὶ τῆς προγονικῆς μουσικῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας διάφοροι γινώμῃ καὶ ἐκτιμήσεις ἐπικρατοῦν. Ἡ μουσικὴ μας ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ ἀνθρώπων μέ ζήλον εἰς αὐτήν. Συνήθως δέ καὶ πάντοτε ἡ μουσικὴ αὕτη εἶναι ἀπροσπέλαστος· τυγχάνει ἄγνωστος δι' ὅλους, καὶ πρὸ πάντων εἰς τοὺς μουσικολόγους μας ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἱερῶν μελωδιῶν. Ἡ μουσικὴ ὥσάν ποὺ εἶναι μία τέχνη, ἔχει ἀνάγκην συγκεντρώσεως καὶ συστηματοποιήσεως ὅλων τῶν σχετικῶν μέ αὐτήν γνώσεων. Πρέπει νά συνταχθοῦν ἐπιστημονικὰ συγγράμματα εἰδικῶς μουσικά ! καὶ κατόπιν νά καταρτισθοῦν καὶ ἄλλα μεθοδικὰ διδακτικά βιβλία διὰ τὴν σπουδὴν καὶ ἐκμάθησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Τοιαῦτα βιβλία, ἐπὶ τοῦ παρόντος δέν ὑπάρχουν.

§ 55. Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐκεῖνος ἐκ τῶν ὁμογενῶν ὅστις μετὰ ζήλου ἠσχολήθη ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ ἐδάφους τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, εἶναι ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος, περὶ τοῦ ὁποίου ἀνωτέρω ἐκάμναμεν λόγον. Οὗτος συνέλεξε τὰς τῇδε κάκεισε ἐσπαρμένας γνωστὰς τε καὶ ἀγνώστους ἱστορικὰς εἰδήσεις, σχετιζομένας δέ μέ τὴν ἐκκλ, μουσικὴν καὶ τὰς ἐπαρουσίασεν εἰς τό κοινόν τό 1890 ὑπὸ τόν τίτλον «Συμβολαί εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς». Ἄν καὶ τό σύγγραμμα τοῦτο δέν εἶναι τέλειον, ἔνεκα τῆς ἀτελείας τῶν πηγῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ὁ γράψας τοῦτο, μολαταῦτα

παρέχει κάποιαν βοήθειαν εἰς πάντα πού θά ἐπεθύμει κατά τινα τρόπον, νά ἀσχοληθῇ μέ τά ζητήματα τῆς μουσικῆς ταύτης. Κυρίως εἶπεῖν, τό ἔργον τοῦτο θεωρεῖται ἀξιόλογον ἀπό τῆς πλευρᾶς ὅτι περιέχει ἐπὶ τό αὐτό συγκεντρωμένας εἰδήσεις διαφόρους σχετικὰς μέ τήν μουσικήν· δέν εἴμπορεῖ νά θεωρηθῇ μουσικόν ἱστορικόν σύγγραμμα. Εἶναι δυστύχημα ὅτι ὁ Γ. Παπαδόπουλος δέν ἦτο μουσικός· οὔτε καί ἐκτελεστής τῆς μουσικῆς· δέν ἦτο οὔτε κἂν ἀπλῶς γνώστης τῆς ἐκκλ. μουσικῆς. Τούτου ἔνεκα καί σημεία σπουδαῖα ἐνδιαφέροντα τήν μουσικήν αὐτήν, εἰς τὰς «Συμβολάς» του τά παρέτρεξε, χωρίς διόλου νά τά θίξῃ· ἀπλῶς παραπέμπει εἰς τήν ἔρευναν τούτων ὑπό τῶν εἰδικῶν, πράγμα τό ὁποῖον δέν θά συνέβαινεν, ἐάν κατεῖχεν οὗτος τήν πρᾶξιν καί τήν θεωρίαν τῆς μουσικῆς.

§ 56. Δέν εἶναι εὐχερές ἔργον τό γράφειν συγγράμματα σοβαρά, ὅταν σπανίζουν αἱ πηγαί ἐκ τῶν ὁποίων πρόκειται ὁ γράφων νά ἀντλήσῃ τό διά τόν σκοπόν του ἀπαιτούμενον ὑλικόν· καί ὅταν μάλιστα δέν εἶναι ἀρκετά προχωρημένοι αἱ ἐπὶ τοῦ μέλους τῶν μουσικῶν παρατηρήσεις. Φρονῶ ὅτι πρέπει νά εὗρεθοῦν, νά περισυλλεγοῦν καί νά δημοσιευθοῦν ὅλαι αἱ ὑπάρχουσαι πηγαί, ἀρχαῖαι τε καί νεώτεραι, ὅσαι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πραγματεύονται περί τῆς μουσικῆς μας· ἐπὶ τούτου δέ στηριζόμενος θά ἡδύνατο κανεῖς νά γράψῃ ἱστορίαν τῆς μουσικῆς μέ ἀξιώσεις ἐπιστημονικάς. Ἐκτός τούτου, θά ἔπρεπε νά συλλεγῶσιν ἅπασαι αἱ ἱεραί

συνθέσεις τῆς ἐκκλ. ὕμνωδίας ἀπό τῆς ἀρχαιοτέρας, εἰ δυνατόν, ἐποχῆς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καί νά καταταχθῶσι κατὰ σειράν ἐμφανίσεως χρονικῆς καί κατὰ τό εἶδος τῆς γραφῆς τοῦ ἱεροῦ μέλους. Τότε μόνον θά ὑπάρχουν αἱ ἀναγκαῖαι πηγαί πρὸς μελέτην τῆς μουσικῆς. Τότε θά ᾔτο δυνατόν εἰς τοὺς μελετητάς νά προβῶσιν εἰς ἐπιστημονικὰς συγγραφάς.

§ 57. Ἐφρόνουν ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου, ὅτι μεγάλη ἀπαίτησις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους ᾔτο τό ἐξῆς· ἔπρεπε τό γε νῦν ἔχον μέλος νά παραμείνῃ ὅπως ἔχει σήμερον, νά ἀποφευχθῇ δέ, ἐπιμελῶς, πᾶσα ἐπ' αὐτοῦ μεταβολή ἢ παραφθορά μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦλάχιστον πού μία ἀρμοδία ἀρχή θά ἀνελάμβανεν ὑπευθύνως νά δώσῃ τὸν τελευταῖον λόγον ἐπὶ τῆς μουσικῆς μας. Πρὸς διατήρησιν ὅμως τοῦ μέλους, μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου, θά ἔπρεπεν ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν μιᾶς εἰδικῆς μουσικῆς ἐπιτροπῆς, διοριζομένη ὑπὸ τῶν σεπτῶν πατριαρχείων, νά ἐκδοθῶσι τύποις εἰς νέαν συλλογὴν πάντα τὰ ἀπανταχοῦ ἐν τοῖς ὀρθοδόξοις ναοῖς ψαλτέα μουσικά μαθήματα· νά ἐκδοθῶσι δέ ταῦτα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι σήμερον γενομένων ἐπισήμων ἐκκλησιαστικῶν ἐκδόσεων, λαμβανομένης πρὸς ἔγκρισιν τῆς γνησιότητος τοῦ ἀρχαιοτέρου μέλους τῆς ἀρχαιοτέρας ἐκδόσεως τῶν μουσικῶν μαθημάτων ἐν τῇ ἐν χρήσει μουσικῇ γραφικῇ μεθόδῳ.

§ 58. Διά νά διατηρηθῇ δέ ἡ μουσική τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀναλλοίωτος ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, θά ἦτο ἀνάγκη νά ἰδρυθῇ ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου μας μία συστηματικὴ μουσικὴ σχολή, λειτουργοῦσα ὑπὸ τὸν ἑλεγχον ἐιδικῆς μουσικῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς· νά διδάσκεται μέσα εἰς τὴν σχολὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀσματωδία μόνον παρὰ τῶν πατριαρχικῶν μουσικῶν διδασκάλων, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς νέας συλλογῆς τῶν ψαλτέων μαθημάτων. Τῆς μουσικῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς καθῆκον θά ἔπρεπε νά εἶναι καί ἡ ἐπαγρύπνησις ἐπὶ τὴν πιστὴν ἐφαρμογὴν τῆς μουσικῆς ἐκτελέσεως τῶν ψαλτέων παρὰ τῶν ἐνοριακῶν, ἐν γένει, ψαλτῶν· οἱ ὅποιοι, κατὰ γενικόν κανόνα, θά ἦσαν ἀπόφοιτοι τῆς πατριαρχικῆς μουσικῆς σχολῆς, ὑποχρεούμενοι ἐπὶ ποινῇ ἀποστερήσεως τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐξασκεῖν τό ἐπάγγελμα τοῦ ἱεροψάλτου, νά ψάλλωσι πάντοτε αὐτοὶ ὡς καὶ μετὰ τοῦ χοροῦ αὐτῶν ἀπὸ διφθέρας, πιστῶς καὶ ἐπακριβῶς, τὰ μέλη κατὰ τὴν ἀρμόζουσαν ἐκάστοτε ἐκτέλεσιν. Ἡ ἀπαγόρευσις εἰς τοὺς μεμαθηκότας τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν τοῦ νά ψάλλουν, θά ἔπρεπε νά εἶναι αὐστηροτάτη, συνεπαγομένη, εἰ δυνατόν, καὶ κάποιαν ὑλικὴν ἀποζημίωσιν ἐκ μέρους τῶν παραβατῶν. Τό σημεῖον τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως ἀξιοπρόσεκτον· διότι ἐάν ἡ ἐκκλ. μουσικὴ κινδυνεύῃ νά ἐξαλλοιωθῇ μέχρι διαστροφῆς, εἰς τοῦτο πταίουν τὰ ψαλτικά πρόσωπα τὰ ὅποια ἔχουν ἀδαῶς εἰς τὴν μουσικὴν. Ἐάν τὰ μέτρα ταῦτα

ἐτίθεντο, αὐστηρῶς, εἰς ἐφαρμογὴν, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θά ἦτο μᾶλλον ἐξησφαλισμένη ἡ διατήρησις καί ἡ διάσωσις τῆς ἐκκλ. μουσικῆς, τήν ὁποίαν ἐκληροδότησεν εἰς ἡμᾶς τό παρελθόν.

§ 59. Διά τήν ὑπηρέτησιν τῆς προγονικῆς αὐτῆς μουσικῆς εἰργαζόμενην ὅση μοι δύναμις· δυστυχῶς, προσέκρουον καθημερινῶς εἰς τὰς προσπάθειάς μου. Δέν εἶχα εἰς τήν διάθεσίν μου μουσικάς πηγάς· δέν εἶχα τά μέσα νά προμηθεύομαι μουσικά βιβλία χειρόγραφα, ὅσάκις μοί παρουσιάζοντο ταῦτα πωλούμενα. Ἦθελα πολύ νά ἐξυπηρετήσω τήν μουσικήν· ἀλλά πῶς; μοῦ ἔλειπε τό ἀναγκαῖον ὑλικόν, τό ὁποῖον θά εἴμποροῦσα νά χρησιμοποιήσω· ἐπιστημονικόν μουσικόν ὑλικόν δέν εἶχα πρόχειρον. Ἐκτός τούτου, καί ἐγώ ὁ ἴδιος εἰς πολλά ζητήματα σχετικά μέ τήν μουσικήν μας, δέν εἶχα σχηματίσει ἀκόμη καλά καλά σαφῆ γνώμην. Διότι εἰς τό ζήτημα τῆς μουσικῆς μας ἐπικρατεῖ ἓνας κυκεών· τίποτε τό καθωρισμένον· τίποτε τό σαφές· ὅλα εἶναι μπερδευμένα· ἡ ἀρχαία πού ὑπῆρχεν μῦσις ἐπάνω εἰς τήν ἐκκλ. μουσικήν μέ τόν καιρόν, μοῦ φαίνεται, ἔλειψε. Καί σήμερα δέν ὑπάρχουν οἱ μουσικοὶ μύσται· ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ δυσκολία. Ἡ μῦσις ἔχει, φαίνεται, κάπου κοπῇ. Ὅση μεγαλυτέρα δυσκολία ἀπό τῆς ἀπόψεως αὐτῆς μοί παρουσιάζετο, τόση μεγαλυτέρα δόσις ἐπιμονῆς καί ὑπομονῆς ἐκ μέ-

ρους μου ἀπητοῦντο. Ἄς προσθέσω εἰς ὅλα αὐτά καί τās δυσκολίας τῆς ἐποχῆς. Οἱ καιροί δέν μέ ἐβοήθουν εἰς τό νά προχωρῶ εἰς τās ἐργασίας μου. Βιωτικά μέριμναι καί περισπασμοί παντοειδεῖς πολύ ὀλίγον ἐπέτρεπαν νά ἔχω εἰς τήν διάθεσίν μου τόν νοῦν ἀπερίσπαστον καί τήν διαύγειαν αὐτοῦ. Πρέπει νά ἔρχωνται ἐπίκουροι καί αἱ περιστάσεις· καί ἀπό τόν ἅγιον θεόν ἡλπίζα καί ἐπερίμενα τās εὐνοϊκάς περιστάσεις πάντοτε.

§ 60. Χωρῶν ἀπό τήν σκέψιν ὅτι ἔπρεπε τήν κεκτημένην πεῖράν μου ἐπί τῆς μουσικῆς, νά τήν ἐφαρμόζω καί πρακτικῶς, δέν ἀπέρριψα πρότασιν ὅπως ἀναλάβω καθήκοντα ψάλτου εἰς τόν ναόν τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῆς ἐνορίας Ἐδιρνε καπί. Ἡ τέχνη προσκτᾶται, πάντοτε σχεδόν, διά τῆς καθημερινῆς προσπαθείας ἐν τῇ ἀσκήσει αὐτῆς. Μόνον οὕτω προάγεται ὁ καλλιτέχνης καί τελειοποιεῖται εἰς τήν τέχνην του. Ἀνέλαβα τά νέα μου καθήκοντα ἀπό τās ἐορτάς τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1922. Κατά τήν ὁμολογίαν τῆς ἐπιτροπῆς, παρατηρήθη ὅτι ἀπό τās ἡμέρας αὐτάς ἠῤῥξανον αἱ πρόσοδοι τοῦ ναοῦ. Φαίνεται κατῶρθωσα νά συγκεντρῶνω περισσότερον ἢ ὁ προκάτοχός μου ἐκκλησίασμα. Τῇ ἀληθείᾳ, ἐνθυμοῦμαι ὅτι εἶχα σχηματίσει ἐκεῖ ἕνα ἐντελῶς ἰδικόν μου περιβάλλον ἀπό θιασώτας καί ἐκτιμητάς τῆς μουσικῆς τέχνης καί ἐμπειρίας μου.

§ 61. Μετά τήν μικρασιατικὴν συμφορὰν, εἶχεν ἀρχίσει ἡ ἔξοδος καί ἡ διαρροή τῶν ὁμογενῶν κατοίκων τῆς Κωνσταν-

τινου πόλεως. Πολλοί ἀνεχώρησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα· μεταξύ δὲ αὐτῶν ἦσαν καὶ ἱερεῖς καὶ ἱεροψάλτες καταφυγόντες ἐκεῖ πρὸς ἀναζήτησιν τύχης καλυτέρας. Κατόπιν τούτου, τὸ πατριαρχεῖον ἠθέλησε νὰ γνωρίζῃ ποῖοι ἐκ τῶν κληρικῶν παρέμειναν ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ. Καὶ πρὸς τοῦτο καλούμενοι ἤρχισαν νὰ προσέρχωνται καὶ νὰ καταγράφωνται εἰς σχετικὸν Μητρώον οἱ κληρικοί καὶ εἰς ἄλλον ἰδιαίτερον Μητρώον οἱ ἐκκλ. ψάλται. Ἡ καταγραφή ἐγένετο ἐπὶ προσαγωγῇ τῶν σχετικῶν ἐγγράφων σπουδῶν καὶ ὑπηρεσίας. Κατὰ τὴν τάξιν, διελθὼν ἐκ τοῦ Πατριαρχείου ἀνεγράφη καὶ ἐγὼ εἰς τὸ Μητρώον τῶν ἱεροψαλτῶν, διότι εὕρισκόμεν ἐκ τῶν ἐν ἐνεργείᾳ τοιούτων. Ἡ ἐπιτροπὴ, ἣτις εἶχεν ὀρισθῇ πατριαρχικῶς διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐπὶ τῶν ψαλτῶν, ἀπηρτίζετο ἐκ τοῦ τριτεύοντος τῶν πατριαρχικῶν διακόνων Γερμανοῦ Παπαβασιλείου⁽⁸⁾, τοῦ πρωτοψάλτου Ἰακώβου Ναυπλιώτου καὶ τοῦ λαμπαδαρίου Εὐσταθίου Βιγγοπούλου. Ἡ σύνθεσις τῆς ἐπιτροπῆς πολὺ ἐβοήθει τὸ ἔργον τοῦτο· τόσον ὁ πρωτοψάλτης ὅσον καὶ ὁ λαμπαδάριος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἐγνώριζον τὰ προσόντα καὶ τὴν ψαλτικὴν ἱκανότητα τῶν ἱεροψαλτῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς· μάλιστα δὲ ὁ λαμπαδάριος ὅστις ἦτο καὶ πρόεδρος «τοῦ συνδέσμου τῶν ἱεροψαλτῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς». Τί ἦτο ὅμως αὐτός ὁ σύνδεσμος τῶν ἱεροψαλτῶν; καὶ ποῖος ὁ ρόλος τοῦ προέδρου του;

§62. Τὸ σωματεῖον τοῦτο εἶχε συμπηχθῇ ἀπὸ τοῦ 1919,

(8) Πρόκειται περὶ τοῦ κατόπιν γενομένου ἐπισκόπου Ἀβύδου καὶ νῦν μητροπολίτου Αἴνου Γερμανοῦ.

ἐνεργείας τοῦ λαμπαδαρίου Εὐσταθίου μέ τόν σκοπόν τήν ἀλληλεγγύην τῶν
 ἱεροψαλτῶν οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τόν Γεώργιον
 Παπαδόπουλον, ἀντιπρόεδρον τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, ὄντες πρότερον
 μέλη τούτου, ἤδη εἶχον ἀποσπασθῇ καί εἶχον μεταστῇ εἰς τόν σύνδεσμον τῶν
 ἱεροψαλτῶν. Καί κατὰ τό ἔτος 1923 ἀμφότερα τά σωματεῖα ταῦτα ὑφίσταντο
 ἀκόμη, ἔστω καί ἂν δέν εἶχον μέλη. Σημειωτέον ὅτι τό νεοπαγές σωματεῖον,
 ἐφόσον χρόνον εἰργάσθη, ὡς σκοπόν του εἶχε καί τήν καταπολέμησιν τοῦ
 Μουσικοῦ Συλλόγου, ὅστις καμμίαν ἄλλην δρᾶσιν δέν εἶχεν, ἂν ἐξαιρέσωμεν
 τήν μουσικήν σχολήν πού ἐξηκολούθει μέν ἀκόμη νά λειτουργῇ μέσα εἰς τήν
 Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν, ἀλλ' ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀποδόσεως. Ὁ Μουσικός
 Σύλλογος τοῦ Γ. Παπαδοπούλου ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἶχεν ἀποξενωθῇ ἀπό
 τόν ψαλτικόν κόσμον, ἐφόσον οἱ ψάλται ἐγόγγυζον διά τās πληρωνομένας
 συνδρομάς, καθόσον αὗται ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ βούλησιν καί ἄνευ
 οὐδενός ἐλέγχου. Ὁ Μουσικός Σύλλογος κατήντησε ν' ἀπαρτίζεται ἀπό μέλη
 καμμίαν σχέσιν μὴ ἔχοντα μέ τήν μουσικήν καί τήν ψαλτικήν· ἦτο μουσικός
 σύλλογος χωρὶς μουσικά μέλη· καί διά τήν παράτασιν τῆς ζωῆς τοῦ
 Μουσικοῦ Συλλόγου κανεῖς ἄλλος δέν ἐνδιαφέρετο ἐκτός τοῦ Γ.
 Παπαδοπούλου. Ὅ,τι ἦτο τό πρόσωπον τοῦτο διά τόν Σύλλογον, τοῦτο ἦτο
 εἰς τόν «Σύνδεσμον τῶν ἱεροψαλτῶν» ὁ Εὐστάθιος Βιγγόπουλος. Ἡ ἀνάμειξις
 τῶν δύο τούτων προσώπων εἰς τά δύο αὐτά σωματεῖα, εἶχεν ἀποκλειστικόν
 σκοπόν τήν ἐκμετάλλευσιν πρὸς τό ἴδιον συμφέρον. Διά τοῦτο καί πολὺ
 ἐνωρίς καί ὁ «Σύνδεσμος τῶν ἱεροψαλτῶν» ἔπαυσε νά περιβάλλεται ἀπό τό
 ἐνδιαφέρον καί τήν

ἐκτίμησιν τοῦ ἱεροψαλτικοῦ κόσμου. Διά τήν παράτασιν τῆς ζωῆς τοῦ σωματείου ἐνδιαφέρετο ἀκόμη μόνος ὁ λαμπαδάριος Εὐστάθιος, ἔστω καί ἂν δέν ἔμειναν μέλη αὐτοῦ.

§63. Ἀπό τό περιστατικόν τό ὅποῖον ἐκθέτω ἐδῶ ἐν συνεχείᾳ τῶν γραφομένων μου, εἰμπορεῖ κανεῖς νά ἀντιληφθῇ τήν πραγματικότητα πού ἐκρύβετο ὀπίσω ἀπό τό ζήτημα τῆς συστάσεως καί τῆς λειτουργίας τοῦ συνδέσμου τῶν ἱεροψαλτῶν. Ὑστερον ἀπό δύο μῆνας ἀφότου εἶχα ἀναλάβει καθήκοντα εἰς τόν ναόν τοῦ ἁγίου Γεωργίου Ἐδιωνέ καπί, ὁ πρόεδρος τοῦ συνδέσμου τούτου συναντήσας με καθ' ὁδόν εἰς τό Φανάρι μ' ἐπληροφόρησεν ὅτι ὑπάρχει ἀπό τοῦ 1919 σύνδεσμος τῶν ὁμοτέχνων ψαλτῶν μέ εἰδικόν κανονισμόν, συμφώνως πρὸς τόν ὅποιον ὑποχρεοῦνται νά εἶναι ἐγγεγραμμένοι ὡς μέλη ὅλοι ἀνεξαίρετως οἱ ἱεροψάλται τῆς ἀρχιεπισκοπῆς. Διά πρώτην φοράν, ἤδη ἐμάνθανον τήν πληροφορίαν· ἐζήτησα δέ τόν κανονισμόν πρὸς μελέτην. Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἄρθρων τοῦ ἀποσταλέντος μοι κανονισμοῦ ἀντελήφθην ὅτι ὁ σύνδεσμος τίποτε ἄλλον δέν ἐπεδίωκεν ἐκτός τῆς ἐξασφαλίσεως τοῦ ὑλικοῦ συμφέροντος τῶν ἐνοριακῶν ψαλτῶν. Εἶχα δέ μορφώσει τήν γνώμην ὅτι ὁ σύνδεσμος οὗτος δέν ἦτο νῦν ἐπιτετραμμένον νά ὑφίσταται καί νά λειτουργῇ ἔνεκα τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν αἱ ὁποῖαι ἐμεσολάβησαν ἀπό τοῦ 1919 μέχρι τοῦ 1923· διότι ἔπρεπε νά ἔχῃ τήν πρὸς τοῦτο κυβερνητικὴν ἔγκρισιν. Ἐκτός τούτου ὁ σύνδεσμος εἶχεν ἀφ' ἑαυτοῦ του διαλυθῇ, μετὰ τήν εἰς τό ἐξωτερικόν ἀποδημίαν τῶν πλείστων ἐκ τῶν μελῶν αὐτοῦ. Κατά συνέπειαν, καμμία πλέον σημασίαν δέν εἶχε δι' ἐμέ, ὁ κανονισμός τοῦ συνδέσμου. Καί τήν προσωπικὴν μου αὐτὴν γνώμην ἐπὶ τῆς ἰσχύος τοῦ κανονισμοῦ καί τῆς ὑπάρξεως τοῦ συνδέσμου τῶν

ἱεροψαλτῶν ἀνεκοίνωσα εἰς τόν πρόεδρον αὐτοῦ.

§64. Ἡ πατριαρχική ἐπιτροπή ἀναγνωρίζουσα εἰς ἐμέ οὐσιαστικά μουσικά προσόντα, μέ ἐνέγραψεν ἐν τῷ σχετικῷ Μητρώῳ καί μέ ἐφοδίασε μέ Ἀποδεικτικόν τῆς Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς, φέρον αὐξοντα ἀριθμόν 134 καί Μητρώου 143, ὑπό χρονολογίαν 15 αὐγούστου 1923· δυνάμει δέ τοῦ ἐγγράφου τούτου, εἶχον τήν ἄδειαν τοῦ ἐξασκεῖν ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ τό ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μουσικοῦ διδασκάλου.

§65. Ἐπὶ τῇ βάσει συγγραφῶν τὰς ὁποίας εὗρον καί ἐμελέτων, εἶχα ἀρχίσει νά καταγίνωμαι ἀπό τοῦ ὁκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους μέ τήν κριτικήν τῆς θεωρίας καί τῆς πράξεως τῆς ἐκκλ. μουσικῆς· ἡσχολούμην δέ καί μέ τήν ἱστορικήν ἐν γένει ἔρευναν τῶν ζητημάτων τῆς μουσικῆς ταύτης. Ἐκ τῶν περὶ τήν μουσικήν ζητημάτων ἐκεῖνο πού ἰδιαίτερώς ἐπέσυρε τήν προσοχήν μου, ἦτο ὁ τρόπος τῆς ἐκτελέσεως τοῦ μουσικοῦ μέλους. Εἶχε περάσει μία ὀλόκληρος δεκαεπταετία ἀφότου εἶχα κάμει γνωριμίαν μέ τήν μουσικήν καί ὅμως τίποτε τό σαφές δέν ἐγνώριζα ἐπ' αὐτῆς. Ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς μουσικῆς βασιλεύει ἄγνοια ἐκ μέρους ἐκείνων πού ἐπαγγέλονται αὐτήν. Τό ζήτημα τῆς ἐκτελέσεως τῆς μουσικῆς εἶναι ἀπό τά σπουδαιότερα καί τά δυσκολώτερα. Ἐπιμόνως εἶχα μελετήσῃ μέχρι τοῦδε, γενικῶς κάθε σύγγραμμα ἀπτόμενον τῆς θεωρίας τῆς μουσικῆς. Τῆς ἰδιαίτερας προσοχῆς μου ἔτυχε τό ἐπ' ὀνόματι τοῦ Χρυσάνθου φερόμενον

«Μέγα Θεωρητικόν» ἐκδόσεως Τεργέστης τοῦ 1832· τό ὅποιον κατὰ τήν κοινήν γνώμην τῶν ἱεροψαλτῶν, ἀποτελεῖ τόν μόνον καί κύριον ὁδηγόν πρός ἐκμάθησιν τοῦ ἐν χρήσει συστήματος. Μέσα εἰς τό σύγγραμμα τοῦτο, καθῶς καί μέσα εἰς τά λοιπά ὁμοιά του, τά ὅποια δέ βασίζονται ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ τούτου βιβλίου τοῦ Χρυσάνθου, κεφαλαιῶδες ζήτημα καί μεγίστης σπουδαιότητος διά τό μουσικόν μέλος παραλείπεται οἷον εἶναι τό ζήτημα τοῦ ρυθμοῦ ὅστις διέπει τό ἐκκλησιαστικόν ἄσμα.

§66. Λεῖπει κάθε βιβλίον εὐμεθόδως συντεταγμένον καί ἀποκλειστικόν διά τόν σκοπόν τοῦτον, διά τήν ἐκμάθησιν τῆς ἐκκλ. μουσικῆς. Ὅλοι αἱ σχετικαί μέ τήν μουσικήν αὐτήν γνώσεις ἀπαντῶνται εἰς τούς πρακτικῶς ἐπαγγελομένους τό ἔργον τοῦ ψάλτου. Ὁ ἐφιέμενος νά ἐκμάθῃ τήν μουσικήν, εἶναι ὑποχρεωμένος νά διεξέλθῃ μετά τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ ὅλα τά μέσα εἰς τούς ναούς ἡμῶν ἐν χρήσει μουσικά μέλη, καθῶς καί ὅλα τά ποικίλα μαθήματα τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν. Ἐντεῦθεν καί ἡ μάθησις τῆς μουσικῆς βραδύνει· καθυστεροῦν δέ ἐκ τῶν ἱεροψαλτῶν ἐκεῖνοι ὅσοι δέν ἐμόχθησαν διά νά διδαχθῶσιν ὅλην τήν σειράν τῆς μουσικῆς ὕλης.

§67. Συμφώνως μέ τας ὁδηγίας τας ὁποίας μᾶς δίδουν τά θεωρητικά μας βιβλία, τά συντεταγμένα ἀπό ἐπαναστάσεως καί ἐντεῦθεν, τά μουσικά μέλη ἐκτελοῦνται κατὰ χρόνον, τόν ὅποιον οἱ σημερινοί ἐκτελεσταί ἐκλαμβάνουν διά ρυθμόν. Κάθε μέλος ἐκτελούμενον κατὰ τόν ὀρισμόν ὅτι «ἕκαστος χαρακτήρ δύναται μίαν ἄρσιν καί μίαν θέσιν καί τοῦτο ἐστὶ χρόνος», — δέν προξενεῖ

καμμίαν ἐντύπωσιν ἀκουστικῶς. Ἡ κατά χρόνον ἐκτέλεσις ἑνὸς μουσικοῦ μέλους ἀποβαίνει κουραστική. Ὑπὸ τοιαύτης συνθήκας εὐρισκομένη ἡ ψαλμωδία καθυστερεῖ· διότι δέν εὐχαριστεῖ, δέν τέρπει, δέν γοητεύει τοὺς ἐκκλησιαζομένους. Ἐν τούτοις ἔχω παρατηρήσει ὅτι οἱ ψάλται ἔχουν κάμει σύγχυσιν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο τῆς μουσικῆς· δέν διακρίνουν τὸν χρόνον ἀπὸ τὸν ρυθμόν· τὸν ρυθμόν συγχέουν μέ τὸν χρόνον, μάλιστα δέ καὶ ταυτίζουν τὰ δύο ἰδιαίτερα ταῦτα στοιχεῖα τοῦ μουσικοῦ μέλους. Τούτου ἕνεκα ἄλλοτε μὲν ψάλλουν κατά χρόνον ἄλλοτε δέ κατά ρυθμόν. Ἐκ τῆς ἀντιθέσεως ταύτης, ἀναμφιβόλως ἀδικεῖται τὸ μέλος ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν·

Παρατηρήθη ὅτι ὁσάκις ἓνα μουσικόν τεμάχιον ψάλλεται ὄχι ἀκριβῶς, δηλαδή συμφώνως μέ τὴν τήρησιν τοῦ ὀριζομένου ὑπὸ τῶν θεωρητικῶν βιβλίων χρόνου δι' ἕκαστον χαρακτηῖρα ποσότητος, τότε τὸ μέλος τοῦτο ἀκούεται εὐχαριστώτερον ἀπὸ ἀπόψεως ἐκτελέσεως. Τοῦτο δέ σημαίνει ὅτι διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐκάστου εἵδους ἐκκλησιαστικῆς μελωδίας θά ὑπάρχουν κατ' ἀνάγκην, ἰσχύοντες εἰδικοί κανόνες. Μέσα εἰς ποῖον ὅμως θεωρητικόν σύγγραμμα πρέπει νά ἐκτίθενται οἱ κανόνες οὗτοι; Συνήθως οἱ ἐκκλ. ψάλται ἐν τῷ ψάλλειν τηροῦσι μίαν ἄρσιν καὶ μίαν θέσιν δι' ἕκαστον χαρακτηῖρα ποσότητος, μηκύνοντες οὕτω τὰς μουσικάς γραμμάς καὶ παραλλάσσοντες τὰς μελωδίας. Ἐντεῦθεν καὶ ψάλλοντες τὰ διάφορα μέλη τὰ παρουσιάζουν ἐκτελεστικῶς τοιαῦτα οἷα νά μὴν ἔχουν καμμίαν μουσικὴν ἀξίαν καὶ νά παρουσιάζονται βαρεὰ καὶ κουραστικά.

§68. Τῇ ἀληθείᾳ μοί ἐφαίνετο πολύ παράδοξον τό ἐξῆς· πῶς συνέβαινε μία μουσική νά μήν εἶναι τερπνή καί νά μή γίνεται εὐάρεστος εἰς τούς ἀκροατάς ἐνῶ σκοπός τῆς μουσικῆς δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τοῦ νά τέρπη καί νά εὐχαριστῇ. Μουσικόν σύστημα μέ πλῆθος ποικίλων μελωδιῶν ὅταν δέν ἐπιτυχάνη τόν σκοπόν του, σημαίνει ὅτι τό σύστημα τοῦτο δέν ἀπαρτίζει μουσικήν. Ἐνῶ ἡ ἐκκλησιαστική μας μουσική φημίζεται διά τήν ποικιλίαν τῶν ἤχων καί τῶν διαφόρων μελωδιῶν της, ἐν τούτοις οἱ ψάλται τῶν ναῶν ἡμῶν μέ τήν ἐκτέλεσιν των τήν ἐλλατωματικήν, δέν εὐχαριστοῦν, δέν τέρπουν, μάλιστα δέ ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον γίνονται ἐνοχλητικοί καί βαρεῖς. Διατί; ἢ διότι ἀγνοοῦν τήν καλήν ἐκτέλεσιν τῆς μουσικῆς ἢ διότι ἡ μουσική ἀπαιτεῖ τήν τοιουτότροπον ἐκτέλεσιν. Ἰδού τό ζήτημα τοῦ ὁποίου τήν λύσιν ἐπεζητοῦν ἀπό πολλοῦ χρόνου. Καί συχνά ἔκανα τήν ἐξῆς ἐρώτησιν· ἡ μουσική εἶναι ἐλλιπής καί διά τοῦτο ἐλλιπῶς ἐκτελεῖται; ἢ οἱ ψάλται μας εἶναι ἀκατάρτιστοι; καί διά τοῦτο κακοτέχνως ἐκτελοῦν τήν ἐκκλ. μουσικήν;

§69. Ἀντιθέτως πρὸς τούς λοιπούς ψάλτας, τῶν ὁποίων ἡ ψαλμωδία δέν μέ ἐνεθουσίαζε, ἐξαίρεσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔκαμνε ὁ πρωτοψάλτης τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ Ἰάκωβος Ναυπλιώτης. Εἶχα παρατηρήσει ὅτι ὁ διδάσκαλος οὗτος ὁτιδήποτε καί ἂν ἔψαλλε, μέ τόν τρόπον μέ τόν ὁποῖον τό ἔψαλλε, εὐχαριστοῦσεν, ἔτερπεν, ἐσαγήνευσεν, ἠχμαλώτιζε. Πῶς ὅμως τοῦτο

το κατώρθωνε; Εἶχα τότε ἀρχίσει νά κάμνω τούς ἐξῆς συλλογισμούς· ἄρα γε ἡ μουσική τήν ὁποίαν ὁ πρωτοψάλτης ἐξετέλει ἦτο ἀτομικῆς του ἐμπνεύσεως; ἢ ἦτο ἡ μουσική τήν ὁποίαν μετεχειρίζοντο εἰς τό ἔργον των καί οἱ ἄλλοι ψάλλται; Εἶχα τήν γνώμην ὅτι ἡ ἐκκλ. μουσική εἶναι μία καί ἡ αὐτή· ἐκεῖνο δέ τό ὁποῖον κάμνει νά ὑποπτεύεται κανεῖς ὅτι πρόκειται περὶ ἄλλης μουσικῆς εἶναι ἡ σπουδαία καί χαρακτηριστική διαφορὰ πού παρουσιάζεται εἰς τὰ ἐκκλ. μέλη κατὰ τήν ἐκτέλεσιν ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἐνοριακῶν ψαλτῶν. Καθὼς ὅμως ἡ ἐκκλ. μουσική διὰ πάντας τούς ἀσματωδοὺς εἶναι ἡ αὐτή, οὕτω καί ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς τῆς μουσικῆς θά ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νά εἶναι ἡ ἰδία. Κάθε μουσικόν μέλος δέν εἴμπορεῖ νά ἔχη παρὰ μία ἐκτέλεσιν ὠρισμένην, συμφώνως μέ τὰ γραφικά σημεῖα τὰ ὁποῖα τήν ὑποθέτουν. Οἱ ἐκτελεσταὶ τοῦ μέλους πρέπει νά εἶναι γινώσται τοῦ μέλους καθὼς καί γινώσται τῆς γραφῆς τοῦ μουσικοῦ μέλους. Διὰ νά ἐπιτύχη ἡ ἐκτέλεσις τοῦ μουσικοῦ, πρέπει οὗτος νά γνωρίζῃ τήν προᾶξιν τῆς μουσικῆς. Πῶς δέ εἴμπορεῖ κανεῖς νά ἐκτελέσῃ ὀρθῶς ὅταν στοιχειωδῶς τήν γνωρίζει καί ἀτελῶς τήν κατέχει; ἢ ὅταν παραμορφωμένην τήν ἐδιδάχθῃ; ἢ ὅταν ἀγνοῇ τόν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως ἐκάστου εἵδους ἐκκλ. μελωδίας; Ὅλοι αὐταὶ αἱ ἀπορίαι ἀνήκουν εἰς τό ἀρκετά περιπεπλεγμένον μουσικόν μας ζήτημα.

§70. Εἶχα φθάσει εἰς τό σημεῖον νά δέχωμαι ὡς γεγονός ὅτι τὰ διάφορα μουσικά μέλη διετηρήθησαν ἐκ τῆς παλαιότερας ἐποχῆς μέχρι τοῦ καιροῦ τούτου, κυρίως, διὰ τῆς κατὰ προᾶξιν διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων μουσικῶν διδασκάλων

εἰς τοὺς νεωτέρους τοιούτους. Κυρίως, ἡ μουσική μάθησις ἐστηρίζετο εἰς τὴν κατὰ πρᾶξιν διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς. Τό μόνον δηλαδή μέσον πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἐκκλ. ψαλμωδίας ἦτο ἡ κατὰ πρᾶξιν μάθησις. Ὅσον περισσότερον χρόνον ἕνας ἐμαθήτευσεν κοντὰ εἰς τὸν μουσικόν διδάσκαλον αὐτοῦ, τόσο καὶ περισσότερον ἐγκρατὴς ἐγένετο τῶν ἐκκλησιαστικῶν μαθημάτων, τόσο καὶ τελειότερον ἐπομένως κατηρτίζετο διὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Ἀναμφιβόλως ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι, παντός ἄλλου καλύτερον, κατεῖχον τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐκκλ. μουσικῆς κατὰ τρόπον ἀρχαιοπρεπῆ ἦσαν οἱ κατὰ καιροὺς μουσικοὶ διδάσκαλοι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Οὗτοι κατὰ παράδοσιν ἀλληλοδιάδοχον ἦσαν εἰς θέσιν νὰ διατηροῦν πάντοτε τὴν ἀρμοδίαν ἐκτέλεσιν τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς μελωδίας. Διὰ τὴν μακροχρόνιον ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χοροστασίαν αὐτοῦ, μέχρι τῆς ἀνυψώσεώς του εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ὁ πρωτοψάλτης ἐξοικειοῦτο πλέον μὲ τὴν πατριαρχικὴν ἐκτέλεσιν. Ὡς ἐκ τούτου, ἦτο φυσικόν ὁ πρωτοψάλτης νὰ θεωρεῖται ὁ γνῶμων καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀρχαίας μουσικῆς. Ἦτο οὗτος ἡ μουσικὴ αὐθεντία καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλος τῆς μουσικῆς. Ἡ καλὴ μάθησις τῆς μουσικῆς ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν πρωτοψάλτην ὅστις ἀποτελοῦσε πάντοτε τὸν κρῖνον πού συνέδεε τὸ παρὸν μὲ τὸ παρελθόν τῆς μουσικῆς. Οἱ μουσικοὶ διδάσκαλοι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἦσαν οἱ συνεχισταὶ τῆς μουσικῆς παραδόσεως καὶ οἱ ἄγρυπνοι φρουροὶ αὐτῆς. Τό μυστικόν τῆς ἐκκλ. ἐκτελέσεως τῶν τροπαρίων μετὰ φανατικότητος τὸ ἔκρυπτον μέσα των. Μόνον οἱ ἄμεσοι διάδοχοι τῶν διδασκάλων τούτων, εἶχον τὸ εὐτύχημα

νά κατέχουν τό μυστικόν τῆς ἐκτελέσεως τῆς ᾠσματωδίας. Τό μυστικόν τοῦτο οἱ πατριαρχικοὶ ψάλλται τό ἐφύλαττον διά τόν ἑαυτόν των. Δέν ἦτο δέ εὐκολον πρᾶγμα νά ἀποκτήσῃ κανεὶς τό μυστικόν τοῦτο ἐφόσον εὐρίσκετο ἔξω τοῦ μουσικοῦ περιβάλλοντος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ.

§71. Οἱ ἐξωτερικοὶ ἢ ἐνοριακοὶ ψάλλται ὅπως εἶναι μορφωμένοι εἰς τὴν ἐκκλ. μουσικὴν ἀπὸ τοὺς διδασκάλους αὐτῶν, τοὺς μεμαθηκότας τὴν μουσικὴν ἐκτός τοῦ ψαλτικοῦ περιβάλλοντος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, διόλου δέν ὑποπτεύονται τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως κατὰ τό λεγόμενον πατριαρχικόν ὕφος. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ ψάλλοντες παρουσιάζουν τὰ διάφορα μουσικά μέλη κουραστικά διὰ τοὺς ἀκροατάς των. Τοὺς λείπει ἡ μῆσις· δέν γνωρίζουν τό μυστικόν πού ἀναδεικνύει τὴν μουσικὴν ἐν τῇ ἐκτελέσει. Πῶς εἰμποροῦν νά εὐχαριστήσουν ψάλλοντες, ἀφοῦ ἀγνοοῦν τό μυστικόν τοῦτο; Κάθε προσπάθειά των νά ἐκτελέσουν ἐπιτυχῶς καὶ ἐπιδεικτικῶς ναυαγεῖ. Οἱ ἐνοριακοὶ ψάλλται ἀντιλαμβάνονται καὶ τό ἀναγνωρίζουν ὅτι ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ἡ μουσική μας ψάλλεται ἄλλως καὶ ἄλλως παρ' αὐτῶν. Ὅσάκις συνέβαινε ἐκ τῶν ψαλτῶν τούτων ἐκκλησιαζόμενοι νά ἀκούωσι τὸν πρωτοψάλτην Ἰάκωβον ψάλλοντα, εὐχαριστοῦντο καὶ αὐτοὶ καὶ ἐνθουσιάζοντο μέ τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐκκλ. μελωδιῶν· ἐλυποῦντο δέ διὰ τὴν καθυστέρησίν των εἰς τοῦτο.

§72. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον εἶχα τὴν γνώμην ὅτι ἡ μουσική μας εὐρίσκεται εἰς τό φωνητικόν ὄργανον καὶ εἰς τὴν τέχνην τοῦ πρωτοψάλτου Ἰακώβου Ναυπλιώτου. Δέν εὕρισκον δεύτερον ἐκτελεστήν τῆς ἐκκλ. ψαλμωδίας ἰσάξιον μέ αὐτόν

Διά τήν ἀνωτερότητα αὐτήν τοῦ διδασκάλου ἐφρόνουν ὅτι ἔπρεπε νά γίνη μία σχετική ἐργασία ἐπὶ τοῦ μουσικοῦ μέλους ὡς πρὸς τήν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Ἀλλά πῶς θά ἦτο δυνατόν νά πλησιάσῃ κανεὶς τόν πρωτοψάλτην διὰ νά γνωρίσῃ τό μουσικόν του περιεχόμενον; διότι οὗτος ἦτο ἀπλησίαστος καί τότε συνεκρατεῖτο μέσα εἰς τό ἐσωτερικόν του ἐγώ, μή γινόμενος μεταδοτικός εἰς τοὺς ἄλλους ὡς πρὸς τήν τέχνην τήν ὁποίαν κατεῖχε καί τήν ὁποίαν ἀντιπροσώπευεν. Ὅσάκις ἐπιχειροῦσα κάτι ν' ἀποσπάσω σχετικόν μέ τήν μουσικήν μας, συναντοῦσα τήν σιωπὴν τοῦ διδασκάλου ἐπὶ του θέματος. Πάντοτε ἦτο συγκεντρωμένος εἰς τόν ἑαυτὸν του ὁ διδάσκαλος. Δέν ἦτο εὐκολος εἰς τό ζήτημα τοῦτο· πᾶν ὅ,τι ἤξευρε, τό ἐκρατοῦσε διὰ τόν ἑαυτὸν του· δέν συνήθιζε νά σκορπίζῃ τὰς γνώσεις του· δέν μετέδιδεν ἀπὸ τήν τέχνην του· Ἐκρυπτε τὰ μυστικά τῆς τέχνης του πού ἐπηγγέλετο.

§73. Ἐπὶ μίαν δεκαπενταετίαν εἶχα καταγίνει μέ τήν μουσικήν μας καί μέ ὅλα τὰ ζητήματα τὰ σχετιζόμενα μέ αὐτήν. Ἦθελα νά προβῶ καί νά δεσμεύσω τὰ πορίσματα ἐκ τῆς σχετικῆς μελέτης μου ἐπὶ ὅλων τούτων. Ἦθέλησα κάτι νά γράψω διὰ τήν μουσικήν μας αὐτήν. Τό ὁμολογῶ ὅτι ἐστάθει ἀδύνατον νά ἐπιτύχω τόν σκοπὸν τοῦτον. Καί ὁ πλέον σημαντικός λόγος ἦτο, ὅτι δέν εἶχα ἐπιτύχει ἀκόμη εἰς τό νά φθάσω εἰς σταθμούς ἐπιστημονικούς. Εἶχα ἀπλῶς γνώσεις καί εἰδήσεις ἀποκτήσει σχετικὰς μέ τήν μουσικήν· τοῦτο μόνον· ἔλειπεν ἡ μύησις, ἡ ἀπαραίτητος, διὰ νά εὐκολυνθῶ εἰς τό ἔργον μου. Εὐρισκόμην εἰς τήν ἀνάγκην νά μὴν εἰμπορῶ ἀκόμη νά χρησιμοποιήσω ὅλην τήν μέχρι τοῦδε γενομένην ἐργασίαν μου ἐπὶ τῆς μουσικῆς.

Μοί ἦτο δέ ἀπολύτως ἀδύνατον νά γράψω· ἐφοβούμην μήπως περιπέσω εἰς ἄτοπα συμπεράσματα, παραπλανηθῶ δέ καί ἐγώ ὁ ἴδιος.

§74. Κατόπιν τούτου, ἤμην ὑποχρεωμένος ὅλα τά σημειώματά μου, ἐκ τῶν ὁποίων δέν ἐφωτιζόμουν ἐπαρκῶς ἐπὶ τοῦ ζητήματος πού ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἠρεύνησα, νά τά περισυλλέξω καί νά τά ἐξαφανίσω εἰς τό παντελές· διότι ἄλλον προορισμόν καλύτερον δέν ἔβλεπα ὅτι θά εἶχαν ἀφοῦ καί δέν μοι ἐχρησίμευαν διά κάποιον σοβαρότερον σκοπόν πού τά προώριζα ἐξ ἀρχῆς. Εἶχα καταστήσει εἰς αὐτάς τάς σκέψεις. Δέν ἤμπορούσα νά ἔβγω ἀπό μέσα. Φαίνεται ὅτι ὀλίγον κατ' ὀλίγον τό παρελθόν ἐπεσκότισε τό ζήτημα τοῦτο· ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν οἱ μύσται καί ἀφοῦ λείπουν ἐντελῶς συγγράματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν μυστῶν. Ἐπρεπε νά παύσω πλέον νά ἀσχολοῦμαι μέ τήν προγονικήν μουσικήν, καί θά ἐσημείωνα κάπου ὅτι ἡ μουσική μας εἶναι ζήτημα τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχή καί τό τέλος δέν εὐρίσκεται πουθενά. Τοῦτο ἔπρεπε νά συμβῇ. Ἐν τούτοις, μία ἄλλη σκέψις μοῦ ἤλθεν ἡ ὁποία ἐτόνωσε τό ἐνδιαφέρον μου πρὸς τήν μουσικήν, ἔδιωξε τό αἶσθημα τῆς ἀπογοητεύσεως καί μέ ἐνεψύχωσεν πάλιν εἰς τό ἔργον. Ἐσκέφθην ὅτι εἰς τό μέλλον ἴσως θά ἤμην τυχερώτερος, ἐάν συνέχιζα ἀκόμη τήν ἔρευναν καί τήν μελέτην ἐπὶ τῆς μουσικῆς. Ἐχρειάζετο μεγαλυτέρα ἐπιμονή μου· ἡ φώτισίς μου ἦτο ἀπλῇ καί καθυστερημένη ἀκόμη.

§75. Από τοῦ ἰανουαρίου 1924 ἐκλήθην νά ἀναλάβω καθήκοντα πατριαρχικοῦ δομεστίκου. Ἡ εἴσοδος μου εἰς τὰ πατριαρχεῖα ἀποτελεῖ μίαν ἀφετερίαν τῆς μεγαλυτέρας μου προσπαθείας διὰ τό ἔργον τῆς ἐξυπηρετήσεως τῆς ἐκκλ. ἡμῶν μουσικῆς. Εἶναι γεγονός ὅτι, κατά τό παρελθόν ὡσάκις ἐχόρευε θέσις δομεστίκου μέσα εἰς τοὺς μουσικούς χορούς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, πάντοτε μοί ἐγένετο πρότασις. Κατά τήν προσωπικήν μου γνώμην, δέν ἤμην τότε εἰς θέσιν νά ἐπωφεληθῶ ἐκ τοῦ ἀξιώματος τούτου τοῦ δομεστίκου. Εἶχα τήν ἰδέαν ὅτι ἔπρεπε νά εἶμαι πολύ περισσότερο προχωρημένος εἰς τήν μουσικήν· ἔπρεπε νά εἶμαι ἀκόμη περισσότερο μεμνημένος εἰς τὰ ζητήματα αὐτῆς. Ἐκτός τούτου, εἰς τό νά μή δέχομαι τήν πρότασιν ταύτην μέ ἀνεχαίτιζε καί ἓνας ἄλλος πολύ σοβαρός λόγος οἷός ἦτο τό ὅτι δέν ἤθελα νά μετέρχωμαι τό ἐπάγγελμα τοῦ ψάλτου, ἔστω καί ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ. Ἐξ ἄλλου εἶχα τήν ἐργασίαν μου, τήν καθαυτό. Ἡ ἰδιότης μου ὡς καθηγητοῦ δέν μέ ἐπέτρεπε τήν ἐξάσκησιν τοῦ ψαλτικοῦ ἐπαγγέλματος. Δέν ἤθελα δέ

να περάσω μέσα σέ ἓνα ἐπάγγελμα πού τό ἀντιπροσωπεύουν συνήθως ἄνθρωποι περιωρισμένης μορφώσεως ἢ ἐντελῶς ἀπαίδευτοι. Τό ἐπάγγελμα τοῦτο δέν χαίρει ἐκτιμήσεως παρά τῶν παρ' ἡμῖν ἀνεπτυγμένων ἀνθρώπων· διότι κάμνουν τόν ψάλτην, γενικῶς ὅλοι ὅσοι ἔτυχε νά εἶναι προικισμένοι μέ μίαν ὅπωςδήποτε καλήν φωνήν, ἔστω καί ἂν δέν ἔμαθαν τήν μουσικήν· διά τόν ὁποῖον λόγον φυσικά καί ἡ μουσική μας διαφθείρεται ὁλοέν καί ἐξευτελίζεται εἰς τά στόματα τῶν τοιούτων ψαλτῶν.

§76. Ἡ ἔλλειψις ἐκτιμήσεως τῶν ψαλτῶν ἐκ μέρους τῆς ἀναπτυγμένης παρ' ἡμῖν κοινωνίας, δέν εἶναι καί ἀδικαιολόγητος. Οἱ περισσότεροι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ψαλτῶν, καίπερ μή διδαχθέντες σοβαρῶς τήν μουσικήν παρ' οὐδενός δοκίμου διδασκάλου, μόνον μέ τό γεγονός ὅτι τό αὐτί των εἶναι συνηθισμένον εἰς τούς κατά πράξιν ψαλλομένους ἐκκλ. ὕμνους τολμοῦν νά παρουσιάζονται ὡς ἱεροψάλται πρακτικοί καί νά μετέρχωνται τό ἔργον τούτο, ἂν καί τό ἔργον τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ξένον μέ αὐτούς, καί ὁλωσδιόλου ἀλλότριον καί ἄσχετον μέ τά λοιπά αὐτῶν βιοποριστικά πού μετέρχωνται ἔργα. Εἶναι προφανές ὅτι οἱ τοιοῦτοι ψάλται πᾶν ἄλλο πράττουν ἢ ἐξυπηρετοῦν τήν μουσικήν· τουναντίον μάλιστα, χωρίς καὶ νά σκέπτονται τό κακόν τοῦ ὁποίου γίνονται πρόξενοι, οὗτοι ἀσυναισθήτως, βέβαια, κατεργάζονται τήν διαστροφήν ἐν πάσῃ περιπτώσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Καί τοῦτο συμβαίνει συνήθως.

Ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον ἡ μουσική κρίνεται καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν προσώπων τὰ ὅποια τὴν ἐξασκοῦν. Ἐδῶ ἐπάνω στηρίζεται ὅλη ἡ ἐκτίμησις τῆς μουσικῆς μας.

§77. Ἀπὸ τὰς ἀρχάς ἰανουαρίου 1924 ἦτο κενή ἡ θέσις τοῦ πρώτου πατριαρχικοῦ δομεστίκου. Ὁ τοιοῦτος Χαρίλαος Φιλανθίδης πατριαρχικῶς καὶ συνοδικῶς εἶχεν ἀπολυθῆ, διότι φωνητικῶς δέν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Ἄλλωστε ἡ ἀπὸ τοῦ 1918 πρόσληψις του εἰς τὰ πατριαρχεῖα εἶχε χαρακτηρῆ προσωρινότητος. Ὁ Χ. Φιλανθίδης παρὰ τό γεγονός ὅτι δέν ἀνταπεκρίνετο εἰς αὐτήν, κατόρθωνε νά κατέχη τὴν θέσιν. Ὁ πατριαρχικός ναός ἔχει ἀπαιτήσεις, ἔχει καθήκοντα δυσβάστακτα. Ἐκεῖ συχνά τελοῦνται πανηγυρικαὶ αἱ ἀκολουθίαι· ἐκεῖ αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀκολουθίαι εὐρίσκουν τὴν μεγαλοπρεπεστέραν ἐξωτερίκευσιν χάρις εἰς τὰ ὑπηρετοῦντα ἐκκλησιαστικά πρόσωπα. Κατὰ τὰς χοροστασίας τοῦ πατριάρχου εἰς τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς, κατὰ τὴν κρατοῦσαν τάξιν, ἐκεῖ ψάλλουν οἱ πατριαρχικοὶ μουσικοὶ διδάσκαλοι, πρωτοψάλται καὶ λαμπαδάριοι. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ παραμένοντες ψάλλουν οἱ δομέστικοι τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου μουσικοῦ χοροῦ. Οἱ δομέστικοι οὗτοι ἀναπληροῦσιν εἰς ὅλα τὰ καθήκοντα τοὺς διδασκάλους. Διὰ τὴν ψαλτικὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ πρώτου δομεστίκου κατὰ τὰς ἐν λόγῳ ἀναφερομένας περιπτώσεις ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ ναοῦ ἐδέησε νά ἀναφερθῇ πρὸς τὸν πατριάρχην καὶ νά παραπονεθῇ. Ἐχων πρὸς τὴν πρὸς τοῦτο γνώμην τοῦ πρωτοψάλτου, Γρηγόριος ὁ Ζ' ἀπέλυσε τῶν καθηκόντων του τὸν δομέστικον.

§78. Τό γεγονός τοῦτο γνωσθέν εἶχεν ὡς συνέπειαν τό νά θέσῃ εἰς κίνησιν τόν ψαλτικόν κόσμον τῆς ἀρχιεπισκοπῆς. Τότε πολλοί παρουσιάσθησαν ὡς ὑποψήφιοι καί μνηστῆρες τῆς θέσεως τῆς δομεστικίας. Ἦρχισαν συνεννοήσεις καί συμφωνίαι ἱεροψάλτων μέ συνοδικοῦς ἀρχιερεῖς, εἰς τῶν ὁποίων τήν ὑποστηρίξιν ὑπελόγιζον οἱ ἐνδιαφερόμενοι. Ἀπησχολημένος μέ τά καθήκοντά μου καί ἀπερροφημένος μέ τάς διαφόρους μελέτας μου ὅπως ἤμην δέν εἶχα λάβει τήν εὐκαιρίαν νά πληροφορηθῶ τήν ἀπόλυσιν τοῦ δομεστίκου καί τήν ὑπαρξιν ζητήματος διαδοχῆς ἐκείνου. Παρά τό γεγονός τοῦτο, οἱ ἐν τοῖς πατριαρχείοις, ἐν ἀγνοίᾳ μου ὅλως, εἶχον ὑποδείξει ἀρμοδίως εἰς τόν παναγιώτατον τήν ἐλαχιστότητά μου διά τήν θέσιν τῆς δομεστικίας. Σημειῶνω ὅτι ἡ πρὸς τήν μουσικήν προσήλωσίς μου ἀπό πολλοῦ χρόνου ἦτο γνωστή εἰς ὅλον τό περιβάλλον τοῦ πατριαρχείου. Καί αὐτός ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ἤδη ὡς Χαλκηδόνος, ἐγνώριζε τήν μουσικομάθειάν μου. Τούτου ἔνεκα, καί ὅταν ἐγένετο εἰς αὐτόν ἡ εἰσήγησις τῆς προτάσεως τῆς προσλήψεώς μου εἰς τήν κενωθεῖσαν θέσιν, οὐδεμίαν ἔφερεν ἀντίρρησιν μάλιστα δέ καί εἶπε «ἂν δεχθῇ ὁ Β. τί ἄλλο θέλομεν· ἄξιος διά τήν θέσιν· πρόσωπον δοκιμασμένον ἀπό ἀπόψεως φωνῆς καί ἀφοσιωμένον τῆς ἐκκλησίας τέκνον». Μολαταύτα ὁ παναγιώτατος ἐπεφυλάχθη νά ζητήσῃ καί τήν γνώμην τοῦ πρωτοψάλτου τόν ὁποῖον ἐκάλεσε παρ' ἐαυτῶ· ἐπειδή εἰς αὐτόν κατά τήν τάξιν, ἀνήκει τό δικαίωμα τῆς κατ' ἐκτίμησιν ἐκλογῆς καί προσλήψεως διά τούς πατριαρχικούς χορούς τοῦ καταλληλοτέρου προσώπου. Διά τόν πατριάρχην ἀπό τῆς στιγμῆς ἐκείνης τό ζήτημα ἦτο πλέον λελυμένον, ἐάν καί ἐκ μέρους τοῦ διδασκάλου πρωτοψάλτου δέν ὑπῆρχεν ἀντίρρησις τις. Τό ζήτημα, ὅπως ἐπαρουσιάζετο, ἦτο

εἰς τὰς χεῖρας τοῦ πλέον ἀρμοδίου προσώπου, τοῦ πρωτοψάλτου.

§79. Ἐκτός τῶν ἀρχιερέων οἱ ὅποιοι εἶχον ἰδικάς των ὑποστηρίξεις προσώπων, ἦτο εἰς κίνησιν καί ὁ Γ. Παπαδόπουλος· ὅστις ἀποβλέπων εἰς τὰ ὑλικά του συμφέροντα ἐπεδίωκε νά ὑποστηρίξη ἐκεῖνον ἐκ τῶν ἱεροψαλτῶν ὁ ὅποιος, καλύτερον παντός ἄλλου θά ἐδέχετο τήν ὑποχρέωσιν νά ἐξαγοράσῃ τήν ὑποστήριξιν τοῦ προσώπου τούτου. Πληροφορηθεῖς ὅτι ὑπῆρχεν εἰς τό μέσον καί ἡ ὑποψηφιότης τῆς ταπεινότητός μου διά τήν δομεστικίαν ἄνευ οὐδεμιάς προσκλήσεως, ὁ Γ. Παπαδόπουλος ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τῆς παναγιότητός Του καί ἐγνωμοδότησεν ὅτι ὁ φερόμενος ὡς ὑποψήφιος διά τήν δομεστικίαν καθηγητής δέν εἶναι ὁ κατάλληλος, ἐνῶ εἶναι καλός θεολόγος καί καλός καθηγητής. Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὡς ἀπάντησιν εἶπεν ὅτι τό πρόσωπον εἶναι πολύ γνωστόν εἰς τήν ἐκκλησίαν καί ὅτι θά ἦτο εὐχῆς ἔργον, ἐάν ἐδέχετο νά ὑπηρετήσῃ τόν πατριαρχικόν ναόν καί ὡς δομεστικός.

§80. Ὁ πρωτοψάλτης εἶχεν ὠρισμένας συμπαθείας εἰς ὠρισμένα ψαλτικά πρόσωπα. Ἀλλά καί ὁ λαμπαδάριος Εὐστάθιος ἠθέλησεν ὄχι μικράν ἐπιρροήν νά ἐξασκήσῃ ἐπὶ τοῦ πρωτοψάλτου διά τήν πρόσληψιν ὠρισμένου ψάλτου ἐνοριακοῦ· καί οὗτος ἐνδιεφέρετο διά τὰ προσόντα τοῦ μέλλοντος δομεστικού. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ διδάσκαλοι ὃ τε πρωτοψάλτης καί ὁ λαμπαδάριος ἐνδιεφέροντο διά τό ἐξῆς σημεῖον: τό νέον προσληφθησόμενον πρόσωπον νά μὴν συγκεντρῶνῃ ἀπόλυτα ψαλτικά προσόντα μήτε καί μάθῃσιν ἀνωτέραν, ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο μήπως εἰς τό μέλλον τοὺς ἀντικαταστήσῃ ἐνωρίτερον τοῦ πρέποντος.

§81. Ἦσαν διστακτικοί οἱ δύο πατριαρχικοί διδάσκαλοι ὡς πρὸς τὴν ἔγκρισιν τοῦ δομεστίκου. Ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς θέσεώς των ἀπέναντι τοῦ νέου προσώπου ἐν τῷ μέλλοντι. Οἱ εἰδικοί μουσικοὶ διδάσκαλοι δὲν ἔπρεπε οὕτω νὰ σκέπτονται. Ὁ πρωτοψάλτης καὶ ὁ λαμπαδάριος ὡς οἱ μόνοι ἀντιπρόσωποι τῆς κατὰ τὸ πατριαρχικὸν ὕφος διατηρουμένης ἀκόμη ἐκκλησιαστικῆς ἀσματοδίας, ἀποβλέποντες εἰς τὸ συμφέρον αὐτό τῆς μουσικῆς, ὑπεχρεοῦντο νὰ κάμνουν ἐκλογὴν τοῦ ἀρμοδιωτέρου προσώπου μεταξύ τοῦ ψαλτικοῦ κόσμου. Οὗτοι ὠφείλον νὰ σκέπτονται ὅτι τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς μουσικῆς θὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τῶν νέων προσώπων τὰ ὅποια μίαν ἡμέραν θὰ τοὺς διεδέχοντο εἰς τὰ στασίδια τῶν πατριαρχικῶν μουσικῶν χορῶν· καὶ ὅτι τὰ πρόσωπα ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἔχουν μόρφωσιν καὶ ἀρτίαν μουσικὴν μάθησιν. Ἡ μουσικὴ δὲν ἐξυπηρετεῖται μόνον μέ τοὺς πρακτικούς ἐκτελεστάς· ἔχει τὴν ἀνάγκην καὶ τῶν ἐπιστημονικῶς μορφωμένων ἀνθρώπων εἰς τὸν ζήλον ὑπὲρ τῆς μουσικῆς τῶν ὁποίων κατὰ μείζονα λόγον ἐμπιστεύεται τὸ σπουδαιότατον τὸ ὅποϊον δύναται νὰ ἔχη: τὴν ὑπαρξίν της, τὴν διάσωσίν της, τὴν διδασκαλίαν της. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην πού ἐπρόκειτο νὰ προσληφθῇ τὸ νέον πρόσωπον, παρὰ τοῖς εἰδικοῖς διδασκάλοις δὲν ἐπρυτάνευαν τοιαῦτα σκέψεις. Ἡ ἐπέμβασις εἰς τὸ ζήτημα τοῦ δομεστίκου τῶν πατριαρχικῶν κληρικῶν, ἔδωκε τὴν καλυτέραν εἰς αὐτὸ κατεύθυνσιν, ἂν καὶ παρεμερίζοντο οἱ πατριαρχικοὶ διδάσκαλοι.

§82. Πολύ πρὶν ἢ λάβω γινῶσιν τοῦ ζητήματος, διὰ προσώπου ἐμπίστου τοῦ πατριάρχου ἀνεκοινώθη εἰς τὸν πρωτοψάλτην ἢ ὑποψηφιότης μου εἰς τὴν θέσιν τοῦ δομεστίκου. Ὁ διδάσκαλος

εἰς τό ἀκουσμα τοῦ ὀνόματος τοῦ προτεινομένου δομεστίκου ἀπέφυγε νά ἐκφράσῃ ἀντίθετον γνώμην· πρῶτον διότι ἀντελήφθη ὅτι ἡ ὑποστήριξις αὕτη ἦτο ἐξησφαλισμένη ἅπαξ καί ἡ παναγιότης του εἶχεν ἐκδηλωθῇ· καί δεύτερον διότι ἐσκέφθη ὅτι αὐτό τό συμφέρον του ἐξησφαλίζετο μέ τήν πρόσληψιν τοῦ νέου δομεστίκου, ἐφόσον μέ αὐτό τόν τρόπον ἤθελε καταπολεμηθῇ ἡ τάσις ὅπως μέσα εἰς τό πατριαρχικό περιβάλλον εἰσχωρήσουν πρόσωπα ψαλτικά ἀκολουθοῦντα μουσικά συστήματα διαφορετικά τοῦ πατριαρχικοῦ μουσικοῦ συστήματος. Ὁ πρωτοψάλτης εὐρίσκετο ἱκανοποιημένος μέ τήν νέαν ἐκλογήν καί ἔγκρισιν τοῦ νέου προσώπου ὑπό τῶν περὶ τόν πατριάρχην. Ὁ νέος δομέστικος ἐκρίνετο ἱκανός εἰς τό νά ἀσκήσῃ τήν ἐπιτροπὴν του ἐπὶ τῶν τῶν ἐν τοῖς πατριαρχείοις κληρικῶν προσώπων οὕτως ὥστε νά καταπαύσουν τὰ παράπονα ποῦ διευπλώνοντο ἐκ μέρους αὐτῶν κατὰ τῶν πατριαρχικῶν μουσικῶν χορῶν ὡς μή καταρτιζομένων καταλλήλως διὰ τήν ἀκηδίαν τοῦ πρωτοψάλτου. Ἡ ἀναδιοργάνωσις τῶν χορῶν ἤθελεν ἤδη ἀνατεθῇ εἰς τόν πρῶτον δομέστικον, ὅστις τοῦ λοιποῦ θά ἦτο ὁ ὑπεύθυνος καί δοσίλογος διὰ πᾶσαν ἀμέλειαν καί καθυστέρησιν τῶν χορῶν. Διὰ τοῦ διορισμοῦ τούτου, ὁ πρωτοψάλτης εὐρίσκετον ἐκτός πάσης ὑποχρεώσεως ἀπέναντι τῶν ἄλλων μνηστήρων τῆς θέσεως διὰ τήν κατάληψιν τῆς ὁποίας ὑπελόγιζον τὰ μέγιστα εἰς τήν ὑποστήριξιν αὐτοῦ. Ὁ πρωτοψάλτης δέν ἀντετάχθη εἰς τό ζήτημα τοῦτο.

§83. Ὁ πρωτοψάλτης, ἀνεπιφυλάκτως, ἐξεφράσθη ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου διὰ τό νέον πρόσωπον ὅτι ἡ πρόσληψις του τόν ἐπλήρου

ιδιαιτέρας χαρᾶς καί ικανοποιήσεως καί ὅτι οὐδεὶς ἄλλος τῶν ἱεροψαλτῶν ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ συνεκέντρωνε ἴσα προσόντα. Αὐθημερόν δέ μ' ἐπεσκέφθη κατ' οἶκον ὁ διδάσκαλος διὰ νά μοί ἀναγγείλῃ τόν κοινῇ ἀποφάσει πατριάρχου καί αὐτοῦ διορισμόν μου εἰς τήν θέσιν τοῦ πρώτου δομεστίκου.

§84. Ἡ ἀνακοίνωσις τῆς ἀποφάσεως ταύτης μοί ἐπροξένησε χαράν ἀπερίγραπτον. Ἐθεώρουν ὅτι οἱ διὰ τήν μουσικήν μας ἄπειροι κόποι καί μόχθοι μου εὗρισκον τήν μεγαλυτέραν ἀμοιβήν των ἐν τῇ προσφερομένῃ ταύτῃ ἐπισήμῳ θέσιν. Εἶχα τότε δοκιμάσει ζωηρά αἰσθήματα χαρᾶς καί συγκινήσεως ἀλλά καί λύπης. Ἡ χαρά μου εἶχε τόν λόγον της εἰς τό ὅτι ἐξετιμᾶτο οὕτω ἡ μουσική ἀξία τῆς ταπεινότητός μου ἐκ μέρους προσώπων ἀρμοδίων νά κρίνωσιν ἐπὶ παρομοίου ζητήματος. Τήν συγκίνησιν μοί ἐπροκάλεσε τό γεγονός τῆς αὐτοπροσώπου ἐπισκέψεως εἰς τήν κατοικίαν μου τοῦ διδασκάλου πρωτοψάλτου, ὅστις ἐπαρουσίασε τό ζήτημα ἀμέσως πρό ἐμοῦ τετελεσμένον, χωρίς νά προηγηθῇ ἡ μεσολαβοῦσα συνήθως δι' ἓν ζήτημα ψυχική προπαρασκευή. Δέν ἤμην ἐκ τῶν προτέρων προητοίμασμένος εἰς τό νά ἀκούσω, τέλος πάντων, τήν ἀπόφασιν εἰς ἓνα ζήτημα, διὰ τό ὅποιον καί ἐγώ εἶχα κοπιάσει καί ἐνεργήσει. Ὁ διορισμός μου οὗτος ἦτο κάτι ἀπρόοπτον. Ὁ πρωτοψάλτης συμεριζόμενος τήν χαράν μου μέ εἶπεν ὅτι παρὰ τῷ πατριάρχει ὑπεστήριξε τήν ἐκλογήν μου καί ὅτι ἐκτελῶν ἐντολήν του ἦλθεν πρὸς ἐπίσκεψίν μου διὰ τό ζήτημα.

§85. Κατά περίεργον σύμπτωσιν, ταυτοχρόνως μέ εἶχε κυριεύσει καί ἓνα αἶσθημα βαθυτάτης λύπης, ἡ ὁποία ἤρχετο ἀπροόπτως νά

νοθεύση τήν χαράν μου καί νά ἐξουδετερώσῃ τήν ἱκανοποίησίν μου. Εἰς τοῦτο ὠφείλετο τό γεγονός ὅτι δέν ἔσπευσα, ἀμέσως, νά δώσω τήν συγκατάθεσίν μου, ὅπως ἐπέμενεν ὁ πρωτοψάλτης, ἐκεῖνο τό ἔσπερας, διά νά χοροστατήσω τήν ἐπομένην, 25 ἰανουαρίου, ἑορτήν τοῦ ὀνόματος τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου. Παρεκάλεσα τόν διδάσκαλον ὅπως μοί δοθῇ δύο τριῶν ἡμερῶν καιρός ἵνα σκεφτῶ καλύτερον πρὶν ἢ ἀποδεχθῶ τόν διορισμόν μου. Ὁ πρωτοψάλτης μέ συνεβούλευσε καί μέ συνέστησε νά μὴν ἀρνηθῶ τό ἀξίωμα καί τήν θέσιν, ἀπό τήν ὁποίαν ἐπέρρασαν τόσον περιώνυμοι μουσικοὶ διδάσκαλοι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας· καί προσέθεσε· «εἶναι διά σέ εὐκαιρία μοναδική διά νά ἀσχοληθῇς ἀκόμη περισσότερον μέ τήν μουσικήν καί μέ τό πατριαρχικόν λεγόμενον ὕφος· καί ἄλλοτε ἐκλήθης διά τόν πατριαρχικόν ναόν· τώρα πρέπει νά δεχθῇς· διότι τοῦτο εἶναι τό θέλημα ὅλων μας». Μέ συγκίνησιν εἶχα εὐχαριστήσῃ τόν διδάσκαλον διά τήν τιμὴν τῆς ὁποίας μέ ἔκρινεν ἄξιον. Ἐν τούτοις, παρὰ τήν ἐπιμονήν του ὅπως λάβῃ αὐθημερόν ἐκ μέρους μου τήν συγκατάθεσιν ἐπὶ τῷ διορισμῷ τούτῳ, ὁ πρωτοψάλτης δέν τό κατώρθωσεν· εἶχα τὰς ἐπιφυλάξεις μου. Εἶχα ἐπιφυλάξει, κυρίως, εἰς τόν ἑμαυτόν μου τό δικαίωμα τοῦ νά σκεφθῶ ὠριμώτερον καί νά μελετήσω σοβαρώτερον τό ζήτημα τοῦτο, διότι ἐπρόκειτο νά καθοσιωθῶ διά πάντοτε εἰς τήν ὑπηρεσίαν τοῦ ναοῦ.

§86. Ἐπὶ δύο τρεῖς ἡμέρας ἔσχον τόν καιρόν νά μελετήσω καί νά ἐκτιμήσω ἐγὼ μόνος τήν σοβαρότητα τοῦ ζητήματος

ὑπέρ τοῦ ὁποίου συνηγόρουν ἀρκετοί σπουδαῖοι λόγοι, ἐνῶ δέν ἔλειπον καί ἄλλοι ἐπίσης λόγοι οἱ ὅποιοι παρουσιάζοντο ὡς ἐμπόδια σπουδαῖα πρὸς ἀποδοχὴν τῆς θέσεως τοῦ δομεστίκου. Εἶχα θέσει τό ζήτημα πρὸς ἐξέτασιν ἀπὸ τῆς ἐξῆς πλευρᾶς· ἐάν τὰ καθήκοντά μου ὡς καθηγητοῦ καί ἡ ἀξιοπρέπειά μου συνεβιβάζοντο μέ τό ἐπάγγελμα τοῦ ψάλτου, ἀσκοῦντος τοῦτο ἔστω καί ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ. Εἶναι γνωστόν ὅτι ὁ λόγιος καί ἐπιστημονικός κόσμος δέν περιβάλλει τοὺς ψάλτας μας ἐν γένει, ἔστω καί τοὺς ἀρίστους ἐξ αὐτῶν, μέ ὑπόληψιν. Δέν ἐξετάζω τό ζήτημα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἂν ἔχη εἰς τοῦτο δίκαιον ἢ ἂν οἱ ψάλται μας πταίου. Κανείς δέν ἔχει καλὴν ιδέαν διὰ τοὺς ψάλτας. Τό νά ἐδεχόμην νά χρισθῶ ψάλτης τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, τό πρᾶγμα ἐφантаζόμην ὅτι δέν θά εἶχε καλὴν ἡχώ· τό τοιοῦτον ἴσως νά ἦτο ἱκανόν νά μειώσῃ τό κῦρὸς μου.

§87. Αναμφιβόλως, δέν θά ἠκούετο ὁ διορισμός μου καλῶς καί ἀπὸ τοὺς γνωστούς ἐκ τῶν μητροπολιτῶν, συνοδικῶν καί μή, οἱ ὅποιοι ἐν τῷ προσώπῳ μου θά ἐνέβλεπον κάποια ρεζίλευσιν τῆς θεολογικῆς μου καταρτίσεως. Διότι ἀπὸ πολλῶν δεκαετηρίδων ἐπεκράτησε νά φανταζώμεθα ὅτι οἱ θεολόγοι εἶναι προωρισμένοι διὰ τὰ ὑψηλά μόνον ἀξιώματα καί διὰ τὰς μεγάλας ἐκκλησιαστικὰς θέσεις· δέν εἶναι διὰ νά διορίζωνται ὡς ψάλται ἔστω καί εἰς τὸν πατριαρχικόν ναόν. Αὐτὰ ἐλέχθησαν μεταξύ ἀρχιερέων, ὅταν εἶχα ἀναλάβει τὰ καθήκοντά μου ἐν τῷ ναῷ τούτῳ. Ἀφῆκα κατὰ μέρος αὐτὴν τὴν κατάκρισιν καί μέ ἐβασάνιζεν ἡ ἐξῆς σκέψις· ὅτι οὐδέποτε τό πατριαρχεῖον μας δέν εἶχεν ἐκτιμήσει προσηκούντως τὰ

προσόντα καί τας ιδιαιτέρας πνευματικὰς ἱκανότητας τῶν τροφίμων τῆς ἱερᾶς θεολογικῆς σχολῆς Χάλκης οὕτως ὥστε ἀναλόγως ἐν δεδομένη περιστάσει νά χρησιμοποιῇ αὐτούς ἐν τῇ διακονίᾳ καί ἐξυπηρετήσῃ τῆς ἐκκλησίας. Μεταξύ τῶν μελῶν τῆς ἐκκλησίας ταύτης, φυσικῶ τῷ λόγῳ, συγκατελέγοντο τότε καί οἱ ἐπικριταί μου. Ἀνέκαθεν ἐάν ἐν τοῖς πατριαρχείοις ἡμῶν ἐπρυτάνευον ἰδέαι πρακτικώτεραι, τά καθ' ἡμᾶς πράγματα θά εἶχαν ἀλλέως. Ἐκ τῶν ἀποφοίτων τῆς σχολῆς ἄλλοι θά παρεσκευάζοντο ὡς οἰκονομολόγοι, ἄλλοι ὡς εἰδικοί λογισταί, ἄλλοι ὡς διευθύνται καί τμηματάρχαι τῶν διαφόρων κλάδων καί ὑπηρεσιῶν τοῦ πατριαρχείου καί ἄλλοι, εἰδικῶς κατάλληλοι διά τὰς ἀνάγκας τῶν πατριαρχικῶν μουσικῶν χορῶν. Ἐπρεπε νά ὑπῆρχε μία τοιαύτη ὀργάνωσις τῶν καθ' ἡμᾶς ὥστε ἡ ἐκκλησία νά στηρίζεται εἰς τὰ ἰδικά της στελέχη καί ὄχι νά προσλαμβάνῃ εἰς τὰς ὑπηρεσίας αὐτῆς πρόσωπα ἐκ τῶν λαϊκῶν. Ἐπρεπε νά εἶχε τούς εἰδικούς εἰς ὅλα τὰ ζητήματα· καί ὄχι μὴ ὑπαρχόντων εἰδικῶν, ὅλοι οἱ ἄλλοι νά φαντάζονται ὅτι δέν χρειάζονται αἱ εἰδικαὶ ἱκανότητες. Δυστυχῶς, τό σύστημα τοῦ πατριαρχείου μας πάντοτε εἶχε τὰς ἐλλείψεις του καί τὰς ἀτελείας του. Τό ζήτημα τοῦτο ἐδῶ δέν ἐνδιαφέρει περισσότερο.

§88. Ἐπρεπε, κατά δεύτερον λόγον, νά ἐξετασθῇ καί τοῦτο· κατά πόσον ἦτο δυνατόν νά συμβιβασθοῦν τὰ σχολικά καθήκοντα μέ τὰ ψαλτικά ἐν τῷ ναῷ καθήκοντα. Ὑπάρχουν ἡμέραι αἱ ὁποῖαι ἐκκλησιαστικῶς μὲν εἶναι ἡμέραι ἀργίας, ἐνῶ διά τὰς σχολὰς εἶναι ἡμέραι ἐργασίας. Ὁ πατριαρχικός ναός, σχεδόν πάντοτε, ἔχει ἀνάγκην τῆς παρουσίας τοῦ δομεστίκου, ἐπειδή ἐκεῖ καθημερινῶς σχεδόν

παρουσιάζονται ιεροπραξίαι οἷαι εἶναι αἱ κηδεῖαι, οἱ γάμοι, αἱ βαπτίσεις, τὰ μνημόσυνα καὶ ἄλλα. Κατὰ τὴν κρατοῦσαν ἐν τῷ ναῷ τούτῳ τάξιν, εἰς ὅλας τὰς ιεροπραξίας ταύτας ὑποχρεοῦνται νὰ παρευρίσκωνται οἱ δομέστικοι τοῦ ναοῦ. Αἱ ἀπαιτήσεις αὗται τοῦ ναοῦ ἐκ μέρους μου δέν ἦτο δυνατόν νὰ εὕρισκουν τὴν ἐκπλήρωσιν των, ἅπαξ καὶ ἡμὴν ἀπησχολημένος καθημερινῶς εἰς τὰς σχολὰς ἀπὸ πρωίας μέχρι τῆς ἐσπέρας. Μόνον ἐάν ἀπεσυρόμην ἀπὸ τὰ σχολικά μου καθήκοντα, θὰ ἤμπορουσα νὰ ἔχω τὰ καθήκοντα τοῦ δομεστικού. Τοῦτο ὅμως δέν μοί ἦτο δυνατόν νὰ τό πράξω ἐφόσον τὰ σχολεῖα ἐξησφάλιζον τὴν συντήρησιν τῆς οἰκογενείας μου. Ἐπρεπε νὰ ἐξευρεθῇ κάποιος συνδυασμός ἱκανοποιητικός δι' ἀμφοτέρας τὰς θέσεις, χωρὶς ἢ μία νὰ παραβλάπτῃ τὴν κανονικὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τῆς ἄλλης. Τό ζήτημα τοῦτο ἀφέθη νὰ εὕρῃ τὴν διακανόνησιν του ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ πρωτοψάλτου, ὅστις ἤδη ἐχειρίζετο, κυρίως, τό ὅλον ζήτημα τοῦ δομεστικού. Ἀφῆκα νὰ ὑποβάλω εἰς τὸν πρωτοψάλτην μερικοὺς ὅρους, ὅταν θὰ ἀπεφασίζετο πλέον ὀριστικῶς νὰ δεχθῶ τὸν διορισμόν μου.

§89. Ἐκεῖνο ὅμως τό ὁποῖον περισσότερον δέν μέ ἐπέτρεπε νὰ ἀναλάβω νέους κόπους προσθέτους, ἦτο τό ζήτημα τῆς υγείας μου. Αἱ ἀκολουθίαι τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ εἶναι μακραὶ καὶ πολύωροι πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἀντοχή καὶ στήθος χαλύβδινον. Ἐπρεπε, ὅχι ὀλίγον, νὰ μέ ἀπασχολήσῃ καὶ τοῦτο τό σημεῖον, ἀφοῦ ἐπρόκειτο νὰ ἀναδεχθῶ εἰς τούς ὥμους μου νέα καθήκοντα, νέον βάρος. Ὅλοι αἱ ἄνω σκέψεις κατέληγον εἰς τό συμπέρασμα ὅτι δέν ἦτο πρὸς τό συμφέρον μου

ἡ ἀποδοχή τῆς θέσεως τοῦ πατριαρχικοῦ δομεστίκου.

§90. Ἐν τούτοις, πρὶν λάβω τὴν ὀριστικὴν ἀκόμῃ ἀπόφασιν, πολλοὶ ἐκ τῶν φίλων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, συνοδικῶν ἀρχιερέων καὶ μὴ, ἐπὶ τῇ κυκλοφορίᾳ τῆς εἰδήσεως τοῦ διορισμοῦ μου ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ, ἔσπευσαν νὰ μέ συγχαροῦν κρίνοντες, γενικῶς, ἐπιτυχῇ τὸν διορισμόν. Τὰ συγχαρητήρια αὐτὰ ὑποβαλλόμενα ἐκ μέρους ἀνθρώπων ἐπιεικῶς κρινόντων μέ, πλήν ἐκτιμώντων με, τὰ ἐδεχόμενην ὅχι μετὰ δυσαρεσκείας, ἄν καὶ δέν ἤμην ἀκόμῃ ὁ ὀριστικὸς δομεστικός, τὸν ὅποιον ἐκεῖνοι συνέχαιρον, ἐφόσον τό ζήτημα εὐρίσκετο ὑπὸ τὴν μελέτην μου.

§91. Ἐκτός ἀπὸ τὰς ἀπόψεις τὰς ὁποίας εἶχε τό ζήτημα τοῦτο καὶ τὰς ὁποίας παραπάνω ἐξέθεσα, παρουσίαζε καὶ μίαν ἄλλην πλευρὰν ἀπὸ τῆς ὁποίας, ἐπίσης σοβαρῶς, ὑποχρεούμην νὰ τό ἐξετάσω. Ἦτο ὁ μέγας ζῆλός μου εἰς τὴν μουσικὴν. Ἡ μεγάλη μου ἀγάπη πρὸς τὴν μουσικὴν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐπὶ τόσα ἔτη εἶχα ὑποβληθῇ ὅχι εἰς μικροὺς κόπους, ἤρχετο νὰ παραμερίσῃ ὅλα τὰ ἐμπόδια καὶ νὰ ἐξασθενίσῃ ὅλους τοὺς παράγοντας πού παρενέπιπτον εἰς τό ζήτημα τῆς ἀποδοχῆς ἢ μὴ τοῦ διορισμοῦ μου. Ἐσκεπτόμην πλέον τὰ ὠφελήματα πού θὰ εἶχε διὰ τὴν μουσικὴν ἢ εἰσοδός μου εἰς τὰ πατριαρχεῖα· καὶ τὴν εὐκαιρίαν ἢ ὁποία θὰ μέ ἐδίδετο νὰ παρακολουθήσω τὸν διδάσκαλον πρωτοψάλτην ἐν τῷ ἔργῳ του. Ἡ παρουσιαζομένη αὕτη εὐκαιρία, ὁμολογουμένως, ἦτο καταλληλοτάτη διὰ νὰ ἱκανοποιήσω αὐτὸν τὸν πόθον μου.

§92. Καί ἓνας ἄλλος ἐπίσης σπουδαῖος παράγων συνέτρεξε εἰς τήν εὐνοϊκὴν ἀπόφασιν ἐπὶ τῆς λύσεως τοῦ προκειμένου ζητήματος. Καί ὁ παράγων αὐτός ἦτο τό γεγονός ὅτι ἡ μουσική ἡμῶν ἡ ἐκκλησιαστική κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας δεκαετηρίδας ἀρκετά διεσύρθη εἰς τὰ στόματα τῶν κακῶν αὐτῆς ἐκτελεστῶν ὡς ἐκ τούτου δέ, κατ' αὐτῆς ἀρκετά δυσμενεῖς κρίσεις ἐξηνέχθησαν, διατυπωθεῖσαι καί γραπτῶς εἰς τὰς ἐφημερίδας ἢ καί ὡς ἰδία διατριβαί μουσικολόγων. Δυστυχῶς, ἡ ἐκκλ. μουσική κανένα δέν εἶχε συνήγορον ὅσον θά ἔπρεπε ἐκ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν. Τῶν πατριαρχικῶν μουσικῶν διδασκάλων καθῆκον ἦτο, γενικῶς, τίποτε ἄλλο παρά τό ψάλλειν τὰ μέλη καθὼς παρελήφθησαν ταῦτα παρά τῶν προκατόχων αὐτῶν διδασκάλων. Ἡ μάθησις καί ἡ ἐμπειρία τῶν ἀπέβλεπε, κυρίως, εἰς τήν ἄσκησιν τοῦ πρακτικοῦ μέρους τῆς μουσικῆς κατὰ τό πατριαρχικόν ὕψος. Πέραν τούτου οἱ πατριαρχικοὶ διδάσκαλοι δέν ἐχώρουν. Διὰ τοῦτο ὅμως δέν θά ἔπρεπε νά κατηγορηθοῦν οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται, οἱ ὅποιοι, ἄλλωστε, δέν ἔπαιον διὰ τοῦτο. Ἐκεῖνο τό ὅποῖον ἀπητεῖτο δι' αὐτούς νά ἔχουν πρὶν ἢ διορισθοῦν εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς χορούς, ἦτο τό ὄργανον καί ἡ φωνή. Ἐπρεπεν οὗτοι νά εἶναι καλλιφῶνοι καί μεγαλόφῶνοι καί μέ ἐξωτερικὴν παράστασιν.

§93. Εἰς τό παρελθόν δέν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν τὰ ἄλλα πνευματικά προσόντα διὰ τοὺς ὑποψηφίους πατριαρχικοὺς ψάλτας. Ἐν τούτοις, ἔπρεπεν ὁ ἐκάστοτε πρωτοψάλτης καί οἱ ὑπ' αὐτόν βαθμοῦχοι τῶν μουσικῶν χορῶν νά εἶναι μορφωμένοι τοῦλάχιστον μέ μιαν γυμνασιακὴν μόρφωσιν διὰ νά εἰμποροῦν

νά δίδουν λόγον ἐπὶ τῶν μουσικῶν ζητημάτων καί εἰς τοὺς ἄλλους· θά ἦσαν τότε εἰς θέσιν νά ἐξυπηρετήσουν σοβαρῶς τὴν ἐκκλ. μουσικὴν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Ἡ ἄγνοια τῆς μουσικῆς μας ἐκ μέρους τῶν ἄλλων ἐξωτερικῶν ψαλτῶν, ἔχει τὸν λόγον τῆς εἰς τό γεγονός ὅτι οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται δέν μεταδίδουν τὰς γνώσεις των ἐπὶ τῆς μουσικῆς οὔτε καὶ τὰ μυστικά τῆς τέχνης των. Οἱ πατριαρχικοὶ διδάσκαλοι καθυστεροῦν ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστημονικοῦ καταρτισμοῦ. Ποτέ δέν ἔγινε σκέψις τῶν ἀρμοδίων ἐπάνω εἰς τὴν ἔλλειψιν ταύτην τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν. Ἐάν ἐλαμβάνετο μέριμνα ἵνα τὰ προσλαμβανόμενα διὰ τὸν πατριαρχικὸν ναὸν πρόσωπα ἔχουν τὴν ἀρμόζουσα μόρφωσιν, τό τοιοῦτον θά εἶχε πολὺ μεγάλα πλεονεκτήματα. Τότε ἡ μουσικὴ μας ἴσως, νά μὴν ἦτο *terra incognita* (γῆ ἄγνωστος) διὰ τοὺς πολλούς. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἐν τῷ προσώπῳ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν, θά ἦτο ἐξυψωμένος ἀπέναντι τοῦ κοινοῦ ὅλος ὁ ψαλτικός κόσμος, καὶ δέν θά ἐκυκλοφόρουν τόσον ὄχι κολακευτικαὶ κρίσεις καὶ ἐκτιμήσεις διὰ τοὺς ψάλτας μας τοὺς ἐκκλησιαστικούς. Διότι οἱ ψάλται μας ὅπως ἔχουν τὴν σήμερον, τίποτε δέν εἰμποροῦν νά πράξουν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐκκλ. μουσικῆς, ἡ ὁποία ὁλονέν ἀγνοουμένη καὶ κακῶς ἐκτελουμένη ὑπ' αὐτῶν, θά καταντήσῃ εἰς ἀχρηστίαν καὶ θά ἐκλείψῃ οὕτω ἓνα προγονικὸν κειμήλιον τό ὁποῖον ἐσεβάσθησαν οἱ αἰῶνες.

§94. Ὑπακούων εἰς τὴν φωνὴν τοῦ μουσικοῦ τούτου κειμηλίου, χωρὶς ἄλλων δισταγμῶν, ἐσκέφθην νά προχωρήσω

πρός τά ἐμπρός. Ἐπρεπε νά συνεχίσω τās ἐρεύνas μου καί τās μελέτας μου ἐπί τῆς μουσικῆς ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ὅπως ἐκεῖ ὑπάρχει καί ἐκτελεῖται αὕτη. Αὐτοῦ ἐκάνόνισε τās περιπτώσεις καθ' ἃς ἤμποροῦσα νὰ παρουσιάζω ἐκ τῶν ἐν τῷ ναῷ καί ἐν ταῖς ἱεροπραξίαις καθηκόντων μου, ὁ πρωτοψάλτης μ' ἐπεσκέφθη κατ' οἶκον καί μοί ἐδήλωσεν ὅτι ἐκεῖνος ἀνελάμβανε νὰναπληρώνη ἀπουσιάζοντα τόν δομέστικον· κατά δέ τās ἱεροπραξίας κηδειῶν, βαπτίσεων κ.λ.π. θά ἀνεπληρώνετο παρὰ τοῦ δομεστίκου τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ, ψάλλοντος μετὰ τοῦ λαμπαδαρίου. Καί κατόπιν τῆς δηλώσεως ταύτης εἶπε· «δέν ἔμεινε κανεῖς ὅρος σου πού νά μήν ἔγινε δεκτός· πρέπει πλέον νά κάμῃς τόν σταυρόν σου καί νά ὑπηρετήσης καί σύ τήν μουσικήν συνεχίζων τό ἔργον τῶν διδασκάλων τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ· μή διστάζης· ὁ ἅγιος Γεώργιος θά εἶναι βοηθός σου εἰς τό ἔργον σου· σέ συγχαίρω· καί σοῦ εὐχομαι καλήν εὐδοκίμησιν εἰς τήν νέαν σου θέσιν καί εἰς τά νέα σου καθήκοντα· ἔτσι ἦταν ἀπό θεοῦ νά περάσης καί σύ εἰς τήν σειράν τῶν διδασκάλων· μή τό σκέπτεσθε πλέον, φθάνει».

§95. Μοί ἦτο ἀδύνατον πλέον τό νὰκολουθήσω πορείαν εἰς τό ζήτημα ἀντίθετον. Τοῦ πρωτοψάλτου οἱ λόγοι οἱ πατρικοί, οἱ φιλικοί, οἱ συναδελφικοί ἦρχοντο

να μέ δεσμεύσουν μαζί του τόσον ὥστε εἰς τό ἐξῆς καθ' ὅλον του τόν βίον νά εἶμαι ὁ συνεχῆς παρακολουθητής τοῦ μουσικοῦ του ἔργου. Ἐνθυμοῦμαι ἀκόμη ζωηρά ὅτι ἐκεῖνο τό ἑσπέρας, 27 πρὸς τὰς 28 ἰανουαρίου 1924, ὁ πρωτοψάλτης μέ παρέλαβε καί μετέβημεν εἰς τήν κατοικίαν τοῦ μητροπολίτου ἁγίου Σηλυβρίας Εὐγενίου, μέλους συνοδικοῦ καί προέδρου τοῦ πανσέπτου πατριαρχικοῦ ναοῦ· τόν ὅποιον συμπαραλαβόντες ἐπήγαμεν εἰς τὰ πατριαρχεῖα, ὅπου μέ ὠδήγησαν εἰς τό ἰδιαίτερόν τοῦ πατριάρχου γραφεῖον. Ἐκεῖ τήν στιγμὴν ἐκείνην ἐκάθητο καί εἰργάζετο ὁ παναγιώτατος Γρηγόριος ὁ Ζ΄· πρὸς τόν ὅποιον κελευόμενος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Σηλυβρίας ἐπλησίασα καί διὰ τῆς νενομισμένης χειροθεσίας ἔλαβα τό ὀφθίκιον τοῦ ἀξιώματος τῆς δομεστικίας «ἄρχων πρῶτος δομέστικος τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας»· τήν στιγμὴν πού ἔσκυψα νά ἀσπασθῶ τήν δεξιάν του, ὁ πατριάρχης εἶπε· «ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἐν τῷ προσώπῳ σου ἔχει τό ἀφωσιωμένον αὐτῆς τέκνον! Καί δέν ἀμφιβάλλει ὅτι θά ἐκτελέσης τό πρὸς αὐτήν ἱερόν καθῆκον σου, ἀποβαίνων ὑποστηρικτῆς τῆς μουσικῆς ἡμῶν, εἰς τήν ὁποίαν ἀφιέρωσαν τόν βίον των ὅλοι οἱ διδάσκαλοι τῶν πατριαρχικῶν μουσικῶν χορῶν· σέ συγχαίρω·

καί σοῦ εὐχομαι ἐπιτυχίαν εἰς τά νέα σου καθήκοντα». Μέ συγκίνησιν ἐδέχθην τὰς εὐχάς καί τά συγχαρητήρια αὐτοῦ, διαβεβαιώσας τόν παναγιώτατον ὅτι, ὅση μοί δύναμις, θά ὑπηρετήσω τήν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καί τήν μουσικήν αὐτῆς.

§96. Ἐκεῖνο τό ἑσπέρας, μέσα εἰς τό πατριαρχικόν γραφεῖον, ἐδέχθην τρεῖς ἀσπασμούς σεβασμιωτάτων καί προσφιλεστάτων μοι προσώπων, τοῦ πατριάρχου, τοῦ ἁγίου Σηλυβρίας καί τοῦ πρωτοψάλτου, τοῦ ὁποίου ἡ χαρά ἦτο κορυφωμένη. Ὁ τριπλοῦς αὐτός ἀσπασμός ἦτο ἓνα ἱερὸν φορτίον τό ὁποῖον ἐπετίθετο ἀπό τῆς ὥρας ἐκείνης ἐπὶ τῶν ὤμων μου καί τό ὁποῖον εἶχα τήν ὑποχρέωσιν εἰς τό ἐξῆς νά τό σηκώσω. Ἦμην πλέον ὁ πρῶτος δομέστικος τῆς μεγάλης του Χριστοῦ ἐκκλησίας, βοηθός καί ἀναπληρωτής εἰς τά ψαλτικά καθήκοντα τοῦ ἄρχοντος πρωτοψάλτου. Καί ἀμέσως ἀπό τῆς πρώτης ἐορτῆς ἐχοροστάτησα ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ.

§97. Κατά τὰς χοροστασίας μου, εἶχα τήν εὐκαιρίαν νά παρακολουθῶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τόν πρωτοψάλτην εἰς τό μουσικόν τοῦ ἔργον. Μετ' ἐκπλήξεως παρρητήρουν πάντοτε ὅτι ὁ πρωτοψάλτης ὁσάκις ἔψαλλεν, ἔκαμνεν ὅλως ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν· ὁ δέ τρόπος τῆς ἐκτελέσεώς του

Εἶχε κάτι τό ὑπέροχον. Ἐξ ἀρχῆς ἀντελήφθην ὅτι ὁ πατριαρχικός ναός εἶναι ἓνα μουσικόν διδασκαλεῖον, ὅπου εἰμποροῦν οἱ μαθητευόμενοι νά μάθουν τήν μουσικήν τέχνην. Ἐδῶ τά πάντα ἦσαν ἄγνωστα, καί τά τελούμενα καί τά ψαλλόμενα. Παρά τό γεγονός ὅτι ἤμην ἄνθρωπος ἐκκλησιαστικός, μολαταῦτα ἐδῶ τά πράγματα τά ἔβλεπα ἐντελῶς διαφορετικά. Ἐκρίνα ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει στάδιον μαθήσεως καί ἐκπαιδεύσεως. Ἐδῶ ἤκουον τήν ἐκκλησιαστικήν μουσικήν ψαλλομένην ὅχι ὅπως συνήθως τήν ψάλλουν οἱ ἐξωτερικοί καί ἐνοριακοί ἐκκλ. μουσικοί διδάσκαλοι. Ὅσον καί ἂν ἤμην μεμνημένος μέ ὅ,τι ἀφορᾷ αὐτήν τήν μουσικήν, παρετήρουν ὅτι ἡ μουσική τέχνη ἦτο εἰς ἐμέ ἄγνωστος. Ὁ ἐνθουσιασμός μου τώρα ἐπερίσσευεν ἀπό τήν ἀκρόασιν τῆς ἐδῶ ψαλλομένης βυζαντινῆς μουσικῆς.

§98. Πρὸ τοῦ ἐκκλησιάσματος τοῦ ναοῦ οἱ πατριαρχικοί διδάσκαλοι εἰς τήν ἐκτέλεσιν ἀναδεικνύουν τήν μουσικήν πολὺ περισσότερον. Ὁ ἀρχηγός τῶν μουσικῶν χορῶν εὐρίσκετο πάντοτε εἰς τό ὕψος του. Ὁ διδάσκαλος ἐκ τῆς θέσεώς του, ἐκ τοῦ πρωτοψαλτικοῦ του στασιδίου ἐξετέλει πάντοτε τήν ἀρχαίαν μουσικήν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ὥσεί ἐρμηνεύων τά μουσικά μέλη· ἔψαλλε

τὴν ἐκκλ. μουσικὴν κατὰ τρόπον ποῦ οὐδαμοῦ ἄλλοθεν εἰμπορεῖ κανεῖς ν' ἀκούσῃ τοιαύτην ἐκτέλεσιν. Ὁ πρωτοψάλτης τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἀπεκαλύπτετο εἰς τοὺς μουσικούς ἀκροατάς του ὡσάν ἀληθὴς μύστης τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς· ὅταν οὗτος ἔψαλλε τὰ ἐκκλησιαστικά τροπάρια καὶ τὰ ἐκκλ. μουσικά μέλη, εὐχαριστοῦσεν, ἐνθουσίαζε, κατέπληττε, ἐγοήτευεν. Ἀπὸ τίποτε δὲν ἐδεσμεύετο εἰς τὸ ἔργον του ὁ διδάσκαλος οὗτος· ἀπέναντι τῶν ἀκροατῶν του εὐρισκόμενος ἐπροχώρει εἰς τὴν τέχνην του ἀτάραχος, ἐνθουσιασμένος, ἐμπνευσμένος, προσπαθῶν κατὰ τρόπον ἐξηγητικόν νὰ παρουσιάσῃ εἰς τοὺς συγχρόνους του ἀκροατάς τὴν μουσικὴν τοῦ παρελθόντος. Ἄξιον ἀναγραφῆς εἶναι τὸ σημεῖον ὅτι τὸ ἀρχαῖον μέλος τὸ παρουσίαζε ὡσεὶ συγχρονισμένον· διὰ τοῦτο καὶ ἱκανοποιεῖ τὰς μουσικὰς ἀπαιτήσεις ὅλων τῶν ἀκροατῶν του.

§99. Ἀναμφισβητήτως, ὁ πρωτοψάλτης ἦτο ἄριστος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἀρχαίου μουσικοῦ μέλους, ὅπερ γενεαὶ προγενεστέρων μουσικῶν διδασκάλων καὶ πρωτοψαλτῶν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐκληροδότησαν εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν.

Εἰς τό ἔργον τοῦ ὁ πρωτοψάλτης ἦτο ἀκαταπόνητος· αἱ δέ συχναί καί μακραί τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἀκολουθίαι, τελεταί καί ἐπίσημοι ἑορταί τόν εὗρισκον εἰς τό στοιχεῖον τοῦ. Ἡ ἐπισημότης τῆς ἑορτῆς ἔδιδε τόν ρυθμόν τῆς τελειότερας ἀποδόσεως τῶν ἐκκλ. ὕμνων. Εἶναι δέ ἀπορίας ἄξιον τοῦτο· πῶς ὁ πρωτοψάλτης κατόρθωνεν ἐκάστοτε καί νέον τι νά παρουσιάζῃ εἰς τό ἀκροατήριόν τοῦ. Κατ' ἐμέ κριτήν, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τό γεγονός ὅτι οὗτος ἦτο ὠκεανός μουσικῆς· καί ἐγνώριζε τό μυστικόν τῆς τέχνης τοῦ πάντοτε νά κατακτᾷ τεχνηέντως τούς ἀκούοντας· τοῦτο τό σημεῖον ἦτο τό ἰδιαίτερον χαρακτηριστικόν τοῦ διδασκάλου πρωτοψάλτου.

§100. Παρακολουθῶν τά πράγματα ἐκ τῆς θέσεως ταύτης, μέσα εἰς ὀλίγου χρόνου διάστημα, εἶχα φθάσει εἰς τό συμπέρασμα ὅτι μέσα εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν βασιλεύει μία ἀρχαία τάξις καί ἐθιμοτυπία· ἐδῶ μέσα ὑπάρχει ἕνας παλαιός καί βαρὺς ρυθμός ὡς πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς μας ἀκολουθίας· ἀπὸ τοῦ πατριάρχου μέχρι καί τοῦ τελευταίου τῶν νεωκόρων τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἐφαρμόζεται ἡ τάξις αὕτη. Ἐδῶ μέσα ὑπάρχει καί εἶναι ἐνθρονισμένος ὁ βυζαντινισμός τῶν παλαιότερων μας χρόνων. Μὲ τήν ἐδῶ ἐπικρατοῦσαν τάξιν συμμορφώνονται ὅλοι ἐν γένει, ὁ πατριάρχης, οἱ διάφοροι βαθμοῦχοι

κληρικοί, καί οἱ ἀποτελοῦντες τήν πατριαρχικήν συνοδίαν, οἱ ἐφημέριοι καί οἱ διάκονοι τῶν διαφόρων βαθμῶν. Ἐδῶ τό περιβάλλον εἶναι αὐστηρῶς ἐκκλησιαστικόν, παλαιόν καί ἀρχαιότροπον περιβάλλον.

§101. Τῆς παλαιᾶς ταύτης τάξεως φύλαξ καί ρυθμιστής ἦτο ὁ ἐκάστοτε πρωτοψάλτης τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Μέ φανατικότητα μεγάλην ὁ πρωτοψάλτης μου ἐννοοῦσε νά ἐφαρμόζωνται τά πάντα ἐκ μέρους ὅλων σύμφωνα μέ τήν παλαιάν τάξιν· διότι αὐτήν τήν τάξιν παρέλαβεν οὗτος παρὰ τῶν προκατόχων του διδασκάλων τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Ὁ πρωτοψάλτης καθοδηγεῖ τούς πατριάρχας καί τούς ἀρχιερεῖς καί τούς λοιπούς κληρικούς τοῦ ναοῦ, ὅσakis εὐρίσκονται οὗτοι εἰς ἀπορίαν περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ πρωτοψάλτης εἶναι τό ἐπίσημον πρωτόκολλον τῆς μεγάλης ἐκκλησίας· διά τοῦτο καί εἶναι ἄγρυπνος τηρητής ὁ ἴδιος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐθιμοτυπίας, κατὰ ἀρχαίαν προᾶξιν, ἐν τῷ ναῷ· ἀποστρέφεται οὗτος πᾶσαν καινοτομίαν ὅθενδήποτε προερχομένην καί οὐδέποτε εὐρίσκεται εἰς συναλλαγὴν πρὸς τούς παραβάτας τῆς τάξεως.

§108. Ὁ πρωτοψάλτης ἦτο ζωσα ἱστορία τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ καί τῆς τυπικῆς τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν

τελετῶν διατάξεως· ὁ πρωτοψάλτης ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλος τῆς ἐκκλ. μουσικῆς· ψάλλων ἐδίδασκεν εἰς τοὺς νεωτέρους ψάλτας τοῦ ναοῦ τὴν μουσικὴν, ἐχειραγῶγει τούτους εἰς τὴν ψαλτικὴν τέχνην. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ψαλτικὴ τέχνη ἀντιπρόσωπον αὐτῆς κατ' ἐξοχὴν εἶχε τὸν πρωτοψάλτην. Ἐν τούτοις, ἐσκυθρώπαζε καὶ ἐγίνετο ἀμίλητος, ὅσάκις ἐπρόκειτο νὰ ἐρωτηθῇ παρὰ τινος, διὰ τὸ μυστικὸν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ μουσικοῦ μέλους τῶν ἐκκλησιαστικῶν μαθημάτων. Μὲ φανατισμὸν ἐκράτει διὰ τὸν ἑαυτὸν τοῦ τὰ μυστικά τῆς ψαλτικῆς τέχνης. Οἱ παρ' αὐτῷ μαθητευόμενοι ἔπρεπε νὰ μιμηθῶν τὸν πρωτοψάλτην εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μελῶν· διότι ἡ μίμησις τοῦ πρωτοψάλτου τοὺς προάγει εἰς τὴν τέχνην.

§103. Μὲ τὸ πλέον μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον παρηκολούθησα εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦ ἔργου τὸν πρωτοψάλτην· ἄλλωστε, διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον εὕρισκόμεν παρὰ τὸ πλευρόν του. Ἐπεδίωκα νὰ παραλάβω ἀπὸ αὐτόν ὅλον τὸ μουσικὸν τοῦ περιεχόμενον. Ἐπρεπε νὰ δεσμεύσω τὴν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ἐπικρατοῦσαν τάξιν καὶ ἄγραπτην παράδοσιν. Καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχω τοῦτο, μετὰ τὸ τέλος ἐκάστης ἐορτῆς μικρῆς ἢ μεγάλης, δέν παρέλειπα τὸ νὰ σημειῶνω τὴν τυπικὴν τάξιν τοῦ ναοῦ, νὰ γράφω δέ καὶ τὰ μουσικά μέλη κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ διδασκάλου. Εὕρισκον

ὅτι ἢ ἐκ μέρους ἐκείνου ἐκτέλεσις τῶν μουσικῶν μελῶν ἦτο πολύ σπουδαία. Ἐσπευδα νά καταρτίσω μία ὁλόκληρον σειράν ἐνιαύσιον τῶν ἐκκλ. ἀκολουθιῶν. Εἰς τό ἔργον μου τοῦτο πολύ μέ ἐβοηθοῦσεν ἡ μύησίς μου μέ τήν ἐκκλησιαστικήν τάξιν· ἡ δέ οἰκείωσίς μου μέ τό ἐν χρήσει γραφικόν σύστημα μέ ἐξυπηρετοῦσεν ἀπό τῆς ἀπόψεως τῆς γραφῆς καί δεσμεύσεως τοῦ μουσικοῦ μέλους, τό ὁποῖον παρελάμβανον κατά τήν ψαλμωδίαν τοῦ διδασκάλου. Ἐχρειάσθη ὅχι περισσότερον τῶν ἑξ μηνῶν χρονικόν διάστημα χοροστασίας μου, διὰ νά εἰσπορέσω νά ἀντιληφθῶ τήν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ κατάστασιν ἀπό τῆς ἀπόψεως τῆς ἐκκλ. μουσικῆς. Κατά τό διάστημα τοῦτο εἶχα ἀρχίσει νά εἰσέρχωμαι εἰς τά μυστικά τῆς ἐκτελέσεως. Εἶχα ἀρχίσει, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, νά εἰσδύω εἰς τό ἄδυτον τῆς μουσικῆς, πρᾶγμα τό ὁποῖον πρότερον μοί ἦτο ἀδύνατον, παρὰ πᾶσαν τήν ἐπιμονήν πού εἶχα νά θέλω νά ἐξακριβώσω μερικά πράγματα σχετικά μέ τήν πρακτικήν τέχνην αὐτῆς. Τώρα ἡ γραφή, ὁ ρυθμός, ἡ μουσική ἐκτέλεσις ἦσαν προσσιτώτερα εἰς τήν μελέτην μου καί εἰς τήν ἔρευνάν μου. Μέσα εἰς ἓνα ἔτος, μέ πολύ κόπον καί με πολλήν κούρασιν, κατώρθωσα νά ἔχω γράψῃ τά ψαλλόμενα μέλη ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ· καί ἀπό τό ἐπόμενο ἐτος εἶχα ἀρχίσει νά τά συγκρίνω καί νά τά παραλληλίζω μέ τήν ἐκτέλεσιν τοῦ διδασκάλου καί νά τά συμπληρώνω.

§104. Ἐκεῖνο πού εἶχεν ἐπιτευχθῇ, πρό παντός, κατά τούς πρώτους μῆνας τῆς χοροστασίας μου, ἦτο ἡ ἀπομίμησις ἐν τῷ ψάλλειν τοῦ ὕφους τοῦ πρωτοψάλτου. Πολύ ἐβοήθησεν εἰς τοῦτο τόσον ἡ ποιότης ὅσον καί ἡ ποσότης τῆς φωνῆς μου· καί εἰς τό

βάθος καί εἰς τό ὕψος ἤμην εἰς θέσιν νά παρακολουθῶ τήν ψαλμωδίαν. Ἐάν εὗρισκε κανεῖς κάποιαν διαφοράν μεταξύ τῆς φωνῆς μου καί τῆς φωνῆς τοῦ πρωτοψάλτου τοῦτο προήρχετο διότι ὁ πρωτοψάλτης ἦτο φύσει μεγαλόφωνος καί προικισμένος μέ ἀξιοθαύμαστον στηθικήν ἀντοχήν. Ὡς πρὸς τό τεχνικόν μέρος συνεβάδιζα μέ τόν διδάσκαλον, τοῦ ὁποῖου ἐπροφυλαττόμην νὰποφεύγω τό τραχύ κατὰ τήν ὀξύτητα τῶν τόνων εἰς τάς μουσικάς περιόδους τῶν ἀργῶν ἢ συντόμων μελωδιῶν.

§105. Ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἔκαμνεν ἰδιαίτερος αἴσθησιν εἰς τοὺς ἀκροατάς, ἦτο ὅτι οὗτοι δέν ἤμποροῦσαν νά διακρίνουν ἐν τῷ ψάλλειν τόν πρωτοψάλτην ἢ τόν δομέστικον. Τοῦτο δέ προήρχετο ἐκ τῆς καταπληκτικῆς συμφωνίας καί ὁμοιότητος τῶν φωνῶν. Πολλάκις ὁ πρωτοψάλτης μοί ἔλεγεν ὅτι ἐνίοτε μερικοὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων τῶν ἱσταμένων ἐν τῷ ἁγίῳ βήματι κατὰ τάς ἀκολουθίας τόν ἔκαμνον τήν παρατήρησιν ὅτι ἐκεῖνος πάντοτε θέλει νά ψάλλῃ καί ὅτι δέν δίδει εὐκαιρίαν καί εἰς τόν δομέστικον τοῦ χοροῦ νά ψάλλῃ. Κατὰ τόν πρωτοψάλτην οἱ ἅγιοι ἀρχιερεῖς δέν εἶχον δίκαιον· ἐπειδὴ καί ὁ δομέστικος ὁσάκις ἔψαλλεν ἐκ τῆς θέσεώς του ἐκεῖνοι ἐνόμιζον ὅτι ἤκουον τόν διδάσκαλον. Τοῦτο μέ ἐκολάκευε. Ἐπεδίωκα νὰπομιμοῦμαι τήν ψαλτικήν τέχνην ἐκείνου. Ἡ μίμησις δέ ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἡ μεγαλυτέρα ἐπιτυχία μου. Εἰς τήν ψαλμωδίαν ἀπαιτεῖται οἱ συμπάλλοντες νά ἔχουν φωνάς ὁμοιογενεῖς καί ἱκανότητα μιμητικήν. Τότε ἡ τέχνη ἡ μουσική ἀσκεῖται ἐπιτυχῶς. Ὁ πρωτοψάλτης, πολλάκις, ἐξεδήλωνε τήν χαράν του διὰ τό μιμητικόν τοῦτο τοῦ δομεστίκου.

§106. Ἐνῶ τὰ πράγματα ἐπήγαιναν τόσον καλά, ἀπρόοπτα ὅλως ἐπῆλθεν ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ διδασκάλου. Ἐπὶ τῇ βάσει διαταγῆς, ὁ πατριάρχης Βασίλειος ὁ Γ' καλέσας τὸν πρωτοψάλτην τῷ ἐδήλωσεν ὅτι ἀπομακρύνεται τῆς ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ θέσεώς του λόγῳ τοῦ ὅτι τυγχάνει ἐλληνικῆς ὑπηκοότητος. Κατόπιν τούτου, ἔπαυσεν οὗτος νὰ χοροσταστῇ ἀπὸ τοῦ μηνὸς Μαΐου 1925. Πατριαρχικὴ δὲ καὶ συνοδικὴ ἀπόφασις ἐκανόνισεν ὡς ἐξῆς τὸ ζήτημα· μέχρι τῆς διευθετήσεως τοῦ ζητήματος κυβερνητικῶς, ἡ θέσις τοῦ πρωτοψάλτου θὰ παρέμενε κενή· τὰ δὲ καθήκοντα αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ θὰ εἶχεν ὁ πρῶτος πατριαρχικὸς δομέστικος.

§107. Ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ πρωτοψάλτου ἥτις ἤρχετο νὰ προσθέσῃ νέους κόπους καὶ νέα βάρη εἰς ἐμέ, παρετάθη ἐπὶ ἓνα ἐξάμηνον διάστημα, καθ' ὃ ἔψαλλον ἐν τῷ ναῷ μόνος βοηθούμενος παρὰ τῶν τακτικῶν τοῦ χοροῦ κανοναρχῶν. Εὐτυχῶς ὅτι εἶχα τηρήσει ἐν σημειώσεσι τὴν τακτικὴν ἐκκλησιαστικὴν διάταξιν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ κατὰ τὰς διαφόρους ἐορτάς καὶ τελετάς, μὴ συμπεριλαμβανομένας μέσα εἰς τὰ μέχρι τοῦδε τετυπωμένα Τυπικά τοῦ πρωτοψάλτου Κωνσταντίνου· καὶ τὴν σχετικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐθιμοταξίαν, κατὰ προᾶξιν ἀρχαίαν, ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ κανοναρχῶν, δομεστίκων, λαμπαδαρίων, πρωτοψαλτῶν, πατριάρχου, συνοδικῶν μητροπολιτῶν ἐν πατριαρχικῇ χοροστασίᾳ ἢ ἐν πατριαρχικαῖς καὶ συνοδικαῖς λειτουργίαις. Καὶ κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ διδασκάλου, ἐξηκολούθησα καὶ ἐγὼ τὴν μουσικὴν παράδοσιν τοῦ ναοῦ ψάλλων καὶ ἐκτελῶν τὰ μέλη ὅπως τὰ εἶχα ἐκεῖ ἀκούσει.

Εἶχα δηλώσει εἰς τόν πρωτοψάλτην ὅτι θά ὑπηρετοῦσα τόν ναόν μέχρι τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ καί ὅτι δέν θά ἐπέτρεπον νά χαθῇ ἡ παράδοσις ἡ σωζομένη παλαιόθεν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ· εἶχα δέ ἐξορκίσει τόν διδάσκαλον νά μή παύσῃ ἀπό τό νά ἐκκλησιάζεται διά νά μέ ἀκούῃ καί διά νά παρακολουθῇ τήν ἐκτέλεσίν μου, μέ τό δικαίωμα νά μέ διορθῶνῃ τά χρήζοντα διορθώσεως. Εἰς τοῦτο ἐκεῖνος εἶχε τήν ὑποχρέωσιν, διότι ἔπρεπε νά συμπληρῶνῃ τόν παραλληλισμόν τῶν σεσημασμένων ἤδη μελῶν. Κατ' οὐδέν παρήλλασα τάς μελωδίας κατὰ τήν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων μου. Ἡ πορεία μου ἐπὶ τά ἴχνη τοῦ διδασκάλου καθ' ὅλας τάς ἐορτάς καί τελετάς, ἔδιδε τήν ἱκανοποίησιν εἰς τήν ἐκκλησιαστικήν ἀρχήν οὕτως ὥστε νά μή γίνεταί λόγος περὶ τῆς δι' ἄλλου προσώπου ἀντικαταστάσεως τοῦ πρωτοψάλτου. Ἐδίδετο δέ τοιοῦτοτρόπως εἰς τόν πρωτοψάλτην καιρός ἵνα ἐνεργῇ ὅπως τό ζήτημα εὖρη τήν κατάλληλον διευθέτησίν του ἐν Ἀγκύρᾳ.

§108. Ἐν τῷ μεταξύ τούτου, οἱ δημιουργοί τοῦ ζητήματος τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ διδασκάλου ἐγνώσθη ὅτι εἶχον ὡς σκοπόν των ἀφ' ἑνός τήν ὀριστικήν αὐτοῦ παῦσιν ἀπό τῆς θέσεώς του καί ἀφ' ἑτέρου τήν ἄνευ ἀναβολῆς ἀντικατάστασίν του. Τοῦτο δέ καθίστατο δηλον ἐκ τῶν ἐμποδίων τά ὅποια παρουσιάζοντο ἐκ μέρους ἐνίων ἀρχιερέων τῆς ἀγίας καί ἱερᾶς συνόδου τοῦ πατριαρχείου σχετικῶς μέ τάς ἐνεργείας τοῦ πατριάρχου Βασιλείου παρὰ ταῖς κυβερνητικαῖς ἀρχαῖς ὑπέρ τῆς ἐπανόδου τοῦ πρωτοψάλτου εἰς τήν θέσιν του. Ἐκτός τούτου, καί μηνιαῖοι μισθοί σκοπίμως καθυστεροῦντο τοῦ ἐν ἀπομακρύνσει

εύρισκομένου διδασκάλου, ἵνα οὗτος πιεζόμενος οἰκονομικῶς ἐξαναγκασθῇ νά στραφῇ ἀλλαχοῦ ζητῶν θέσιν ψαλτικὴν. Εἰς τὸν πρωτοψάλτην προσκλαιόμενον ἐδίδοντο παρ' ἀρχιερέων συμβουλαί καὶ ἐγίνοντο πρὸς αὐτόν προτροπαί ἀλλαχοῦ νά ἐπιδιώξῃ θέσιν διὰ τὸ ἀδύνατον τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναόν· ἐκθύμως δέ συνιστᾶτο ἢ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀναχώρησίς του. Φαίνεται ὅτι οἱ δημιουργήσαντες τὸ ζήτημα ἐφοβοῦντο μήπως ἀποκαλυφθῶσιν αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν ἐφόσον ὁ διδάσκαλος ἔμενεν ἐνταῦθα καὶ ἐσκάλιζε τὴν ὑπόθεσιν του. Παραλλήλως δέ, παρασκηνιακῶς καὶ ἐπιτηδείως ἐτρομοκρατεῖτο ὁ πρωτοψάλτης καὶ ἐπειθαναγκάζετο νάναγκωρίσῃ τὸ γεγονός ὡς τετελεσμένον πλέον.

§109. Παρά τὴν φυσικὴν γενναιοψυχίαν του, ὁ διδάσκαλος ἐδοκίμαζε μεγάλους ψυχικοὺς κλονισμοὺς καὶ ἀποθαρρύνσεις. Μέσα εἰς ἓνα ψυχικὸν ἀναβρασμὸν διατελῶν, ἔγραφε καὶ ἀπετείνετο εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ζητῶν θέσιν. ἐν δέ τῇ διαρκεῖ ταύτῃ ἀνησυχίᾳ εὕρισκόμενος ὁ πρωτοψάλτης, ἐθεώρει ὡσάν μίαν ἱκανοποίησίν του καὶ σωτήριον τὸ γεγονός ὅτι δι' ἐπιστολῶν ἐξ Ἀθηνῶν, ἐκ Πατρῶν καὶ ἐκ Χίου ἐκαλεῖτο νά μεταβῇ ἐκεῖ νά ψάλῃ ἀπέναντι λίαν ἱκανοποιητικῆς ἀπολαβῆς. Τῶν ἐπιστολῶν τούτων τὸ περιεχόμενον ἐπληροφορούμην, διότι μοί ἐπεδίδοντο αὗται πρὸς ἀνάγνωσιν παρὰ τοῦ διδασκάλου, ἐπειδὴ αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἤμην ὁ πλέον ἔμπιστος καὶ σύμβουλος αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῇ στενοχωρίᾳ του, σχεδὸν καθ' ἡμέραν μοί τὸ ἐπαναλάμβανεν ὅτι ἦτο πλέον ἀποφασισμένος νά μεταβῇ εἰς τὰς Ἀθήνας· αἱ δέ δημιουργοί αὐτῆς τῆς καταστάσεως ἔλεγεν, ἅς ὀψωνται. Εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ διδασκάλου νάπέλθῃ ἐντεῦθεν, ἐγὼ ἀντέτεινον τὸ ὅτι ἡ θέσις του δέν ὑπάρχει οὔτε εἰς τὰς Ἀθήνας, οὔτε εἰς τὴν

Χίον οὔτε οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ· ἡ θέσις του εἶναι μέσα εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν· καί εἰς τήν ἐπιστροφὴν του εἰς αὐτόν πρέπει νά στρέφονται ὅλαι αἱ γινόμεναι αὐτοῦ ἐνέργειαι. Ὅτι δέ καί ἂν συμβῇ, τό καθήκον του εἶναι νά μὴν ἐγκαταλείψῃ τό Φανάριον, διότι ἡ ἐντεῦθεν ἀναχώρησις του ἐπιδύει τό δημιουργηθέν τοῦτο ζήτημα ὑπὲρ τῶν ἐπιδιωκόντων μίαν τοιαύτην λύσιν.

§110. Φαίνεται ὅτι ἡ ἁρμονία τῶν σχέσεων μεταξύ ἐμοῦ καί τοῦ διδασκάλου ἐδυσχέραινε τήν ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν τῶν ἐπιτηδείων οἱ ὅποιοι καί ἤθελαν νά σφετερισθοῦν τήν πρωτοψαλτικὴν θέσιν. Τούτου ἕνεκα καί ἐπεδίωξαν νά διαταράξουν τὰς σχέσεις ταύτας. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν μέρει καί προσωρινῶς μόνον κατῴρθωσαν τοῦτο· διότι ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου δεκαημέρου τοῦ ἰουνίου 1925 εἶχα παρατηρήσει κάποιαν ἀραιώσιν τῶν ἐπισκέψεων τοῦ διδασκάλου εἰς τόν οἶκόν μου καί ἐπίμονον ἀποφυγὴν τῶν συναντήσεών μας. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὑπέθεσα ὅτι κάποιος διάβολος μισόκαλος θά εἶχε μεσολαβήσῃ πρὸς τοῦτο· διότι ἦτο ἀδύνατον εἰς τόν διδάσκαλον νά φαντασθῶ κακίαν τινὰ ἀπέναντί μου, γνωστῆς εἰς αὐτόν οὔσης τῆς ἰδιαιτέρας μου ἀγάπης. Ἐγραψα πρὸν αὐτόν μίαν ἐπιστολήν καί ἐζητοῦσα νά μοι ἐξηγηθῇ. Κατόπιν τῆς ἐπιστολῆς μου ἐπεδίωξε καί μέ συνήντησεν. Ἐξηγῶν ὁ διδάσκαλος ὅτι παρὰ τοῦ λαμπαδαρίου Εὐσταθίου ἔμαθεν ὅτι δῆθεν τῷ ἐγένετο ἐκ μέρους μου πρότασις ὅπως γίνωσιν ἐνέργειαι παρὰ τῇ ἀγίᾳ συνόδῳ τῶν ἀρχιερέων περὶ μεταλλαγῶν προσωρινῶν εἰς τοὺς μουσικούς χορούς· τοῦ λαμπαδαρίου καταλαμβάνοντος τήν πρωτοψαλτίαν καί τοῦ πρώτου δομestίκου καταλαμβάνοντος τήν θέσιν τοῦ λαμπαδαρίου τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Ὅταν διεβεβαίωσα τόν διδάσκαλον διαμαρτυρόμενος ὅτι

οὐδέποτε τοιαύτη μου πρότασις ἔγινε εἰς κανένα πρόσωπον καί ὅτι οὔτε κἄν εἶχα διανοηθῇ ποτέ κανένα παρόμοιον πρᾶγμα ἐκεῖνος ἡσθάνθηκε μίαν ἀνακούφισιν καί ὑπερβολικὴν χαράν καί ἐχαράκτηρυσεν ὡς διαβολικὴν τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν τοῦ λαμπαδαρίου. Εἶχα δέ εἰπῇ τότε τὰς σκέψεις μου ἐπὶ τοῦ ζητήματος· ὅτι ἐγὼ μὲν ἐνόρκως ἀπὸ τῆς θέσεώς μου θά ἐξακολουθοῦσα νὰ ἐκπληρῶ τὰ καθήκοντα τοῦ πρώτου δομεστίκου καί τὰ τοῦ ἀπουσιάζοντος πρωτοψάλτου μέχρι τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ, καί ὅτι εἰς ἐκεῖνον ἀπέκειτο νὰ ἐντείνῃ τὰς ἐνεργείας του ὅπως διὰ κυβερνητικῆς ἐπεμβάσεως διευθετηθῇ ἡ ὑπόθεσις του. Καί κατ' αὐτόν τὸν τρόπον ἔληξε τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀπέβλεπεν εἰς ἐκμετάλλευσιν.

§111. Εἶναι ἀληθές ὅτι εὐθύς μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ πρωτοψάλτου ὁ λαμπαδάριος ἀνέμενε νὰ κληθῇ παρὰ τοῦ πατριάρχου καί νὰ λάβῃ ἐντολήν αὐτός ἐν τῷ ναῷ νάντικαθιστᾷ ἐκεῖνον ἀπουσιάζοντα. Καί τοῦτο ἀναμφιβόλως, θά συνέβαινεν εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πρῶτος δομέστικος δέν θά ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰ καθήκοντα τῆς θέσεώς του. Μὲ τὴν κατὰ τρόπον ἐπιτυχῇ ἐκπλήρωσιν τῶν ἐν τῷ ναῷ καθηκόντων μου ἐφρόντιζα νὰ ματαιώσω πᾶσαν ἐνέργειαν τῶν μνηστήρων τῆς πρωτοψαλτικῆς θέσεως. Ὁμολογῶ ὅτι εἶχα λάβει τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀντιδράσω εἰς κάθε πρᾶξιν καί ἐνέργειαν ὁποιοῦδήτινος ἀποσκοποῦσεν εἰς τὴν ζημίαν τοῦ ἔργου τῶν μουσικῶν πατριαρχικῶν χορῶν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐκεῖ ψαλτικοῦ καθεστῶτος. Ἐντεῦθεν γίνεται φανερόν ὅτι δυσκόλως ἐφέροντο εἰς τοὺς σκοποὺς των ὅσοι δέν ὑπελόγιζον τὸν δομέστικον ἀντιδρῶντα ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ. Ακριβῶς δέ, ὅσοι ἀντελήφθησαν ποῦ προσέκρουον αἱ ἐπιδιώξεις αὐτῶν, ἐστράφησαν τότε πρὸς τὸν νέον τοῦτον στόχον.

§112. Ἐκφοβίζοντες τόν παναγιώτατον οἱ ἐκκλησιαστικοί καί ἐξωτερικοί παράγοντες διά τῶν ὀργάνων των, κυρίως ἐπεδίωκον τήν πλήρωσιν τῆς πρωτοψαλτικῆς θέσεως. Κατ' ἀρχάς, ὁ πατριάρχης Βασίλειος ὁ Γ' ἔδειξεν ἀπίστευτον θάρρος καί ἰσχυρογνωμοσύνην εἰς τό ζήτημα διά τῆς ἀποφάσεως ὅπως οἱ χοροί μή λάβουν καμμίαν ἄλλην σύνθεσιν μέχρι τῆς ἐπανόδου τοῦ πρωτοψάλτου. Ἐν τούτοις, καθημερινῶς ὑπό πίεσιν καί τρομοκρατήσιν εὐρισκόμενος καί ἀπειλούμενος ὅτι θά ἐξέπιπτε τοῦ θρόνου του ἐάν δέν ἐβιάζετο νά λύσῃ τό ζήτημα, ὑπείκων δέ καί εἰς τήν φοράν τῶν πραγμάτων, εὐρέθη εἰς τήν ἀνάγκην νά προβῇ εἰς προσωρινόν διορισμόν πρωτοψάλτου, μηδενός ἄλλου θιγομένου ἐκ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν· οὕτω δέ προέβη εἰς τόν διορισμόν τοῦ βία ἔξωθεν ἐπεβληθέντος αὐτῷ Τριαντ. Γεωργιάδου, ὅστις εἶχε τήν ὑποχρέωσιν νά συνεχίσῃ τό ἔργον τοῦ πρωτοψάλτου Ἰακώβου. Τό ὑπό τύπον προσωρινότητος διορισθέν εἰς τήν θέσιν πρωτοψάλ[του] τοῦτο πρόσωπον ἐκτός τοῦ ὅτι δέν εἶχεν ἐπιδεικτικόν φωνητικόν ὄργανον καί ἔκτακτον ψαλτικὴν τέχνην, δέν ἦτο καί ἔμπειρον τῆς ἐν τῷ ναῷ ἐπικρατοῦσης τάξεως οὔτε καί τῆς μουσικῆς παραδόσεως τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Ὡς ἐκ τούτου ἐγένετο φανερόν πλέον ὅτι ὁ νέος πρωτοψάλτης δέν θά ἠδύνατο νά συνεχίσῃ τήν μουσικὴν παράδοσιν τοῦ ναοῦ.

§113. Ἀπό τῆς 30 νοεμβρίου, ἑορτῆς τοῦ πρωτοκλήτου ἀποστόλου Ἀνδρέου, εἶχα λάβει τήν ἀπόφασιν ὅπως καί ἐγὼ παραιτούμενος ἀποχωρήσω τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἐνεργῶν αὐτοβούλως. Οἱ δέ λόγοι ἦσαν καί πολλοί καί σοβαροί. Διά τήν περίπτωσιν πού εἰς τό μέλλον ἤθελον εὐρεθῇ δυσμενεῖς καί αὐστηροί κριταί τῆς πράξεώς μου αὐτῆς, φρονοῦντες ὅτι δέν θά ἔπρεπε τότε νά παραιτηθῶ τῆς θέσεώς μου ὡς πρώτου δομεστίκου, παραθέτω ἐδῶ, συντόμως,

τούς κυριωτέρους λόγους οί όποιοι μέ έξώθησαν εἰς τήν ἀποχώρησίν μου. Πρῶτον· δέν ἤθελα νά εἶμαι δορυφόρος τοῦ νέου πρωτοψαλτεύοντος προσώπου· δεύτερον· δέν ἦτο δυνατή ἡ συνεργασία μου μέ αὐτό, ἐπειδή ἡγνόει τά ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ κατά παράδοσιν ψαλλόμενα μουσικά μέλη ὡς καί τόν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν. Τρίτον· εἰς τόν πρωτοψαλτεύοντα, ἐντελῶς ἀδαῇ τῆς ἐν τῷ ναῷ τούτῳ κρατούσης ἐκκλησιαστικῆς τυπικῆς διατάξεως καί πάσης ἄλλης ἐθιμοτυπίας, δέν ἦτο δυνατόν ἐγώ νά γίνωμαι πάντοτε ὁ χειραγωγός· ἀντελαμβανόμενη ὅτι οὗτος προσωρινῶς μόνον θά μέ ἡνείχετο, μέχρις ὅτου θά ἠμποροῦσε νά προσανατολισθῇ κάπως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς νέας θέσεως· κατόπιν θά ἐπεδιώκετο ἡ ἀπομάκρυνσίς μου· τέταρτον· τό νέον πρόσωπον εἶχε τήν ἀδυναμίαν τοῦ νά ψάλλῃ ἐκ χειρογράφου τά μουσικά μέλη· ἔνεκα τοῦ γεγονότος ὅτι ἡγνόει τά πατροπαράδοτα ἐκκλησιαστικά μέλη, κατέφευγεν εἰς ἰδικῆς του φαντασίας συνθέσεις ἐξωτερικάς· πέμπτον· ἔπρεπε – καί τοῦτο εἶχα ἱεράν ὑποχρέωσιν ἀπέναντι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς – νά προφυλάξω τήν ἀκουστικὴν μου ἀπὸ τῆς ἐκτέλεσιν τοῦ πρωτοψαλτεύοντος Τριαντάφ. Γεωργιάδου· ἕκτον· ἐπεβάλλετο νάποχωρήσω τῆς θέσεώς μου ἵνα ἀποκαλυφθῇ ἡ μουσικὴ ἀνεπάρκεια ἐκείνου, τόν ὅποιον οἱ ὑποστηρικταί του ἀνεβίβασαν εἰς μίαν τόσον ὑψηλὴν ψαλτικὴν θέσιν· ἔβδομον· ἔπρεπεν ἐγώ νά λείψω ἀπὸ τόν δεξιόν χορόν διὰ νά καταφανῇ ἡ διαφορὰ εἰς τό ψάλλειν τήν ὁποίαν ἐδημιούργει ἡ παρέμβασις τοῦ νέου πρωτοψαλτεύοντος μεταξύ τοῦ δεξιοῦ καί τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ· ὄγδοον· διὰ τῆς δημιουργίας τῆς μεγάλης ἀντιθέσεως μεταξύ τῶν δύο χορῶν, θά προέκυπτε τό ζήτημα τῆς ἐπιζητήσεως τῆς ἐπαναφορᾶς τοῦ διδασκάλου πρωτοψάλτου Ἰακώβου· εἶχα τήν

γνώμην ὅτι ἐκεῖνος ἔπρεπε προπαντός νά ἐπανέλθῃ εἰς τήν θέσιν του· τοῦτο ἄλλωστε ἦτο καί δίκαιον καί πρέπον· δέν ἔπρεπεν ὁ πρωτοψάλτης τῆς μεγάλης ἐκκλησίας νά εὐρίσκεται μακράν τῶν καθηκόντων του· ἐφρόνουν ὅτι μέ τόν καιρόν ἤμποροῦσε τό ζήτημα τοῦ πρωτοψάλτου νά εὕρῃ τήν πλέον εὐνοϊκὴν λύσιν του, ὅποτε οὗτος θά ἐπανήρχετο εἰς τά ἔργα του. ἕνατον· ἐκτός τῶν λόγων πού ἐξέθεσα παραπάνω, εὕρισκα σκόπιμον καί σωτήριο τήν ἀπόφασιν τοῦ νά ἀποσυρθῶ καί διότι ἀπό μηνῶν μέ εἶχε καταλάβει μία σωματικῶς καί πνευματικῶς ὑπερκόπωση· ἡ συναίσθησις τῆς καταστάσεως τῆς ὑπερκοπώσεως μέ ὑπεχρέωνε νά ἐγκαταλείψω τό στασίδιόν μου καί τά βάρη ὅλα τοῦ δεξιοῦ χοροῦ, τά ὅποια ἦσαν ἀνατεθειμένα εἰς τούς ὤμους μου ἀπό τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ διδασκάλου· καί δέκατον· μοί ἦτο ἐπιβεβλημένον νά σκεφθῶ πλέον περὶ ἀναπαύσεώς μου· ἀπό τῆς εισόδου μου εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν οἱ κόποι μου ἔγιναν διπλάσιοι καί τριπλάσιοι λόγῳ τῶν πολλαπλῶν ἀσχολιῶν μου· εἶχα ἀναμφιβόλως καθῆκον νά περιποιηθῶ τήν κλονισθεῖσαν υἱείαν μου, ἐκ τῆς ὁποίας θά ἐξηρτῶντο τά πάντα εἰς τό μέλλον.

§114. Τήν πρώτην τοῦ μηνός δεκεμβρίου εἶχα παρουσιασθεῖ πρό τῆς Αὐτοῦ Παναγιότητος, εἰς τήν ὁποίαν προφορικῶς εἶχα ὑποβάλει παραίτησιν ἀπό τῶν καθηκόντων μου ὡς πρώτου δομεστίκου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Ἡ ὑποβολή τῆς παραιτήσεώς μου ἔκαμεν ἐντύπωσιν εἰς τόν πατριάρχην διαμαρτυρίας διὰ τόν διορισμόν εἰς τήν θέσιν πρωτοψάλτου τοῦ κυρίου Τρ. Γεωργιάδου· καί μέ ἕνα τρόπον σοβαρόν καί αὐστηρόν μοί ἀπήντησεν ὅτι δέν ἐπιδοκιμάζει οὔτε καί ἐγκρίνει τό διάβημά μου τοῦτο. «Πρέπει νά σκεφθεῖτε, εἶπεν ὁ πατριάρχης Βασίλειος, καλὰ τό ζήτημα καί κατόπιν νά προβῇτε εἰς παραίτησιν· πρέπει νά μείνετε

εἰς τὴν θέσιν σας ὅπου εὐρίσκεσθε· ἐσᾶς κανεῖς δέν σᾶς πειράζει· καί οὔτε εἰμπορεῖ νά σᾶς πειράξῃ· διότι ὑπηρετεῖτε ἐκεῖ τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν ὅπως πρέπει. Τώρα μάλιστα πού ἔλειψε καί ὁ διδάσκαλος ἀπό τό στασίδι του, σεῖς ἔχετε ἐκεῖ τόν λόγον· καί κανεῖς δέν ἔχει τό δικαίωμα νά ἀμφισβητήσῃ τό πόσον ἐξυπηρετεῖτε τὴν μουσικὴν μας· πρέπει νά μείνετε εἰς τό καθῆκον σας· ὁ χορός θά χωλαίνῃ ἂν λείψετε ἐσεῖς ἀπό ἐκεῖ· ὁ νέος προσωρινός ψάλτης δέν θά εἰμπορέσῃ νά τὰ καταφέρει μονάχος του· πρέπει νά εἰσθε ἐκεῖ γιὰ νά τόν ὀδηγεῖτε εἰς ὅ,τι πρέπει νά κάμῃ· ἐκεῖνος δέν ξεύρει τίποτα ἀπό ὅ,σα γίνονται μέσα εἰς τόν ναόν». Δέν ἠθέλησα νά προσθέσω τίποτα ἀπό τὴν δήλωσίν μου ὅτι παραιτοῦμαι, ἐπειδὴ εἶχα παρατηρήσει ὅτι ὁ πατριάρχης ἦτο στενοχωρημένος καί συγχρόνως θυμωμένος αὐτὴν τὴν στιγμήν. Ἐσκυψα, ἠσπάσθην τὴν δεξιάν του καί ἐξῆλθα ἀπὸ τό γραφεῖον του μέ τὴν συναίσθησιν ὅτι ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης ἤμην πλέον ὁ παρητημένος δομέστικος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας.

§115. Τό ἴδιον ἐσπέρας μ' ἐπεσκέφθη κατ' οἶκον ἐκ μέρους τοῦ παναγιωτάτου ὁ ἅγιος δευτερεύων Αἰμιλιανός ἔχων ἀποστολὴν ὅπως μέ πείσῃ νά μὴν ἐπιμείνω εἰς τὴν παραίτησίν μου, ἐπειδὴ τό συμφέρον τῆς μουσικῆς μας ἦτο νά παραμείνω εἰς τόν ναόν· διότι ἡ ἀνωμαλία πολὺ συντόμως ἠθέλε παύσει διὰ τῆς διακανονίσεως ἀπὸ τῆς κυβερνητικῆς πλευρᾶς τοῦ πρωτοψαλτικοῦ ζητήματος. Εἰς τόν ἅγιον δευτερεύοντα ἐπιμένοντα νά με πείσῃ εἶχα ἐκμυστηρευθεῖ τὰς σκέψεις μου τὰς σχετικὰς μέ τὴν ἀπόφασιν τῆς παραίτησεώς μου, παρακαλέσας ὅπως τὰς ἀνακοινώσῃ καί εἰς τὴν παναγιότητά Του μετὰ τῆς προσθήκης ὅτι ἐπιμένω εἰς τὴν ὑποβληθεῖσαν παραίτησιν· ὅσον ἀφορᾷ διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν

τῆς μουσικῆς τῷ ἐδήλωσα ὅτι τοῦτο θά ἦτο δυνατόν νά γίνη ἐκ μέρους μου καί ἔξω εὐρισκομένου τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Μετά τόν ἐσπερινόν, τῆς 2 δεκεμβρίου, ἐπεσκεφθεῖς ἐκ νέου τόν πατριάρχην εἰς τό γραφεῖον του ἐπέδωκα γραπτὴν αὐτὴν τὴν φορὰν τὴν παραίτησίν μου· πρό τῆς ἐπιμονῆς μου αὕτη ἔγινε δεκτὴ.

§116. Ὑπὸ συνθήκας καί περιστάσεις τὰς ὁποίας προηγουμένως ἐξιτόρησα, ἀπεχώρησα ἀπὸ τῆς ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ θέσεώς μου ἀφήσας τό φορτίον τῶν ψαλτικῶν καθηκόντων μου εἰς τόν κύριον Τριαντ. Γεωργιάδην. Ἐν τούτοις δέν θά λησμονήσω ποτέ τὴν σκηνὴν πού εἶχε προηγηθεῖ ὅταν ἐπρόκειτο διὰ πρώτην φορὰν νά μοί ἀγγελθῇ ἡ εἰδησις ὅτι εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀπουσιάζοντος πρωτοψάλτου διωρίζετο πατριαρχικῶς τό νέον πρόσωπον. Ἦτο ἡμέρα Κυριακή, 29 νοεμβρίου 1925. Μετά τό μεσημέρι ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος διὰ τοῦ κλητῆρος τῆς Πρωτοσυγκελλίας μοί διεμήνυσεν ὅπως πρὶν ἢ μεταβῶ ἐκ τοῦ οἴκου μου εἰς τόν ναόν διὰ τόν ἐσπερινόν τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, περάσω ἀπὸ τὴν Πρωτοσυγκελλίαν. Πράγματι, συμμορφούμενος ἐπεσκέφθην εἰς τό γραφεῖον τοῦ τόν Μέγαν Πρωτοσύγκελλον κύριον Πολύκαρπον⁹⁾· τρέμων σχεδόν καί σχεδόν τραυλίζων, ἀπὸ κάποιαν ταραχὴν του καί συγκίνησιν, μοί ἀνεκοίνωσε τὰ ἑξῆς· «Κατ' ἐντολὴν τῆς Παναγιότητός Του φέρω εἰς γνῶσιν σας ὅτι αὖριον εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου θά ψάλη δοκιμαστικῶς ὁ κύριος Τριαντ. Γεωργιάδης· καί νά τόν ἐπιτρέψῃτε νά ψάλη ἀπὸ τό στασίδι τοῦ πρωτοψάλτου». Εἰς ταῦτα ἀπήντησα διὰ τῶν ἑξῆς· «Νά εἶναι

9) Τόν κατόπιν ἐπίσκοπον Μύρων καί νῦν μητροπολίτην Προύσης.

ἡσυχος ὁ παναγιώτατος ὅτι θά πράξω τό ὅ,περ ἐντέλλεται, διότι ἐκεῖνος εἶναι ὁ κυριάρχης μας». Καί κατήλθον εἰς τόν ναόν μέ τήν σκέψιν ὅτι δι' ἐμέ ἀπόψε θά ἦτο ἡ τελευταία φορά πού θά ἔψαλλον ἐν τῷ ναῷ ὡς ἀντικαταστάτης τοῦ διδασκάλου μου. καί ἤρχισα τόν ἐσπερινόν πανηγυρικόν, ἀκολουθῶν τοῖς ἴχνεσι τοῦ ἀπουσιάζοντος πρωτοψάλτου ἐτήρησα τήν τάξιν τοῦ πανηγυρικοῦ ἐσπερινοῦ, ἄν καί δέν ἐχοροστάτει ὁ πατριάρχης.

§117. Μετά τήν ἀπόλυσιν τοῦ ἐσπερινοῦ, ἐνῶ ἐξηρχόμεθα ἐκ τοῦ ναοῦ ὁ λαμπαδάριος, ὁ γράφων ταῦτα καί ὁ δεύτερος δομέστικος εἰς τόν νάρθηκα μᾶς συνήντησεν ὁ κύριος Τριαντ. Γεωργιάδης καί μᾶς ἀνήγγειλε μετά χαρᾶς μεγάλης ὅτι καί ἐκεῖνος προσετέθη μεταξύ τῶν πατριαρχικῶν διδασκάλων, ἐπειδή διωρίσθη ὑπό τοῦ πατριαρχοῦ προσωρινός πρωτοψάλτης καί ὅτι ἀπό αὐρίον θά ἐχοροστάτει. Ὁ λαμπαδάριος Εὐστάθιος ἤλλαξεν ὄψιν, ἔγινε πελιδνός καί ἐν συγχύσει διατελῶν ἐπροχώρησεν ἐγκαταλείψας ὀπισθεν τούς ἄλλους δύο συναδέλφους του· καί ὁ δεύτερος δομέστικος σπεύσας ἐμιμήθη τόν λαμπαδάριον καί ἔφυγεν καί αὐτός. Ὁ νέος πρωτοψάλτης μέ ἐζήτησε τότε νά μέ ὁμιλήσῃ ἐμέ ἰδιαίτερος· καί τότε ἀνεβήκαμεν ἐπάνω εἰς τό γραφεῖον τῆς μεγάλης ἀρχidiaconίας, ὅπου ἐκείνην τήν ὥραν δέν ὑπῆρχε κανείς ἄλλος, οὔτε κληρικός οὔτε καί ἐκ τῶν πατριαρχικῶν ὑπαλλήλων τίς. Ἐν τῇ μεγάλῃ ἀρχidiaconίᾳ ἐλέχθησαν τά ἑξῆς· ὁ κύριος Τρ. Γεωργιάδης προοιμιαζόμενος ἔπλεξε τό ἐγκώμιον τοῦ πρώτου πατριαρχικοῦ δομεστίκου, προσώπου πρὸς τό ὅποῖον ἐστρέφετο ἡ ἰδιαίτερα του καί ἐξαιρετική ἐκτίμησίς του· ἐζήτησε δέ παρ' αὐτοῦ τήν καθοδήγησίν του σχετικῶς μέ τά ψαλλόμενα τήν ἐπομένην ἑορτήν μουσικά μέλη διά νά προετοιμασθῇ

κατά τήν μεσολαβοῦσαν νύκτα. Ἐκ τῶν λεχθέντων εἶχα λάβει ἀφορμήν νά εἰπῶ ὅσα ἔπρεπεν εἰς τήν περίστασιν ἐκείνην· εἶχα ἀντιληφθεῖ ὅτι ὁ ὁμιλητής μου πολύ ἐπιπολαίως ἐξήταζε τό δημιουργηθέν πρωτοψαλτικόν ζήτημα· ἀφῆκε δέ νά ἐννοήσω ὅτι ὁ πρωτοψάλτης Ἰάκωβος δέν εὐρίσκετο εἰς τό ὕψος του καί ὅτι καθ' ὅλην τήν ψαλτικήν του σταδιοδρομίαν ἡ μουσική δέν ἐκαλλιεργήθη καί τά λοιπά.

§118. Ἄν καί ἐγνώριζα ὅτι οἱ λόγοι μου καί αἱ ἀντιρρήσεις μου δέν ἤμποροῦσαν νά ἔχουν καμμίαν ἐπίδρασιν, ἐν τούτοις ἐθεώρησα τήν περίστασιν πολύ κατάλληλον διά νά εἰπῶ εἰς ἐκεῖνον τά ἐξῆς· «Κύριε Τρ. Γεωργιάδῃ· εἶναι ἀληθές ὅτι ἔχετε καταγίνει καί ἴσως μέχρι τῆς ὥρας αὐτῆς νά ἐξακολουθῆτε νά καταγίνεσθε μέ τήν μουσικήν· ἀλλά τοῦτο δέν ἀρκεῖ διά πάντα πού ἐπιδιώκει νά λάβῃ τήν θέσιν τοῦ πατριαρχικοῦ πρωτοψάλτου· διότι μέσα εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν καί τοῦτο πρέπει καλῶς νά τό εἰξεύρετε, ὑπάρχει καί διατηρεῖται μία ἀρχαία τάξις καί εἰς τά τελούμενα καί εἰς τά ψαλλόμενα· τήν ὁποῖαν τάξιν γνωρίζουν καί κατέχουν κατά διαδοχὴν τά ψαλτικά τοῦ ναοῦ πρόσωπα, ἐκεῖνα τά ὁποῖα ἔχουν ὑπηρετήσῃ εἰς τὰς κατωτέρας θέσεις τῶν πατριαρχικῶν μουσικῶν χορῶν· ἐπομένως διά νά γίνῃ κανεῖς ἐδῶ μέσα πρωτοψάλτης πρέπει νά ἔχῃ περάσει ὅλα τά κατώτερα ἀξιώματα· κατ' εὐθείαν δέν εἰμπορεῖ νά εὐρεθῇ κανεῖς εἰς τήν θέσιν τοῦ πρωτοψάλτου, διότι δέν θά ἔχῃ τά προσόντα τοῦ πρωτοψάλτου καί διότι δέν θά εἰξεύρῃ τά πρωτοψαλτικά του καθήκοντα· δέν πρέπει δέ νά νομίζετε ὅτι ἡ θέσις πρωτοψάλτου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἔχει ὁμοιότητα καί ἀναλογίαν μέ τήν πρωτοψαλτείαν τῆς μητροπόλεως

Τραπεζοῦντος ἢ ἄλλης τινός πόλεως καμμιᾶς ἐπαρχίας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Ἐδῶ ὁ πρωτοψάλτης εἶναι ὁ μοναδικός διδάσκαλος καί μύστης τῆς βυζαντινῆς ἐκκλ. μουσικῆς· αὐτός ἐδῶ κατέχει τό πᾶν τῆς μουσικῆς· μέσα εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν οἱ λοιποὶ ψάλλται εἶναι μαθητευόμενοι τοῦ πρωτοψάλτου, παρ' αὐτοῦ παραλαμβάνοντες καί ἐκδιδασκόμενοι τήν βυζαντινήν μας μουσικήν. Ὁ πρωτοψάλτης ἐδῶ μέσα πρέπει νά ἔχη καί φωνήν, νά ἔχη καί στῆθος, νά ἔχη καί μουσικήν μάθησιν καί νά εἶναι καί ὁ πλέον πεπειραμένος εἰς τήν τάξιν πού ὑπάρχει καί ἐπικρατεῖ παλαιόθεν μέσα εἰς τόν ναόν τοῦτον. Τό ἀξίωμα εἶναι μέγα· εἶναι καί τιμητικόν εἰς τόν φέροντα· καί ἴσως δι' αὐτούς τούς λόγους φιλοτιμεῖσθε νά πρωτοψαλτεύσετε· δέν σᾶς κατακρίνω διά τήν φιλοδοξίαν σας αὐτήν. Ἀλλά σκεφθεῖτε τό πόσον πολύ μεγάλην εὐθύνην ἀναδέχεσθε τήν στιγμὴν πού θέλετε νά γίνετε πρωτοψάλτης κατ' εὐθειαν. Ἐσκεφθήκατε τήν εὐθύνην; διότι δέν εἴσθε ὁ ἱκανός καί ἀρμόδιος νά κρατήσετε ὑψηλά τό πρωτοψαλτικόν τοῦτο ἀξίωμα; καί πῶς θά εἰμπορέσετε νά διατηρήσετε σεῖς τήν μουσικήν παράδοσιν πού ὑπάρχει ἐδῶ μέσα, χωρίς νά τήν εἰξεύρετε; καί τήν ὁποίαν παράδοσιν ταύτην ἕως σήμερον τήν διεφύλαξαν οἱ κατά καιρόν πρωτοψάλλται καί οἱ μουσικοὶ διδάσκαλοι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας; Σεῖς πρόκειται νά καταστρέψετε αὐτήν τήν παράδοσιν διότι δέν τήν ἀντιπροσωπεύετε ἀφοῦ δέν τήν γνωρίζετε. Σκεφθεῖτε καλά τό σημεῖον τοῦτο. Παρατηρῶ ὅτι μέ τρόπον ἐπιπόλαιον δέχεσθε νά καταλάβετε τήν πρωτοψαλτείαν. Καί πῶς θά εἰμπορέσετε νά συνεχίσετε τό ἔργον τοῦ προκα-

τόχου σας πρωτοψάλτου· διότι τῶν μουσικῶν χορῶν τὰ πρόσωπα δέν ψάλλουν ἀπό κοινοῦ εἰς ὅλα τὰ μαθήματα· ἐκ τῶν τροπαρίων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν ἄλλα ἀνήκουν εἰς τόν πρωτοψάλτην καί εἰς τόν λαμπαδάριον, ἄλλα εἰς τόν πρῶτον καί ἄλλα εἰς τόν δεύτερον δομέστικον· ὁ καθείς των ἔχει τήν σειράν του εἰς τό ἔργον τῆς ψαλμωδίας. Αὐτά τὰ πράγματα ἐσεῖς δέν τὰ εἰξεύρετε καί δέν εἰμπορεῖτε νά τὰ εἰξεύρετε· καί ἐπομένως δέν θά εἰμπορέσετε νά τὰ διατηρήσετε. Ζητεῖτε ἀπό ἐμένα τήν ὑποστήριξίν μου εἰς τό ἔργον σας. Ἐγώ εὐχαρίστως θά πράξω ὅ,τι ἐπιβάλλεται νά κάμω εἰς τήν περίπτωσιν ταύτην· ἀλλά καί σεῖς πρέπει νά συμμορφωθῆτε μέ ὅσας ἀπαιτήσεις ἔχει ἡ θέσις τοῦ πρωτοψάλτου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Σεῖς κύριε Τριαντάφυλλε εἴσθε ἕνα πρόσωπον τό ὁποῖον, ὅπως λέγεεστε καί τό τονίζετε εἰργάσθη εἰς τό παρελθόν διά τήν μουσικήν· τό ὁποῖον πολύ ἐνδιαφέρεται δι' αὐτήν καί τῆς ὁποίας ζητεῖ καί θέλει τήν ἀνάπτυξιν καί τήν καλλιέργειαν. Ακριβῶς, ἡ μουσική αὐτή τήν σήμερον ἔχει ἀνάγκην ἀπό καλούς καί εἰλικρινούς παραστάτας· ἡ μουσική αὐτή, προπάντων, χρειάζεται μέσα εἰς τόν Πατριαρχικόν ναόν καλούς ἐκτελεστάς καί δοκίμους ἐκκλ. μουσικούς διδασκάλους πού νά εἰμποροῦν νά τήν ἀναδείξουν. Ἐσεῖς φαντάζεσθε ὅτι εἴσθε ὁ ἐνδεδειγμένος νά ὑπηρετήσετε τήν ἐδῶ μουσικήν μας;»

§119. Εἰς τούς λόγους μου αὐτούς ἐκεῖνος καμμίαν ἀρμοδίαν ἀπάντησιν δέν εὗρηκε διά νά μοι δώσῃ· ἀλλ' ἀφῆκε νά με γεννηθῇ ἡ ἐντύπωσις ὅτι δέν τῷ ἦσαν εὐχάριστοι οἱ λόγοι μου. Καί ἐν συνεχείᾳ ἐξήγαγεν ἀπό τό θυλάκιόν του ἕνα τεμάχιον

ἐπὶ ἀπλοῦ χάρτου γραμμένον μουσικόν μελοποίημα ἰδίας ἐμπνεύσεως Πολυχρονισμοῦ πού θά ἐψάλλετο τὴν ἐπαύριον εἰς τὸν πατριάρχην Βασίλειον· καὶ μέ ἐκάλεσε νά τό μελετήσωμεν ἀπό κοινοῦ διὰ νά μή γίνη καμμία χασμωδία κατὰ τὴν ἐκτέλεσίν του. Ἐκ λόγων μουσικῶν τεχνικῶν ἤμην ὑποχρεωμένος νά ἀκούσω τό μέλος τοῦ Πολυχρονισμοῦ τούτου, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ποιητοῦ· ἀφῆκα δέ τὴν ἐκτέλεσιν νά τὴν κάμῃ ὁ ἴδιος μόνος του.

§120. Διὰ πρώτην φοράν σήμερον, αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἶχα λάβει τὴν εὐκαιρίαν νά ἀκούσω τὴν φωνήν καὶ τό ὄργανον τοῦ ποιητοῦ τοῦ Πολυχρονισμοῦ· φωνήν περιορισμένην καὶ ὄργανον φωνητικόν με χωρὶς ἔκτασιν. Μέ κατέλαβεν εὐθύς ἀπογοήτευσis καὶ ἐξαιρετικὴ κατάπληξις· ἀποροῦσα πῶς ὁ νέος ἀπὸ αὐριον πρωτοψάλτης θά ἐτολμοῦσε νά πατήσῃ τό πρωτοψαλτικόν στασίδι διὰ νά ψάλλῃ ἀπὸ ἐκεῖ αὐριον· δέν εἶχε οὔτε φωνὴν ἐκκλησιαστικὴν, οὔτε κἂν ἐκτέλεσιν ἐκκλησιαστικὴν. Δέν εἶχα πλέον τὴν ὑπομονὴν νά περιμείνω νά ἀκούσω μέχρι τέλους τὸν αὐτοσχέδιον τοῦτον Πολυχρονισμόν. Εἰς δέ τὴν ἐπιμονὴν ἐκείνου νά ἀκούσω ὁλόκληρον τό μέλος καὶ ἐν ἐπαναλήψει, εἶπον ὅτι ὁ Πολυχρονισμός ὁ ψαλλόμενος εἰς τὸν οἰκουμενικόν πατριάρχην εἶναι ὁ καθιερωμένος καὶ μέ τό σύνηθες αὐτοῦ μέλος· μολαταῦτα ἐάν ἐπιθυμῇ αὐριον νά παρουσιάσῃ τό ἴδιον μέλος καὶ νά τό ἐκτελέσῃ, τότε ἐκεῖνος θά τὸν ψάλλῃ, ὁ δομέστικος κατὰ τὴν τάξιν θά εἶναι ἕνας βοηθός του· εἰς τό σημεῖον τοῦτο τῆς συνομιλίας τὸν ἀποχαιρέτησα καὶ ἀνεχώρησα ἐκ τοῦ γραφείου τῆς μεγάλης ἀρχιεπισκοπίας.

§121. Καθώς δέ ἐπληροφορήθην τήν ὑστεραίαν, καθ' ὅλην τήν νύκτα ἐκείνην τῆς Κυριακῆς πρὸς τήν Δευτέραν ὁ νέος πρωτοψάλτης εὐρίσκετο εἰς κίνησιν· διότι ἀνεζήτει νά εὕρῃ ψάλτας καί δομεστικούς, οἱ ὅποιοι λαμβάνοντες μέρος ἀπό πρωΐας εἰς τήν ἀκολουθίαν τῆς ἑορτῆς θά τόν ἔβγαζαν ἀσπροπρόσωπον· ἀνεζήτει ψαλτικά πρόσωπα πού νά εἶχον τουλάχιστον ὅμοιον μέ τό ἰδικόν του ὄργανον· ἐπειδὴ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τῆς δοκιμασίας τῆς ἡμέρας ταύτης θά ἐξηρτᾶτο τά μάλιστα ἡ ὀριστική κατάληψις τοῦ πρωτοψαλτικοῦ στασιδίου. Ἄν καί κάθε ἄλλο παρὰ ἐνθουσιασμένοι ἔμειναν ὁ πατριάρχης, οἱ ἅγιοι ἀρχιερεῖς οἱ συλλειτουργήσαντες, καθώς καί τό ἐκκλησίασμα, ἀπό τήν ψαλμωδίαν τοῦ πρωτοψάλτου, ἐν τούτοις ὁ κύριος Τρ. Γεωργιάδης ἐξηκολούθησεν ἀπό τῆς πρωτοψαλτικῆς θέσεως νά χοροστατῇ ἐπὶ ἑξάμηνον. Κατόπιν τούτων ἐπανέρχομαι εἰς τήν σειράν των γεγονότων τά ὅποια ἐδῶ μνημονεύω διά τούς περιέργους ἐκ τῶν ἀναγνωστῶν μου.

§122. Ἡ ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἀποχώρησίς μου παρήγαγε βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς ἐκείνους οἱ ὅποιοι ποτέ δέν ἀνέμεναν μίαν τοιαύτην ἐκ μέρους μου πρᾶξιν, δουλεύοντος κυρίως εἰς τό ἐκκλησιαστικόν συμφέρον τῆς μουσικῆς. Παρ' ἄλλων μοι ἐξεφράσθησαν αἰσθήματα βαθείας λύπης, ἐπειδὴ εἶχα λάβει αὐτήν τήν ἀπόφασιν νά παραιτηθῶ τῆς θέσεώς μου. Ὑπῆρξαν καί ἄλλοι πού ἔσπευσαν νά μέ συγχαροῦν, διότι κατ' αὐτόν τόν τρόπον εἶχα ἐπιδείξει κάποιαν ἀποδοκιμασίαν διά τήν πρᾶξιν τοῦ πατριάρχου Βασιλείου Γ' μή καλῶς διαχειρισθέντος τό πρωτοψαλτικόν ζήτημα. Ἐν τούτοις δέν ἦσαν καί ὀλίγοι ὅσοι εἶχαν ἐκφρασθῇ δυσμενῶς διά τήν

παραίτησίν μου· κατά τούτους δέν ὤφειλον νά ἐγκαταλείψω τά ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ καθήκοντα τοῦ δομεστίκου, ἅπαξ καί ἦτο ἀνεγνωρισμένον μέ τόν πλέον ἐπισημότερον τρόπον ὅτι ἐθεωρούμην τό στήριγμα διά τήν μουσικήν καί ἐν γένει διά τήν παράδοσιν τοῦ ναοῦ τούτου· κατά τήν γνώμην τούτων ἔπρεπε νά μένω ἐκεῖ ὅπου εἶχα ταχθῇ.

§123. Μετά τήν παραίτησίν καί τήν ἐκ τοῦ ναοῦ ἀποχώρησίν μου ἡ συνέχισις τοῦ ἔργου μου ἀφέθη εἰς τούς πατριαρχικούς διδασκάλους τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ· οἱ ὅποιοι ὑπεχρεώοντο νά ψάλλουν τά μουσικά μέλη κατά τό σύνηθες τῆς μεγάλης ἐκκλησίας· αὐτοί ἔμενον ἐκεῖ ὡς συνεχισταί τοῦ τε ἐκτός ὑπηρεσίας εὐρισκομένου πρωτοψάλτου Ἰακώβου καί τοῦ παραιτηθέντος δομεστίκου.

§124. Παραμείνας μόνος καί ἀδυνατῶν νάκολουθήσῃ τήν παράδοσιν τοῦ ψαλλομένου μέσα εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν μουσικοῦ μέλους, ὁ νέος πρωτοψάλτης ἠκολούθησε τό ψαλτικόν σύστημα πού εἶχε καί ὅταν ἦτο ψάλτης εἰς τὰς ἐπαρχίας· εἶχε συγκροτήσῃ ἰδικόν του χορόν ἀπό ἐν διαθεσιμότητι διατελοῦντας ἐξωτερικούς ψάλτας, καί οὕτω ἔψαλλεν ἀπό τοῦ δεξιοῦ χοροῦ τοῦ σεπτοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ· ὡς ἦτο ἐπόμενον ἡ μουσική παράδοσις τῆς μεγάλης ἐκκλησίας εἶχε παραμερισθῇ· καί ἐντελῶς ἤθελεν αὕτη διαστραφῇ, ἐάν ἡ βασιλεία τοῦ νέου πρωτοψάλτου παρετείνετο περισσότερον χρονικόν διάστημα.

§125. Ὁ ἰούνιος τοῦ 1926 εὗρισκε τόν διδάσκαλον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ. Ἐπανῆλθεν οὗτος εἰς τήν θέσιν του ἐπισήμως καί

ἐν θριάμβῳ. Ἡ ἀνάληψις τῶν καθηκόντων ⁽¹⁰⁾ ἐκ μέρους τοῦ πρωτοψάλτου ἐχαιρετίσθη μέ χαράν καί ἀνακούφισιν ἀπό ὅλους τοὺς θιασώτας τῆς μουσικῆς του τέχνης, ἐκκλησιαστικούς τε καί μή, καθῶς καί ἐκ μέρους τοῦ ὁμογενοῦς ἐκκλησιάσματος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Ὁ διδάσκαλος ἐπανεύρισκε τόν ἑαυτόν του.

§126. Ὡς πρὸς ἐμέ, ἡ ἐπάνοδος τοῦ πρωτοψάλτου Ἰακώβου εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν, μέ εὔρισκεν ἀπό ἀπόψεως υγείας εἰς ὅχι καλήν κατάστασιν. Οἱ πολλοί κόποι, αἱ θλίψεις αἱ ἠθικαί, αἱ οικονομικαί στενοχωρίαι καί αἱ λίαν δύσκολοι συνθήκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐζούσαμεν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην

(10) Λεπτομέρειαι τοῦ ζητήματος γνωσθεῖσαι ἔλεγον ὅτι ἡ παῦσις τοῦ πρωτοψάλτου ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ λόγῳ δῆθεν τῆς ἑλληνικῆς ὑπηκοότητος αὐτοῦ, εἶχε διενεργηθῇ ἐνταῦθα κατόπιν ἐνεργειῶν τῶν περὶ τόν παπαευθύμην· αἱ ἐδῶ ἀρχαί ἀπήτησαν τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ διδασκάλου. Ἡ διαταγὴ δὲν προήρχετο ἐκ τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἀγκύρας· διὰ τοῦτο καί, ὅταν ἔγινε ζήτημα εἰς τὴν Ἀγκυραν ἡ παῦσις τοῦ πρωτοψάλτου ἐνεργείαις τοῦ ἐκεῖ ἑλληνοῦ πρεσβευτοῦ, ἡ κυβέρνησις ἐδήλωσεν ὅτι δὲν εἶχε γνῶσιν τοῦ πράγματος· διό καί ἔστειλεν ὁδηγίας εἰς τὰς ἀρχάς τῆς πόλεως μας ὅπως ἐπιτραπῇ εἰς τόν ἐκτός τῆς θέσεώς του εὐρισκόμενον πατριαρχικόν πρωτοψάλτην νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ καθήκοντά του. Ἡ σταλεῖσα εἰς τὴν ἀστυνομίαν Φαναρίου ἄδεια ἐπεδόθη εἰς τόν πρωτοψάλτην ὁ ὁποῖος καί τὴν παρουσίασεν εἰς τόν πατριάρχην διὰ νὰ λάβῃ οὗτος γνῶσιν· ἀπὸ τῆς ἡμέρας ταύτης ὁ διδάσκαλος ἤρχισε νὰ ἀσκῇ τὰ καθήκοντά του. Ἡ παρὰ τῷ πρωτοψάλτῃ ὑπάρχουσα γραπτὴ αὕτη ἄδεια παρὰ τοῦ ἰδίου μοί ἐπεδόθη πρὸς ἀνάγνωσιν· εἶδον καί ἀνέγνωσα ταύτην.

ὅλοι ἐν γένει οἱ ῥωμιοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶχαν καταβάλει τὸν
 ὀργανισμόν μου εἰς βαθμόν ὥστε νά μὴν εἶμαι εἰς θέσιν οὔτε σωματικῶς
 οὔτε πνευματικῶς νά ἐργάζομαι καθὼς τό ἔπραττον πρό τούτου τοῦ χρόνου.
 Ἐπισκεφθεῖς με κατ' οἶκον ὁ διδάσκαλος μέ ἐκάλεσε νά ἀναλάβω ἐκ νέου τὰ
 καθήκοντά μου ὡς πρώτου δομεστίκου. Αὐτὴν τὴν φορὰν ἦτο οὗτος ὅλος
 διάθεσις καὶ ὅλος σφριῖγος. Ἦτο ὁ πάντοτε πρωτοψάλτης τῆς μεγάλης
 ἐκκλησίας ὑγίης, εὐδιάθετος καὶ μέ τό ψαλτικόν του μένος. Δυστυχῶς, ἐγὼ
 δέν εἶχα τὴν ἀντοχὴν ἀμέσως νά ταχθῶ καὶ πάλιν παρὰ τό πλευρόν του.
 Ἐπερνοῦσα τό στάδιον τῆς ἀσθενείας μου καὶ ἤμην ὑποχρεωμένος νά
 καταπαύσω κάθε εἶδος ἐργασίας καὶ πνευματικῆς μου ἀσχολίας, κατ'
 αὐστηράν σύστασιν τῶν ἱατρῶν μου. Εὐχαρίστησα τὸν διδάσκαλον διὰ τὴν
 πρόσκλησιν εἰς τὴν θέσιν μου καὶ τῷ εἶχα δηλώσει ὅτι μοί ἦτο ἀδύνατον
 νάναλάβω ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ καθήκοντά μου. Ὑπῆρχε τό σοβαρόν ζήτημα
 πού μέ ἀπασχολοῦσε τῆς ὑγείας· τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νά περιποιηθῶ
 ἐγκαίρως καὶ χωρίς βραδύτητα. Εἶχα προσθέσει εἰς τὴν ὁμιλίαν μου μέ τόν
 διδάσκαλον καὶ τοῦτο· ὅτι ὑπάρχει ἡ παραίτησις μου ἢ ὁποία μέ δεσμεύει καὶ
 ἢ ὁποία πρέπει ἀκόμη νά ἰσχύη, ἐφόσον δέν εἴμπορῶ νάναλάβω τὰ
 καθήκοντά μου. Κατὰ τὴν συνάντησιν αὐτὴν ἔλαβα τὴν εὐκαιρίαν νά
 διαβεβαιώσω τὸν πρωτοψάλτην ὅτι ὅταν ἀνακτῇσω ποτέ τὴν ὑγείαν μου,
 μέλημά μου κύριον θά θεωρήσω τό νά ἐργασθῶ διὰ τὴν μουσικὴν τῆς
 μεγάλης ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας πολλά τώρα μυστικά κατέχω· ἐκεῖνος ἅς μὴν
 ἀνησυχῇ· ἐκεῖνος τώρα πού ἐπανῆλθεν εἰς τὴν θέσιν του, θά ἔπρεπε νά
 συνεχίσῃ τὴν παράδοσιν τοῦ ναοῦ. Τὸν παρεκάλεσα δέ νά δεχθῇ ὡς
 μαθητευόμενόν του ἀπὸ τώρα τὸν μεγαλύτερον υἱόν μου Κωνσταν

τῖνον καί νά τόν κατατάξῃ μεταξύ τῶν κανοναρχῶν τοῦ χοροῦ του, διά νά μέ χρησιμεύσῃ ἀργότερον ὡς πηγὴ τοῦ μουσικοῦ μέλους τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Μετά εὐχαριστήσεως πολλῆς ἔγινε δεκτὴ ἡ παράκλησίς μου· ὁ δέ υἱός μου ἐπὶ πενταετίαν ὅλην παρηκολούθησε τὴν ψαλμωδίαν τοῦ διδασκάλου· τὸν διεδέχθη δέ κατόπιν ὁ ἀδελφός του Λεόντιος, ὅστις ἐφοίτησεν ἐπὶ τετραετίαν.

§127. Ἐπὶ τετραετίαν ὅλην ἐπάλαισα μέ τὴν ἀσθενεῖάν μου. Ὅπως ἦτο φυσικόν κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον εἶχα κρατηθῇ μακρὰν πάσης σοβαρᾶς ἀσχολίας μου καὶ εἶχα περιορίσει εἰς μέγαν βαθμόν τὸν χρόνον τῆς ἐργασίας μου κατ' ἀνάγκην. Παρὰ τὴν ἀνάγκην πού εἶχα εἰς τοῦτο, ἀποχὴ ἀπόλυτος ἐργασίας ἀπεκλείετο. Μόνον ἐδίδασκα εἰς τὰ σχολεῖα μου. Ἡ περίοδος τῆς ἀσθενείας μου ἦτο ἡ πλέον κρίσιμος· δέν ἤμην εἰς τὸν ἑμαυτόν μου· τὰ τοῦ οἴκου μου εἶχαν ἀφεθῇ εἰς τὴν διοίκησιν τῆς συζύγου μου· ἀπὸ ἐμένα ἔλειπεν ἡ ἀπαιτουμένη ψυχικὴ ἡρεμία· ἐθεωρούμην πλέον ὡς ἐντελῶς ἄχρηστος· ἀλλοίμονον! εὗρισκόμουν εἰς ἀληθινὴν ἀπραξίαν καὶ στασιμότητα πνευματικῆς παραγωγῆς· εἶχα χάσει καὶ τὸ θάρρος μου· καὶ τὸ σπουδαιότερον δέν μοι εἶχε μείνει ἡ ἐλπίς ὅτι ἐπρόκειτο μίαν ἡμέραν νά ἰδῶ τὴν καλλιτέρευσιν τῆς καταστάσεώς μου.

§128. Μέ τὴν δύναμιν τοῦ ἐν Τριάδι προσκυνουμένου ἁγίου θεοῦ καὶ χάρις εἰς τὴν αὐστηρότητα τῆς διαίτης τὴν ὁποίαν ἠκολούθουν εἰς ὅλα ὅσα ἐπεβάλλοντο ὑπὸ τῶν περιστάσεων εἰς τὸ τέλος μιᾶς τετραετίας δοκιμασιῶν μου, ἀνέκτησα τὴν υἰεῖάν μου. Μέ ἔπειθε περὶ τούτου τὸ γεγονός ὅτι εἶχα ἀποκτήσει τὴν ψυχραιμίαν μου, τὴν διαύγειαν τοῦ πνεύμα-

τος καί τήν ὄρεξιν καί τήν πρὸς ἐργασίαν διάθεσιν. Αὐτά τὰ φαινόμενα ἦσαν ὡς τόσα ἐνδεικτικά σημεῖα τῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεώς μου. Χωρὶς νὰ τό καταλάβω, βαθμηδόν καί κατ' ὀλίγον ἤρχισα πάλιν νὰ ἀφιερώνομαι, ἀλλ' ἐν μέτρῳ, καί εἰς τὰς προσφιλεῖς μοι πνευματικὰς ἀσχολίας μου· ἔκαμνον ὅτι εἰμποροῦσα καί διὰ τήν μουσικήν.

§129. Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει ἑνὸς ἔτους ἀπὸ τῆς ἀνόδου εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον Φωτίου τοῦ Β' τοῦ ἀπὸ Δέρκων, τῇ 6 ὁκτωβρίου 1930, συντάξας ὑπὸ τύπον ἐπιστολῆς ὑπόμνημα περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλ. ἡμῶν μουσικῆς ἐπέδωκα τήν ἡμέραν αὐτὴν αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν παναγιώτατον κατὰ τήν ἐπίσκεψίν μου πρὸς ὑποβολὴν συγχαρητηρίων. Εἶχε σκοπὸν τό ὑπόμνημα νὰ ἐνημερώσῃ τὸν πατριάρχην εἰς τό ζήτημα τῆς μουσικῆς, ἵνα μὴ οὗτος παρασύρεται ἀπὸ τὸν ἄλφα ἢ ἀπὸ τὸν βῆτα εἰς λῆψιν ἀποφάσεων προκειμένου περὶ αὐτῆς· καί νὰ κινήσῃ τό ἐνδιαφέρον του πρὸς ὑποστήριξιν δεόντως τοῦ ἐθνικοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ ἡμῶν τούτου κειμηλείου.

Ἀναδεχόμενος τό ἐπιδοθέν αὐτῷ ὑπόμνημα ἐν τῷ ἐπισήμῳ αὐτοῦ γραφείῳ ὅπου ἐδέχετο τοὺς ἐπισκέπτας του ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὸν θρόνον, ἐπὶ παρουσίᾳ πολλῶν προσώπων ἐξεχόντων τῆς παρ' ἡμῖν κοινωνίας παρευρισκομένων ἐκεῖ[,] τήν ὥραν ἐκείνην ὁ πατριάρχης ἔπλεξε τό ἐγκώμιον τοῦ ἐπιδώσαντος τό ὑπόμνημα καί προσέθεσε τὰ βαρυσήμαντα αὐτά λόγια· «Σὰς εὐχαριστῶ διὰ τό ἐμπνευσμένον δῶρόν σας καί σὰς συγχαίρω, διότι καταγίνεσθε σοβαρῶς μέ τήν μουσικήν μας· θά μελετήσω τό ὑπόμνημά σας καί θά σὰς καλέσω ὅπως

καί κατ' ἰδίαν συζητήσωμεν ἐπὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ». Λόγια πατριαρχικά προδίδοντα ἐνδιαφέρον!

§130. Σημειώνω τὴν λεπτομέρειαν ὅτι κατὰ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ ὑπομνήματος εἶχα προσθέσει ὅτι ἡ Παναγιότης του δύναται, ἐάν τό ἐγκρίνη, νά τό ὑποβάλλῃ εἰς τὴν ἱεράν σύνοδον συνεδριάζουσιν ἵνα καί οἱ ἅγιοι ἀρχιερεῖς λάβωσι γνῶσιν τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ἐφόσον ἐπρόκειτο περὶ ζητήματος κοινοῦ ἐνδιαφέροντος· καί μοι εἶχεν ἀπαντήσει ὅτι θά τό ἔπραττεν. Ἐν τούτοις τό ὑπόμνημα δέν εἶχε περάσει ἀπό τὴν σύνοδον, καθ' ἃς εἶχα πληροφορίας ἂν καί εἶχαν περάσει ἀρκετοὶ μῆνες. Κατὰ δυστυχίαν τό ἐπιδοθέν εἰς τὸν πατριάρχην ὑπόμνημα δέν εἶχε τὴν τύχην νά ἰδῇ τὴν ἐμφάνισιν καί εἰς κύκλον εὐρύτερον· εἶχε διαδοθῇ ὅτι τοῦτο ἐκ τοῦ μέσου εἶχεν ἐξαφανισθῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πρωτεκδίκου Γεωργίου Παπαδοπούλου, ἐπειδὴ φαίνεται, τό περιεχόμενον τοῦ ὑπομνήματος δέν ἐταυτίζετο μέ τάς ἰδέας καί ἀντιλήψεις τοῦ προσώπου τούτου ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς μουσικῆς μας. Τό ἐπιδοθέν εἰς τὸν πατριάρχην τοῦτο ἔγγραφον ἀπωλέσθη ἐκ τῶν ἑρμαρίων τοῦ πατριαρχικοῦ γραφείου. Οἱ δέ ἀρχιερεῖς ἐρωτώμενοι ἐξέφραζον τὴν ἀπορίαν των καί διεβεβαίωνον ὅτι δέν ἀνεγνώσθη τοιοῦτόν τι ὑπόμνημα ἂν καί εἶχον πληροφορηθεῖ περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἦτο ἀνάγκη καί οἱ ἅγιοι ἀρχιερεῖς συνοδικοί τε καί μή νά ἔχουν γνῶσιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος διότι πολλοὶ ἐξ' αὐτῶν θά ἦσαν εἰς θέσιν νά ἐνεργήσουν τά πρέποντα ἐκ παραλλήλου μέ τὴν ἀγαθὴν πατριαρχικὴν πρόθεσιν.

§131. Ἡ ἐξαφάνισις τοῦ ὑπομνήματος μέ ἔφερεν εἰς τήν ἀνάγκην περισσότερον νά ζωντανεύσω τό περιεχόμενον αὐτοῦ· κατελήφθην ἀπό τό μουσικόν μου ἐπιστημονικόν πείσμα, τό ὁποῖον μέ ἐξώθησεν εἰς τό νά τυπώσω τό ὑπόμνημα τοῦτο, τόν ἰούνιον τοῦ 1931, δαπανήσας περί τās τριάκοντα τουρκικὰς λίρας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· καί νά τό ἀποστείλω πρὸς μελέτην πρὸς ὅλα τὰ ἀρμόδια ἐκκλησιαστικά πρόσωπα, τόσον ἐνταῦθα ὅσον καί ἐν Ἑλλάδι εὐρισκόμενα. Ἡ διανομή ἐγένετο δωρεάν· διότι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἦτο πρέπον νά λάβουν γνῶσιν. Ὁμολογῶ ὅτι εἶχα παραλείψει νά στείλω τό τυπωμένον ὑπόμνημα εἰς τόν πατριάρχην Φώτιον, μέ τήν δικαιολογίαν ὅτι ἐκεῖνος εἶχε τό πρωτότυπον χειρόγραφόν μου. Ποτέ ἔκτοτε ὁ παναγιώτατος δέν με εἶχε κάμει καμμίαν νύξιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος· ἦτο δέ γνωστόν ὅτι Φώτιος ὁ Β΄ ἐνεπνέετο πάντοτε εἰς πολλά ζητήματα τῆς ἀρμοδιότητός του, ἀπό τόν στενόν φίλον καί σύμβουλόν του Γεώργιον Παπαδόπουλον πρωτέκδικον.

§132. Μετά τήν ἀποκατάστασιν τῆς υἱείας μου, ἐθεώρησα ὅτι ἦτο εἰς τήν πρώτην σειρὰν τό καθῆκον νά φοιτῶ τακτικῶς εἰς τόν ναόν κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν ἢ καί ἄλλην ἑορτήν — ἐφ' ὅσον θά εἶχα τόν πρὸς τοῦτο καιρόν εἰς τήν διάθεσίν μου — μέ τόν σκοπόν νά παρακολουθῶ τήν τε ψαλμωδίαν τοῦ διδασκάλου καί τήν ἐκκλησιαστικὴν τυπικὴν τάξιν κατὰ τās διαφόρους περιπτώσεις. Ἡ φοίτησίς μου εἰς τόν ναόν ἀπέβλεπεν εἰς τό νά παραλληλίζω τὰ μέλη τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν κατὰ τό ὕψος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας· καί εἰς τό νά ἐξακριβώνω τήν ἀλήθειαν καί ὀρθότητα τῶν σημειωμάτων τῆς περιόδου τῆς δομεστικίας μου· καί ἡ τοιαύτη

ἐργασία μου διήρκεσε μέχρι τῆς ἐκ τῆς ἐνεργοῦ ὑπηρεσίας ἀποχωρήσεως τοῦ πρωτοψάλτου.

§133. Τό 1934 ἀπό τοῦ μηνός μαΐου, ἤρχισα νά ἐπισκέπτομαι τήν βιβλιοθήκην τοῦ ἀγιοταφίτικοῦ μετοχίου πρὸς μελέτην τῶν ἐν αὐτῇ εὗρισκομένων μουσικῶν χειρογράφων κειμένων. Εἶχε προηγηθεῖ μία ὁλόκληρος δεκαετής προσπάθειά μου διὰ νά ἐπιτύχω τοῦτο. Ἦμην τῆς γνώμης, πάντοτε, ὅτι ἔπρεπε νά εὕρω τήν εὐκαιρίαν νά μελετήσω τήν μουσικὴν ταύτην βιβλιοθήκην ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς μουσικῆς, ὅπως μέ ἐνδιέφερε. Μέσα δέ εἰς τήν βιβλιοθήκην ταύτην εἰργάσθηκα ἐπὶ ἓνα ὁλόκληρον ἑξάμηνον. Ἀνευρών καὶ ἐκμελετήσας κάθε μουσικόν ὑλικόν, κατέγραψα εἰς ἰδιαίτερον παρ' ἐμοὶ ὑπάρχοντα κατάλογον τοὺς εὗρισκομένους χειρογράφους κώδικας βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Παρομοία ἐργασία, σχεδόν κατὰ τήν αὐτὴν ἐποχὴν, ἔγινε καὶ διὰ μουσικά χειρόγραφα τοῦ σιναϊτικοῦ μετοχίου· καθὼς καὶ δι' ὅ,τι. ὑπῆρξεν ἄξιον λόγου μέσα εἰς τήν βιβλιοθήκην τοῦ σεπτοῦ ἡμῶν πατριαρχείου. Θά ἦτο μεγάλη ὀλιγωρία ἐκ μέρους μου τό νά ἀγνοήσω τό ἐν τῇ Πόλει ἡμῶν ὑπάρχον καὶ σωζόμενον μέχρι τῶν ἡμερῶν μου μουσικόν ὑλικόν.

§134. Ἀκόμη καὶ τήν βιβλιοθήκην τοῦ διδασκάλου Ἰακώβου πρωτοψάλτου ἐπεζήτησα καὶ ἐπεδίωξα νά ἐπισκεφθῶ διὰ νά μελετήσω τὰ χειρόγραφα καὶ τετυπωμένα μουσικά βιβλία του. Τοῦτο ὅμως δέν μοί ἐστάθη εὐκολόν νά τό ἐπιτύχω. Ὁ πρωτοψάλτης συνήθως μοί ἔκαμνεν ὑπεκφυγὰς.

Κάθε φοράν ἀνέβαλλεν οὗτος εἰς ἐμέ τόν χρόνον τῆς ἐπισκέψεως πρὸς μελέτην ἐκ μέρους μου τῶν μουσικῶν κειμένων ὅσα ὑπῆρχαν παρ' αὐτῶ. Φρονῶ ὅτι αἱ δυσκολίαι πού μοί παρουσίαζεν οὗτος ἦσαν ἀδικαιολόγητοι. Εἰς τό κεφάλαιον τοῦτο ὁ πρωτοψάλτης — ἀγνοῶ τό διατί — ἀπέφευγε πάντοτε νά μέ διευκολύνῃ. Ὅσα ποτέ κατώρθωσα κατά τινά τρόπον, νά ἀποσπάσω ἀπό αὐτόν κείμενα μουσικά πρὸς ἰδιαίτεράν μου μελέτην, τοῦτο συνέβη γενικῶς καί κατά κανόνα κατόπιν πολλῶν καί μεγάλων δυσκολιῶν καί ἐπανειλημμένων ἀναβολῶν. Συνήθως διετύπωνα εἰς τόν διδάσκαλον, τήν ἐπιθυμίαν ὅπως ἐπισκεφθῶ κατ' οἶκον τήν μουσικήν του βιβλιοθήκην διά νά λάβω πληροφορίας τί ἐπὶ τέλους μουσικόν ὑλικόν ἔχει οὗτος. Ἐκεῖνος ἀπέφευγε νά ὁμιλήσῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου καί ποτέ δέν μέ εἶπε τό «ἔλα». Ἐκ τῆς στάσεώς του αὐτῆς συνεπέραινα ὅτι δέν εἶχε τήν καλήν διάθεσιν νά θέσῃ εἰς τήν διάθεσίν μου τήν μουσικήν βιβλιοθήκην του. Τότε τόν παρεκάλουν τοῦλάχιστον νά καταγράψῃ τά μουσικά κείμενα καί νά μέ δώσῃ ἀντίγραφον τοῦ καταλόγου αὐτῶν. Μέ ἔδινε τήν διαβεβαίωσιν ὅτι θά ἔπραττε τοῦτο· ἀλλά καί τοῦτο δέν ἐγίνετο. Τό πρᾶγμα ἤρχισε νά μέ σκανδαλίζῃ· ἐπεζητοῦσα καί ἤθελα νά εὕρω τήν ἐξήγησιν τῆς ἐπιμόνου ταύτης ὑπεκφυγῆς τοῦ διδασκάλου εἰς τάς ἐπιμόνους μου ὑπενθυμίσεις. Ἐπροχώρουν εἰς τήν σκέψιν ὅτι ὁ πρωτοψάλτης ἴσως νά μήν εἶχε πραγματικῶς, μουσική βιβλιοθήκην, ἀλλά καί τοῦτο διόλου δέν μέ καθυσύχαζε, γνωστοῦ ὄντως ὅτι ἐκεῖνος πολλάκις διαλεγόμενος ἐπὶ διαφόρων μουσικῶν ζητημάτων ἐμνημόνευεν ὡς πηγάς κείμενα παρ' αὐτῶ ὑπάρχοντα, τά ὅποια ἐγώ ἐπιμόνως ἀνεζήτην νά εὕρω ἀλλαχοῦ.

§135. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔκαμνα πολλάς ὑποθέσεις· ἡ συχνότερα καὶ πιθανωτέρα ἐξ ὅλων ἦτο ὅτι ὁ πρωτοψάλτης ἔκρυπτεν ἐπιμελῶς ὅπως τὴν τέχνην του, οὕτω καὶ πᾶν ὅτι ἀνῆκεν εἰς αὐτόν ὡς κτῆμά του εἴτε μουσικόν χειρόγραφον ἦτο τοῦτο εἴτε κείμενον σχέσιν ἔχον μέ τὴν μουσικὴν. Ἐξεταζόμενος κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ πρωτοψάλτης Ἰάκωβος Ναυπλιώτης ἐχαρacterίζετο ἐκ μέρους μου ὡς μουσικὸς τεχνίτης συγκεντρωμένος μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του. Ἐκεῖνος μόνος ἤθελε νὰ γνωρίζῃ τὴν μουσικὴν· ἐκεῖνος μόνος ἤθελε νὰ κατέχῃ τὰ μυστικά της· καὶ ἐκεῖνος νὰποτελῇ τὴν καθαυτὴ πηγὴν τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς τέχνης. Δέν ἐπέτρεπε κανέναν νὰ εἰσέλθῃ μέσα εἰς τὸ πεδίον τῆς δράσεώς του. Ἡ περιοχὴ τῆς μουσικῆς ἀνῆκε ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτόν. Μουσικὸς ἦτο αὐτός· τέχνη ἦτο αὐτός· ἱστορία τῆς μουσικῆς ἦτο αὐτός· παράδοσις ἐκκλησιαστικὴ ἦτο αὐτός· αὐτός ἦτο ἡ μοναδικὴ πηγὴ ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς μουσικῆς τέχνης. Αὐτός μόνον ὁ χαρακτηρισμός θά ἤμποροῦσε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀπόλυτον ἐπιφυλάκτικότητά του. Ἦτο βέβαια δικαίωμα ἀποκλειστικόν τοῦ πρωτοψάλτου τὸ νὰ μὴν γίνεται εἰς τοὺς ἄλλους μεταδοτικός· αὐτός μόνον ἄλλωστε ἦτο ὁ μόνος διδάσκαλος τῆς μουσικῆς τῆς παραδόσεως. Αὐτός εἶχε μνηθῇ, εἰς τὴν τέχνην του καὶ εἶχεν ἀσκηθῇ ἐπάνω εἰς αὐτὴν καθ' ὅλον του τὸν βίον. Αὐτός ἦτο εἰς τὰ ἡμέρας μας ὁ μόνος μύστης· πρόσωπον μουσικόν ἐνδεδειγμένον διὰ τὴν θέσιν πρωτοψάλτου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Καὶ ἡ ἐπιμονή του εἰς τὸ νὰ μὴν θέλῃ νὰ παρουσιάσῃ εἰς ἐμέ – τὸν πλέον ἀφωσιωμένον εἰς αὐτόν ἄνθρωπον – τὸ ἐσωτερικόν μουσικόν αὐτοῦ περιεχόμενον, μέ ἔπειθεν ὅτι

τῶντι μόνον μέ αὐτόν τόν τρόπον ὁ πρωτοψάλτης παρουσιάζετο πρό τοῦ κοινοῦ ὡς μουσική αὐθεντία καί ὡς ἓνας ἔξοχος ἐκκλησιαστικός μουσικός ἐκτελεστής. Ἐπί τοῦ σημείου τούτου ποτέ δέν μέ ἐξεμυστηρεύθη ὁ διδάσκαλος τόν σκοπόν του· καί ἐγώ ποτέ οἶκοθεν δέν ἔθεσα τό ζήτημα τοῦτο, εἰς συζήτησιν ἐπὶ τόσα ἔτη γνωριμίας μου μέ αὐτόν.

§136. Ἐκεῖνο πού ἐπὶ πολλά ἔτη εἶχα παρατηρήσει διά τήν συνήθειαν τήν ὁποίαν εἶχεν ὁ πρωτοψάλτης εἰς τό ἔργον του, ἦτο τό ἑξῆς· πάντοτε οὗτος ἠκολούθει μίαν ὠρισμένην γραμμὴν εἰς τὰς ἐκκλησιαστικάς ἀκολουθίας, εἰς τὰ ψαλλόμενα μουσικά μέλη, τὰ ὅποια τὰ ἐκτελοῦσεν ἀρμοδίως κατὰ τὰς περιστάσεις καί κατὰ τό αἰδέσιμον ἢ μὴ τῶν ἑορτῶν. Τό γεγονός αὐτό μοί ἐπροξενοῦσεν ἰδιαιτέρως εὐχάριστον ἐντύπωσιν. Ἐνόμιζα ὅτι ὁ πρωτοψάλτης εἶχεν ἐμπρός του καί συνεβουλεύετο ὠρισμένα χειρόγραφα κείμενα, τὰ ὅποια ἐγίνοντο εἰς αὐτόν χειραγωγοί ἀψευδεῖς. Τόσον, πάντοτε εὐρίσκετο ἐν τάξει εἰς τό ἔργον του. Ποτέ δέν ἔδιδε τήν ἐντύπωσιν ὅτι συνεβουλεύετο βιβλία τῶν προκατόχων του, ἀλλά πάντοτε παρουσιάζετο μελετημένος τόσον ὥστε νά ἐκλαμβάνεται αὐτός ὡς πηγή. Ἀκριβῶς καί ἐγώ ἀπό τήν ιδιότητά του αὐτήν ἐνθουσιαζόμην, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο νά ἐκμεταλλευθῶ αὐτήν τήν πηγήν, ἀναφορικῶς μέ τό μουσικόν μέλος καί τήν ἐκκλ. τυπικήν τάξιν τήν ἀκολουθουμένην μέσα εἰς τήν μεγάλην ἐκκλησίαν. Ἡ προσκόλλησις τοῦ διδασκάλου εἰς τήν παράδοσιν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, εἶχε κάτι τό ἐξαιρετικόν. Κανείς δέν ἐδικαιοῦτο εἰς ἐπέμβασιν εἰς τὰ πρωτοψαλτικά καθήκοντα· ἐκεῖνος ἔδιδε τόν ρυθμόν εἰς ὅλα μέσα εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν

κατά τὰς πανηγυρικός ἐορτάς καί πάντοτε· τό γεγονός τοῦτο ἐνεῖχε τήν σημασίαν ὅτι ὁ πρωτοψάλτης ἔβαινε κατά γράμμα ἀκολουθῶν τήν παράδοσιν τοῦ ναοῦ.

§137. Εἶχα πλέον διαπιστώσει ὅτι ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ἐπεκράτει μία παράδοσις εἰς τὰ ψαλλόμενα μουσικά μέλη. Ἐν τούτοις ἕνα ἑσπέρας τοῦ μαΐου 1934, κατά τήν ἐπιστροφήν εἰς τήν οἰκίαν μου, εἶχα ἀκούσει τόν υἱόν μου Κωνσταντῖνον κανονάρχην τακτικόν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ψάλλοντα ἕνα μέλος ἀργοῦ Κύριε ἐλέησον εἰς ἧχον πλάγιον τοῦ τετάρτου, μέλος ἀσύνηθες ξενικόν καί ἐξωτερικεῦον. Ἀμέσως καλέσας τοῦτον ἀνέκρινά ποῦ καί παρὰ τίνος διδασκάλου εἶχε διδαχθῇ τό μέλος τοῦτο τό ὅποιον καμμίαν σχέσιν δέν εἶχε μέ τὰ μέλη τὰ ψαλλόμενα εἰς τόν ναόν. Ἐλαβα τήν πληροφορίαν ὅτι ὁ διδάσκαλος εἶχεν ὑποχρεώσει τούς πατριαρχικούς κανονάρχας νά τό ἐκμάθωσι παρὰ τοῦ λαμπαδαρίου, διότι τοῦτο θά ἐψάλλετο εἰς τό ἐξῆς ἐν τῷ ναῷ. Τήν ἐπομένην ἡμέραν ἐξήτασα τό πρᾶγμα καί ἔμαθον παρὰ τοῦ λαμπαδαρίου Εὐσταθίου, μετ' ἀγανακτήσεως μεγάλης ἐκθέτοντος τό γεγονός ὅτι τό νέον μέλος τοῦ Κύριε ἐλέησον γραμμένον εἶχε παραδοθῇ εἰς τούς πατριαρχικούς διδασκάλους διά τοῦ μεγάλου ἀρχidiaκόνου Γρηγορίου Μαρκοπούλου κατ' ἐντολήν τοῦ Πρωτοσυγκελλεύοντος μητροπολίτου ἁγίου Λαοδικείας Δωροθέου, ἵνα ψάλλεται τοῦτο μέσα εἰς τόν πατριαρχικόν ναόν, ἀντί τοῦ συνηθισμένου τοιούτου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Κατόπιν τούτου, εἰς ἐπίσκεψίν μου εἰς τόν μέγαν ἀρχidiaκονον ἐπληροφορήθην παρ' αὐτοῦ ὅτι εἰσηγητής τῆς καινοτομίας ταύτης ἐν τῷ ναῷ

ἐγίνετο ὁ ἴδιος⁽¹¹⁾, ὅστις διὰ τοῦ Πρωτοσυγκελλεύοντος Λαοδικείας ἐπεβάλλετο εἰς τοὺς πατριαρχικούς διδασκάλους διὰ νὰ ψάλλουν οὗτοι τὸ Κύριε ἐλέησον ποίημα Ἰωάννου Σακελλαρίδη. Ἀλλοίμονον καὶ μισαλλοίμονον! ἡ μουσικὴ ἀσυνειδησία καὶ ἀγυρτεία τοῦ Σακελλαρίδη, ἐξωτερικοῦ ψάλτου τῶν Ἀθηνῶν, ἐβιάζετο νὰ εἰσαχθῇ καὶ νὰ ἐνθρονισθῇ μέσα εἰς τὸν πάνσεπτον πατριαρχικὸν ναόν. Ὑψιστε Κύριε, φύλαττε τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν ἀπὸ τοὺς μουσικούς βανδαλισμούς τῶν ἐξωτερικῶν ψαλτῶν.

§138. Τὴν ἀμελέτητον καὶ ἀσύμφορον ἐπέμβασιν τοῦ Πρωτοσυγκέλλου καὶ τοῦ μεγάλου ἀρχidiaκόνου, καθὼς καὶ τὴν εἰσβολὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναόν τῆς μουσικῆς ταύτης καινοτομίας λαμβάνων ὑπ' ὄψιν, κατὰ τοὺς θερινούς μῆνας τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἔγραψα πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Οἱ μουσικοὶ χοροὶ τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας κατὰ τοὺς κάτω χρόνους»· διὰ τοῦ μελετήματος τούτου ἐπεδίωκον τὸν ἐξῆς σκοπὸν· ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ παύσῃ κάθε ἐπέμβασις τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰς τὸ μουσικὸν ἔργον τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν, ἀφ' ἑτέρου δέ οὗτοι πάλιν ἀποφεύγοντες τὰς καινοτομίας νὰ περιορίζωνται μόνον εἰς τὴν μουσικὴν παράδοσιν

11) Ὁ ἅγιος μέγας εἶχεν ἄλλοτε χρηματίσει ἐν τῇ ἱερατικῇ Ριζαρείῳ σχολῇ τῶν Ἀθηνῶν ὅπου ἐσπούδαζε μαθητής, εἰς τὴν ἐκκλ. μουσικὴν τοῦ Ἰω. Σακελλαρίδη· νῦν δέ εἶχε νοσταλγήσει τὴν μουσικὴν τῆς νεότητός του, ἣν ἤθελε νὰ τὴν ἀκούῃ καὶ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ· χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τοῦ ὅτι τώρα ἦτο καθωσιωμένος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν τήρησιν τῶν παραδόσεων αὐτῆς.

τοῦ ναοῦ, χωρὶς νά λαμβάνουν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὰς εἰσηγήσεις πρὸς καινοτομίας. Κατ' ἔγκρισιν τοῦ πατριαρχοῦ Φωτίου τοῦ Β', ἡ πραγματεία αὕτη ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ ἐπισήμῳ ὀργάνῳ τοῦ πατριαρχείου, ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ. Τυπωθεῖσα δέ καί εἰς ἰδιαίτερον φυλλάδιον αὐτοτελές, διενεμήθη δωρεάν, διὰ νά λάβουν γνῶσιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος, εἰς ὅλα τὰ ἀρμόδια πρόσωπα, τὰ εὐρισκόμενα ὅχι μόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ καί ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἐν Ἑλλάδι καί ἀλλαχοῦ. Ἐκ τῆς μελέτης ταύτης οἱ ἐκκλησιαστικοὶ παράγοντες ἐπληροφοροῦντο τί σημασίαν ἔχουν διὰ τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν τὰ ψαλτικά πρόσωπα τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ καί ποίας ἐκτιμήσεως δέον ταῦτα νά τυγχάνουν· διότι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ μουσικοὶ διδάσκαλοι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας δουλεύουν τῇ μουσικῇ παραδόσει τοῦ ναοῦ τούτου.

§139. Ἐπειδὴ ἠγέρθησαν μερικοὶ τότε θελήσαντες νά ἀμφισβητήσωσι τὰ γραφόμενα καί νά προσβάλουν τὴν ἱστορικότητα καί τό κῦρος τοῦ περιεχομένου τῆς δημοσιευθείσης πραγματείας — ὅπως ἦτο ὁ γέρων πρωτέκδικος Γεώργιος Παπαδόπουλος εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ὁποίου δέν ἐφαίνοντο ἀνταποκρινόμεναι αἱ δημοσιευθεῖσαι ἀλήθειαι — ἔλαβα ἀφορμὴν καί συνέταξα ἄλλην πραγματείαν ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον ὅπως καί ἡ προηγουμένη, ὡς δεύτερον μέρος ἐκείνης, ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη τό 1937 ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ, τυπωθεῖσα καί εἰς ἰδιαίτερον ἐπίσης φυλλάδιον διανεμηθέν ὅπου ἦτο ἀνάγκη. Τό μέρος τοῦτο, τό ὁποῖον περιεῖχε μεγαλυτέραν δυναμικότητα ὡς ἔπρεπε, ἐπεδίωκεν ὅπως αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀρχαὶ υἱοθετήσουν τό περιεχόμενον καί λάβουν ἐνεργὸν μέρος διὰ τὴν ἐφαρμογὴν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικάς αὐτῶν περιφερείας τοῦ ψαλτικοῦ συστήματος, ὅπερ ὑπάρχει ἐν τῷ οἰκουμενικῷ πατριαρχείῳ.

§140. Ἡ ἐνέργεια τοῦ περιεχομένου τῆς μελέτης ταύτης εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νά παύσῃ καί νά ἀναχαιτισθῇ κάθε τάσις τῶν νεωτέρων ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ τοῦ ἐθέλῃ νά ἐπεμβαίνωσιν εἰς τὰ ψαλτικά καθήκοντα τῶν πατριαρχικῶν χορῶν. Ἀλλά καί οἱ διδάσκαλοι τοῦ πατριαρχικοῦ τούτου ναοῦ, κατόπιν τῆς κυκλοφορίας τῆς μελέτης, ἐστερεώθησαν εἰς τήν θέλησίν των ὅπως μή παρεκκλίνωσι τῆς μουσικῆς παραδόσεως. Ἐκτοτε οἱ μουσικοὶ διδάσκαλοι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας εἰς τήν συνείδησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς των κατέλαβον τήν θέσιν πού κατεῖχον ἄλλοτε οἱ προγενέστεροι αὐτῶν διδάσκαλοι. Εἶχα ἐπιδιώξει ὅχι μόνον νά στηρίξω καί νά διαιωνίσω τήν μουσικὴν παράδοσιν, ἀλλά καί νά τοποθετήσω ἐκεῖ ὅπου ἤρμοζε τό ὑψηλὸν ἀξίωμα τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν, οἱ δέ κατὰ καιρὸν πατριάρχαι, εἰς τὰς προσλήψεις ψαλτῶν διὰ τὸν πατριαρχικὸν ναὸν νά προτιμῶσι πρόσωπα συγκεντρώνοντα ἀπόλυτα προσόντα ψαλτικά καί δυνάμενα οὕτω νά ὑπερετήσουν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ καί τῇ μουσικῇ αὐτῆς παραδόσει.

§141. Ἡ ἐργασία μου δέν ἔπρεπε νά στρέφεται μόνον εἰς τό σημεῖον νά ὑπηρετήσω τήν μουσικὴν διὰ τῆς συγγραφῆς καί δημοσιεύσεως μελετῶν ἱστορικῶν καί μουσικῶν. Τοῦτο θὰ ἦτο, κατ' ἐμέ, μία ὑπηρεσία μονοπλευρική. Εἶχα πάντοτε εἰς τὸν νοῦν μου τὴν ἐξῆς σκέψιν· ὅτι ἡ μουσική μας πρό παντός, ἔχει ἀνάγκην μιᾶς καθαρῆς μουσικῆς ἐξυπηρετήσεως· ἔπρεπε δηλαδή ἡ μουσικὴ τοῦ παρελθόντος νά διατηρηθῇ ἔν γε τῷ παρόντι καί νά διασωθῇ αὕτη καί εἰς τό μέλλον. Ἡ μουσικὴ ἀπὸ αὐτῆς τῆς πλευρᾶς δέν ἐξασφα-

λίζεται μόνον μέ τας ἱστορικός μονογραφίας καί μέ τας κριτικές μελέτας. Ἐχρειάζεται μάλιστα ἐπίμονος ἐνασχόλησις ἐπί τοῦ μουσικοῦ μέλους· ἔπρεπε νά ἐξευρεθῇ νά μελετηθῇ καί νά κωδικοποιηθῇ τό ἀρχαῖον μέλος, τό ὁποῖον σώζεται μέσα εἰς τας ἀρχαιοτέρας γραφάς· ἔπρεπε δέ τοῦτο νά δεσμευθῇ καί μέ γραφήν ἀρμοδίαν δυναμένην νά καταγράψῃ καί τήν σήμερον ἰσχύουσαν μουσικήν παράδοσιν τοῦ πατριαρχικοῦ ἡμῶν ναοῦ.

§142. Παραλλήλως μέ κάθε ἄλλην ἀσχολίαν μου εἶχα ἐπιμεληθῇ νά γράψω μέ τήν γραφήν τῶν ἐξηγητῶν τά μουσικά μέλη τῆς μουσικῆς παραδόσεως τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, τά ὅποια εἶχα τηρήσει ἐν προχείρῳ κατὰ τήν περίοδον τῆς δομεστικίας μου. Εἰς τήν ἰδίαν γραφήν τῶν ἐξηγητῶν εἶχα φροντίση νά μεταφράσω καί κάθε ἄλλο μουσικόν κείμενον ὅπερ εὔρον ἀρχαιότερον, ἀνῆκον δέ εἰς τούς μουσικούς διδασκάλους τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Συντόμως εἶπεῖν, εἶχα χρησιμοποίησει τήν γραφήν τήν μέχρι τοῦ νῦν ἰσχύουσαν εἰς δέσμευσιν καί καταγραφὴν τοῦ μουσικοῦ ὕλικου, τοῦ ὁποίου γίνεται χρῆσις ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ παρὰ τῶν διδασκάλων αὐτοῦ.

§143. Κατά δυστυχίαν, ἡ γραφή τῶν τελευταίων ἐξηγητῶν ἐπειδὴ δεσμεύει τό μέλος ἀπλῶς κατὰ τινά τρόπον ἀναλυτικόν, δέν σώζει ὅμως καί τόν τρόπον τῆς ἀπαγγελίας τοῦ μουσικοῦ μέλους κατὰ τό ὕφος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὅπως τοῦτο ἐπετύγχανεν ἡ γραφή Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου,

τούτου ἔνεκα ἐδέησε νά σταματήσω τό ἔργον τῆς καταγραφῆς τοῦ μουσικοῦ μέλους· διότι μία τοιαύτη ἐργασία δέν θά εἶχε πρακτικήν ὠφέλειαν διά τήν μουσικήν τῆς παραδόσεως. Ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει τό ἐκκλησιαστικόν μέλος ὡς ἀρχαῖον, εἶναι αὐτό καθ' ἑαυτό τό μέλος ἐκτελούμενον κατ' ἀρχαῖκόν τρόπον· καί κατά δεύτερον λόγον ἔρχεται ἡ γραφή ἣτις δεσμεύει τό μουσικόν μέλος μέ τήν ἀρμόζουσαν ἀρχαῖκὴν ἀπαγγελίαν. Εἶχα σταματήσει τό ἔργον μου· διότι ἀδίκως κατέγραφα τό μέλος μέ τήν γραφήν τῶν ἐξηγητῶν, τήν καί νῦν ἐν χρήσει, ἀφοῦ δέν θά κατώρθωνα νά δεσμεύσω καί νά παραστήσω τόν τρόπον τῆς ἀπαγγελίας καί τούς διαφόρους σχηματισμούς τῆς φωνῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ψάλτου. Ἐπρεπε νά κάμω κάτι καλύτερον, ἀπό ὅ,τι ἔκαμνον.

§144. Ἀνέτρεξα εἰς παλαιότερα μουσικά χειρόγραφα κείμενα γραμμένα μέ ἀρχαιοτέρας γραφάς. Ἐμελέτησα ὅσον μοί ἦτο δυνατόν καλύτερα καί μέ τήν ἐμπρέπουσαν προσοχήν ἀρχαιοτέρα μέλη τῆς ἐποχῆς Πέτρου λαμπαδαρίου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Πελοποννησίου, ἐνός ἀπό τούς μεγαλυτέρους μύστας τῆς μουσικῆς (+1777), ὁ ὁποῖος εἶχε δεσμεύσει εἰς τάς ἡμέρας του, διά τῆς ἰδίας αὐτοῦ γραφικῆς μεθόδου τήν πρό αὐτοῦ ἀρχαιοτέραν καί τήν σύγχρονον μουσικήν παράδοσιν. Ἀκολουθῶν τήν ἰδίαν μέθοδον εἰς τάς μελέτας μου, ἀνεῦρον ἄλλων διαδόχων τοῦ Πέτρου διδασκάλων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας μουσικά χειρόγραφα κείμενα, ἐκ τῆς μελέτης τῶν ὁποίων εἶχα διαπιστώσει ὅτι ἡ γραφή ἐκείνων τῶν πατριαρχικῶν διδασκάλων ἦτο γραφή

ἀρμοδιωτέρα ὡς πρὸς τὴν δέσμευσιν τοῦ ἀρχαιοτέρου μουσικοῦ μέλους.

§ 145. Ἐκ δὲ τοῦ παραλληλισμοῦ καὶ τῆς συγκρίσεως τῶν ἀρχαιοτέρων χειρογράφων κειμένων πρὸς τὰ μουσικά κείμενα τῆς γραφῆς τῶν ἐξηγητῶν, εἶχα παρατηρήσει ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ ὡς πρὸς τὸν τύπον τῶν μουσικῶν γραμμῶν καὶ ἐπομένως τῆς ἀπαγγελίας τοῦ ἀρχαίου μέλους. Οὕτω ἡ γραφή Πέτρου Πελοποννησίου καὶ τοῦ φοιτητοῦ αὐτοῦ Πέτρου πρωτοψάλτου Βυζαντίου, καθὼς καὶ ἡ γραφή τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ εἰς τὰ κείμενα αὐτοῦ Μανουὴλ πρωτοψάλτης καὶ ἄλλοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐκκλ. διδάσκαλοι, ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ τοῦτο τό οὐσιῶδες ὅτι κατὰ τινὰ τρόπον οὐσιαστικώτερον δεσμεύει τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ μουσικοῦ μέλους· παρόμοιον ὁμως πρᾶγμα δὲν κατορθώνει ἢ κατόπιν γραφῆ τῶν ἐξηγητῶν.

§146. Ἄλλο σημεῖον πού κάμνει νὰ διαφέρει τό μέλος εἶναι καὶ τό ἐξῆς γεγονός· κατ' ἄλλον τρόπον ἀπαγγέλουν τὰ μέλη οἱ διδάσκαλοι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ κατ' ἄλλον τρόπον ἐκτελοῦσιν αὐτά οἱ ἐκτός τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἐκκλησιαστικοὶ ψάλται. Καί τοῦτο ὀφείλεται εἰς τό ὅτι τὰ κείμενα τῆς γραφῆς τῶν ἐξηγητῶν χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ ἑκατονταετίας καὶ πλέον παρὰ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐνοριακῶν ψαλτῶν γενικῶς, ἐνῶ ταῦτα δὲν ἦσαν εἰς συνήθη χρῆσιν μέσα εἰς τὸν πατριαρχικόν ναόν, ὅπου ἐπεκράτει, κυρίως, τό ἀρχαῖον μουσικόν μέλος τῆς παραδόσεως, τό διὰ τῆς γραφικῆς μεθόδου τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου δεσμευμένον. Οἱ πατριαρχικοὶ διδάσκαλοι ἔψαλλον τὰ μέλη μέ τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν ἀπαγγελίαν, διαφέρουσιν τῆς ἀπαγγελίας τῆς ὑποδεικνυομένης καὶ ὑποτιθεμένης διὰ τῆς γραφῆς τῶν ἐξηγητῶν διδασκάλων. Ἡ ἐξήγησις τῶν παλαιοτέρων μουσικῶν μαθημάτων ἀπεμάκρυνε τό μέλος κατὰ

γραφὴν καὶ κατ' ἐκτέλεσιν ἀπὸ τὴν παράδοσιν, τὴν ἐπικρατοῦσαν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19 αἰῶνος παρὰ πᾶσιν ἐν γένει τοῖς ἐκκλ. μουσικοῖς διδασκάλοις.

§147. Ἐσκέφθην καὶ μάλιστα τό εὖρον εὐλογον καὶ ὀρθόν τό νά καταζητήσωμεν καὶ νά ἐπανέλθωμεν καὶ αὖθις εἰς τὴν παράδοσιν τὴν μουσικὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν μᾶς ἐχώρισαν τὰ μεσολαβήσαντα γεγονότα. Πρὸς τοῦτο ἦτο πρέπον νά εὗρεθῇ τύπος γραφῆς ἀρμόδιος νά συνδέσῃ τὴν πρὸ ἑκατῶν ἐτῶν μουσικὴν παράδοσιν μέ τὴν σήμερον ὑπάρχουσαν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ· ἔπρεπε νά ἀνευρεθῇ ἡ γραμμὴ ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς συνέχεια καὶ ἡ ὁποία οὐδέποτε διεκόπη ἐκεῖ. Εἰς τὴν ἔρευνάν μου αὐτὴν ἀρκετά μέ διευκόλυνε τό γεγονός ὅτι ὁ Νικόλαος λαμπαδάριος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ (+1893), ὁ συμψάλας μέ Κωνσταντῖνον τόν πρωτοψάλτην καὶ χοροστατήσας πεντηκονταετίαν ὅλην ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ, ἦτο ὁ τελευταῖος μύστης καὶ τῆς γραφικῆς μεθόδου τοῦ Πέτρου καὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἀρχαίου μέλους ὅπως ἐδεσμεύετο τοῦτο παρὰ τοῦ διδασκάλου λαμπαδαρίου Πέτρου Πελοποννησίου. Ὡς συνέχειαν ἔλαβον τὴν πρᾶξιν πλέον τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ἐσυνέχισεν ἀπὸ τοῦ 1882 μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ὁ διδάσκαλος Ἰάκωβος πρωτοψάλτης Ναυπλιώτης, μαθητὴς τοῦ μακαρίτου διδασκάλου Νικολάου λαμπαδαρίου, χρηματίσας συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως ὡς πηγὴ τοῦ ἀρχαίου μέλους καὶ τῆς ἀρχαιοτέρας ἐκτελέσεως αὐτοῦ, καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ψαλτικὴν σταδιοδρομίαν του ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ.

§148. Ὁ τελευταῖος οὗτος διδάσκαλος μετεχειρίζετο τὰ μέλη καθὼς τὰ ἔχη δεσμεύσει διὰ γραφῆς Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος καὶ ἠκολούθει τὰς ἐκκλη-

σιαστικάς μελωδίας μέ τόν ἀρχαῖον τρόπον των· ἀκόμη καί ὅταν ἐνώπιόν του εἶχε κείμενα ἐξηγημένα, καί τότε ἔψαλλε τά μέλη ὡσάν ἦσαν ἐν τῇ γραφῇ Πέτρου λαμπαδαρίου. Ἐνίστε ἀνέλυε τήν γραφήν καί ἐνίστε ὅχι· εἰς τοῦτο ἠκολούθει τήν συνήθειαν καί τήν πρᾶξιν τῶν πατριαρχικῶν ἐν γένει διδασκάλων οἵτινες ἔψαλλον κατ' ἀνάλυσιν τῶν γραφικῶν σημείων τῶν μουσικῶν γραμμῶν τοῦ μέλους.

§149. Κατά τήν δέσμευσιν τοῦ ἐκκλ. μουσικοῦ μέλους ἔπρεπε νά περιλάβω καί τοὺς δύο τρόπους τῆς γραφῆς, τοὺς ὁποίους χρησιμοποιοῦσιν οἱ πατριαρχικοὶ διδάσκαλοι, τόν τε συνεπτυγμένον καί τόν ἀναλυτικόν. Πρό παντός ἔδει νά παραστήσω τό μέλος πλέον συγκεκριμένον καί οὐσιαστικώτερον ὡς πρὸς τήν προφοράν καί τήν ἀπαγγελίαν αὐτοῦ, καθορίζων τοὺς διαφόρους χρωματισμούς τῆς φωνῆς τοῦ ἐκτελεστοῦ, καθὼς καί τόν ἀρμόδιον χρόνον καί ρυθμόν τοῦ μέλους. Μέ ἐνδιέφερε νά δεσμεύσω καί τήν ἀπαγγελίαν τοῦ σεσημασμένου μέλους. Μόνον ὅταν τό μέλος καταγράφεται μέ αὐτόν τόν τρόπον, δύναται τοῦτο νά χαρακτηρίζεται ὡς μέλος τῆς παραδόσεως.

§150. Φρονῶ ὅτι εἶναι καί πρέπον νά σημειώσω ἐνταῦθα τί ἐννοοῦμεν τήν σήμερον, εἰς τὰς ἡμέρας μου, λέγοντες μέλος τῆς παραδόσεως τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Χρειάζεται νά δοθῇ κάποιος καθορισμός τῆς ἐννοίας τοῦ ὅρου τούτου, ἐπειδή πιθανόν νά ὑπάρξουν τινές οἱ ὁποῖοι, ἐκ παρεξηγήσεως μᾶλλον ἢ ἐξ ἀγνοίας — εἰμποροῦν νά θελήσουν νά ὑποστηρίξουν ὅτι τό μέλος ὅπερ ἐφρόντισα νά δεσμεύσω δέν εἶναι παρὰ τό μέλος πού μετεχειρίζετο εἰς τό ψαλτικόν του στάδιον Ἰάκωβος πρωτοψάλτης Ναυπλιώτης, δηλαδή μέλος καθαυτό προσωπικόν του.

§151. Πληροφορῶ λοιπόν, σχετικῶς, τοὺς ἀναγνώστας μου ὅτι ὅταν λέγω καὶ ὅταν γράφω μεταχειριζόμενος τοὺς ὄρους «μέλος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας» ἢ «μέλος πατριαρχικόν» ἢ «μέλος πατροπαράδοτον» ἢ «μέλος κατὰ τό πατριαρχικόν ὕφος» ἢ ἀπλῶς «μέλος τῆς παραδόσεως», ἐννοῶ τοῦτο· ὅτι τὰ ὅσα μέλη εἰς τὰς ἡμέρας τῆς χοροστασίας μου ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ εὔρον ἐκεῖ καὶ ἤκουσα, ἀνήκουν κατ' ἀναμφισβήτητον τρόπον εἰς τοὺς παλαιότερους διδασκάλους τῆς μεγάλης ἐκκλησίας· τὰ μέλη ταῦτα διετήρησαν καὶ διέσωσαν ἐν τῇ πράξει οἱ διάδοχοι ἐκείνων καὶ ἐσυνέχισαν, ἄνευ διακοπῆς τινος, οἱ κατόπιν ὑπηρετήσαντες τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκαλοι. Καὶ τὰ μέλη ταῦτα, κατὰ τρόπον λίαν τεχνικόν, ἔχουσι δεσμευθῆ καὶ παρασταθῆ διὰ γραφῆς παρὰ τοῦ διδασκάλου Πέτρου Πελοποννησίου καὶ τῶν κατόπιν πατριαρχικῶν διδασκάλων Πέτρου πρωτοψάλτου, Μανουήλ πρωτοψάλτου καὶ Γρηγορίου πρωτοψάλτου, τοῦ καὶ ἐξηγητοῦ. Ἄπαντος δέ τοῦ καταγεγραμμένου τούτου μουσικοῦ ὕλικου, κατὰ τὰς περιστάσεις, γίνεται χρῆσις ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ.

§152. Ἐκτός τῶν γραμμένων, εἴτε συνεπτυγμένως, εἴτε ἀνεπτυγμένως, μουσικῶν τούτων μελῶν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα μέλη ἀκόμη ἀδέσμευτα διὰ γραφῆς. Καὶ τὰ ἄγραπτα μέλη προϊόντα τυγχάνοντα τῶν διδασκάλων τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, χρησιμοποιοῦνται ἐν τῷ ναῷ τούτῳ, διατηρούμενα διὰ μόνῃς τῆς προφορικῆς διδασκαλίας καὶ πράξεως. Μὲ τὰ μέλη δέ ταῦτα ἅπαντα (γραπτὰ τε καὶ ἄγραπτα) οἱ διδάσκαλοι κατορθώνουν νὰ εὐχαριστοῦν καὶ νὰ ἐνθουσιάζουν τοὺς συγχρόνους ἀκροατάς. Ἐνῶ ἀνήκουν τὰ μέλη εἰς διαφόρους ἐποχάς, μὲ τὸν τρόπον πού σερβίρονται πάντοτε ἐν τῇ

πράξει παρὰ τῶν διδασκάλων, φαίνονται ὡσάν νά εἶναι μουσικά δημιουργήματα σύγχρονα. Καί τοῦτο συμβαίνει ἐπειδή ἡ σύνθεσις των καί ἡ πλοκή των ἀκολουθεῖ ἄνευ ἐξαιρέσεως, τόν μουσικόν τύπον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους. Ἀναμφιβόλως ἦτο πρέπον νά δεσμευθῇ καί τοῦτο τό ἄγραπτον καί προφορικῶς καί κατὰ πρᾶξιν διασωζόμενον μέλος· διότι οὕτω μόνον θά ἐδεσμεύετο ἅπαν τό μουσικόν μέλος τῆς παραδόσεως, ὅπως σώζεται μέχρι τοῦ διδασκάλου Ἰακώβου.

§153. Μεγάλης σημασίας καί σπουδαιότητος εἶναι ἡ ἐξῆς παρατήρησις μου· ἐν γένει, τά μουσικά μέλη κατὰ τήν πρᾶξιν τῶν διδασκάλων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐμφανίζονται προξενούντα ἐντύπωσιν μεγάλην καί ὡσάν ζωντανευμένα πρό τῶν ἀκροατῶν. Προέρχεται τοῦτο ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ διδάσκαλοι οὗτοι εἶναι οἱ κατέχοντες τήν βυζαντινὴν μουσικὴν τέχνην. Τά μέλη κατὰ τήν γραφήν των παρουσιάζονται ὡς σκελετός. Οὕτω δέ, κατ' ἄλλον τρόπον παριστάνονται μέ τήν γραφήν συνεπτυγμένην, καί κατ' ἄλλον τρόπον ἐκτελοῦνται: κατὰ τρόπον ἀναλελυμένον καί ἀνεπτυγμένον. Ὁ σκοπός μου ἦτο τό ἐκτελούμενον μέλος, τό καί γοητεῦον τοὺς ἀκροατάς, νά δεσμεύσω καί νά παραστήσω, ἐν γένει. Πρὸς τόν σκοπόν ὅμως τοῦτον ἀπητεῖτο καί ἕνας κατάλληλος τύπος γραφῆς δυναμένης νά ἐπιτύχῃ τό ἐπιδιωκόμενον.

§154. Διὰ νά μὴν εὐρεθῇ κανεῖς εἰς τό μέλλοντα χρόνον νά ὑποθέσῃ ὅτι ἡ γραφή πού μεταχειρίζομαι εἰς τήν δέσμευσιν καί καταγραφὴν τοῦ μέλους τῆς παραδόσεως τῆς μεγάλης ἐκκλησίας εἶναι μία γραφή προσωπική, ἀτομική καί ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὰ προηγούμενα μουσικά γραφικά συστήματα, πληροφορῶ ἐνταῦθα, ἐπὶ τίνων βάσεων ἐστηρίχθην διὰ νά σχηματίσω

τόν τύπον αὐτῆς. Ἐστηρίχθην πρῶτον ἐπὶ τῆς γραφικῆς μεθόδου τοῦ λαμπαδαρίου Πέτρου Πελοποννησίου καὶ δεύτερον ἐπὶ τῆς γραφικῆς μεθόδου τῶν ἐξηγητῶν διδασκάλων, τὴν ὁποίαν οὗτοι μετεχειρίσθησαν πρὸς δέσμευσιν καὶ παράστασιν τῶν παρ' αὐτῶν ἐξηγηθέντων ἐκ τῆς γραφῆς τοῦ Πέτρου μουσικῶν μαθημάτων. Διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς γραφῆς τοῦ μέλους τῆς παραδόσεως παρέλαβα καὶ προσέθεσα εἰς αὐτὴν ὅσα σημεῖα μεταχειρίζεται ὁ διδάσκαλος Πέτρος λαμπαδάριος ὡς ὀπλισμὸν τῆς γραφῆς του· ὀπλισμὸν τὸν ὅποιον, ὁλόκληρον, δέν ἐχρησιμοποίησαν παντοῦ, εἰς τὰς ἐξηγήσεις των οἱ διδάσκαλοι Γρηγόριος καὶ Χουρμούζιος, ὅπως βέβαια τοῦτο θά ἔπρεπε νά τό πράξουν· τό ὅπερ ἐχρησιμοποίησα γραφικόν σύστημα διὰ νά δεσμεύσω καὶ νά παραστήσω τό πατροπαράδοτον μέλος ὅπως τοῦτο ἐκτελεῖται, κυρίως, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ὀνομάζω «Γραφήν τοῦ μουσικοῦ μέλους τῆς παραδόσεως». Ἔτσι εἶναι ὀρθόν νά χαρακτηρισθῇ ἡ γραφή αὕτη. Καί μέ αὐτὴν τὴν γραφήν — τὴν μὴ διαφέρουσιν, σοβαρῶς, τῆς γραφῆς τῶν ἐξηγητῶν καὶ τῆς τοῦ Πέτρου — εἶναι πρέπον, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ μουσικοὶ διδάσκαλοι νά δεσμεύουν καὶ νά γράφουν τὰ πονήματα αὐτῶν. Ἐχει τό πλεονέκτημα ἡ γραφή αὕτη νά δεσμεύῃ τὰ μέλη κατὰ ἓνα τοιοῦτον τρόπον ὥστε νά διατηροῦνται ταῦτα ἐκκλησιαστικά· ἡ γραφή αὕτη δέν ἐπιτρέπει τὴν ἐξαλλοίωσιν τοῦ βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους. Τό ἐκκλησιαστικόν μέλος πρέπει νά εἶναι καὶ νά διατηρηθῇ ὡς ἐκκλησιαστικόν. Καί διὰ νά χαρακτηρίζεται οὕτω, πρέπει νά ἔχῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν γραφήν του, αὐστηρῶς χρησιμοποιουμένην ὑπὸ τῶν διδασκάλων.

§155. Οἱ μουσικοὶ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλ. ἡμῶν ἀσματωδίας ἄς γνωρίζουν ὅτι ἀνέκαθεν οἱ διδάσκαλοι μετεχειρίσθησαν

μία ἐιδικήν γραφήν — ἐιδικῶς ἀρμοδίαν διὰ τήν φωνητικήν μουσικήν, ὅπως εἶναι ἡ ἐκκλησιαστική ἡμῶν τοιαύτη — διὰ νά παριστάνουν τά μουσικά μέλη τῶν ἐκκλησιαστικῶν τροπαρίων. Καί παρὰ τήν ἐξέλιξιν τήν ὁποίαν ἔλαβεν ὡς πρός τόν καταρτισμόν της διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἡ ἐιδική αὕτη γραφή ἔμεινε πάντοτε ἐιδικῶς ἐκκλησιαστική. Ἡ ἐκκλησιαστική ἡμῶν μουσική εἶχε τήν γραφήν της, γραφήν κατὰ τό μᾶλλον ἢ ἥττον ἀρμοδίαν πρός παράστασιν τοῦ μουσικοῦ μέλους· δημιουργοί δέ αὐτῆς ἦσαν οἱ δημιουργοί τοῦ μέλους.

§156. Ἡ γραφή τοῦ μέλους τῆς παραδόσεως διατηρεῖ τόν τύπον τῶν προγενεστέρων γραφικῶν συστημάτων· δι' αὐτῆς σώζεται καί διατηρεῖται, ἐν γένει, ὁ σύνδεσμος τῆς ἐκκλ. μουσικῆς γραφῆς. Ἐνῶ ὅμως δεσμεύει, ἀρμοδίως καί καταλλήλως, τό μέλος τῆς παραδόσεως, ἡ γραφή αὕτη εἰμπορεῖ νά χειραγωγήσῃ τόν μουσικόν καί εἰς τήν ἀνάγνωσιν καί μελέτην τοῦ μέλους ἐκ τῆς γραφικῆς μεθόδου τῶν ἐξηγητῶν, δύναται ὁ μύστης μουσικός νά περάσῃ εἰς τήν ἀνάγνωσιν καί μελέτην τοῦ μέλους ἐκ τῶν κειμένων τοῦ λαμπαδαρίου Πέτρου Πελοποννησίου· καί ἐκεῖθεν εἰς τά παλαιότερα τῶν διδασκάλων μουσικά κείμενα, τά πλέον συνεπτυγμένα.

§157. Ἡ γραφή μέ τήν ὁποίαν ἔχει δεσμευθῇ τό μέλος τῆς παραδόσεως δέν ἀφίσταται καί πολύ, ἂν ἐξαιρέσῃ κανεῖς τήν σύνθεσιν καί συμπλοκήν πού διαφέρει τῶν χαρακτήρων τῆς ποσότητος καί τῆς ποιότητος ἐν πολλοῖς, ἀπό τήν γραφικήν μέθοδον τῶν ἐξηγητῶν. Ἐπομένως, τά κείμενα τά περιέχοντα τά μέλη τῆς παραδόσεως τῆς μεγάλης ἐκκλησίας,

δύνανται, ἄνευ δυσκολίας οὐδέ καί τῆς παραμικρᾶς, νά τά ἀναγνώσουν καί νά τά θέσουν εἰς πρᾶξιν οἱ μεμαθηκότες ἐκκλησιαστικοί μουσικοί διδάσκαλοι τό μουσικόν σύστημα τῶν ἐξηγητῶν διδασκάλων, ὅπερ τήν σήμερον εἶναι διαδεδομένον. Ἡ δέ παρ' αὐτῶν χρήσις τῶν κειμένων τούτων θέλει ἐξασφαλίσαι τόν τρόπον τοῦ ὁμοιομόρφως ψάλλειν τά ἐκκλησιαστικά μουσικά μέλη. Τό μουσικόν μέλος τότε γίνεται κτῆμα καί τῶν ἐξωτερικῶν ἢ ἐνοριακῶν διδασκάλων, οἵτινες μέχρι τοῦ νῦν χρόνου, κατ' ἄγνοιαν τῆς πατριαρχικῆς μουσικῆς παραδόσεως εἰς τό ψαλτικόν αὐτῶν ἔργον ἐποιοῦντο χρῆσιν μόνον τῶν ἐξηγημένων κειμένων. Οὕτω μόνον θά ἰσχύσῃ τό μουσικόν μέλος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τῆς ὁποίας οἱ διδάσκαλοι περισσότερον πάντοτε ἡρμήνευσαν καί περισσότερον ἐσεβάσθησαν — ὅπως εἶχαν χρέος καί καθῆκον εἰς τοῦτο — τήν παράδοσιν τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

§158. Ὡς ἦτο ἐπόμενονον, ἐδέησε τά μέλη τῆς παραδόσεως τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, τά ἤδη γραμμένα μέ τήν γραφικὴν μέθοδον τῶν ἐξηγητῶν, νά τά μεταφέρω εἰς τήν γραφήν ταύτην τοῦ μέλους τῆς παραδόσεως. Ἀναμφιβόλως, τοῦτο ἔγινεν, ἀλλά μετὰ πολλοῦ κόπου. Κατηρτίσθησαν κείμενα περιλαμβάνοντα ἅπαντα τόν κύκλον τῶν ἱερῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ. Οἱ ἐκκλησιαστικοί μουσικοί διδάσκαλοι ἐν τῷ ἔργῳ αὐτῶν εἰμποροῦν πλέον νά εὐκολύνωνται, διότι εἰς τό ἐξῆς θά ὑπάρχωσι μουσικά κείμενα χρησιμεύοντα καί πρὸς μελέτην αὐτῶν καί διὰ τήν ἄσκησιν τῆς ἱερᾶς αὐτῶν τέχνης. Κατωτέρω ἐν συνεχείᾳ τοῦ παρόντος βιβλίου παρέχω σχετικόν πίνακα τῶν ἤδη συντετελεσμένων μουσικῶν κειμένων, καθὼς καί πίνακα τῶν λοιπῶν σχετικῶν συγγραφῶν μου.

§159. Μέ τήν βοήθειαν τοῦ ἁγίου θεοῦ τό πρῶτον, τό καί σπουδαιότερον, μέρος τῆς ἐπιστημονικῆς μουσικῆς ἐργασίας ἔχει ἀχθῆ εἰς πέρας κατὰ τό μᾶλλον ἢ ἥττον. Απομένει ἡ τύπωσις τῶν μουσικῶν τούτων κειμένων καί ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐκ μέρους τῶν ἀπανταχοῦ ἐκκλησιαστικῶν ψαλτῶν. Παρά τάς δυσκολίας τάς ὁποίας ἔχει τό ζήτημα τῆς τυπώσεως, πιστεύω ὅτι καί πάλιν, θεοῦ εὐδοκοῦντος, θέλει συμπληρωθῆ καί τό δεύτερον τοῦτο μέρος τῆς ἐργασίας.

§160. Πρέπει ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία νά ἐνδιαφερθῇ εἰς τοῦτο, μεριμνῶσα αὐτή διὰ τήν τύπωσιν τοῦ ἔργου καί διὰ τήν διάδοσιν καί ἐπικράτησιν αὐτοῦ. Αὐτή πρέπει νά διαθέσῃ τά ἀπαιτούμενα χρήματα· διότι μέ μίαν τοιαύτην Αὐτῆς ἐνέργειαν θά ἐξασφαλίσῃ τήν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν της, τήν ὁποίαν ἀπό πολλῶν αἰώνων μεταχειρίζεται ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ, καί ἐν πάσῃ ἱερᾷ ἐκκλησιαστικῇ ἀκολουθίᾳ.

§161. Πᾶν ὅ,τι ἦτο πρέπον καί ἀνάγκη νά ἐνεργήσω παρὰ τοῖς ἀρμοδίοις ἐκκλησιαστικαῖς ἀρχαῖς, τό ἔπραξα καί δὴ καί ἐγκαίρως. Ἐκάμα τήν ἀναφοράν μου πρὸς τόν παναγιώτατον Βενιαμίν τόν Α' καί πρὸς τόν διάδοχον ἐκείνου Μάξιμον τόν Ε'. Καί ἐκεῖνος μέν ἔν ἔτος πρό τοῦ θανάτου παρέπεμψε τήν ὑπόθεσιν πρὸς μελέτην εἰς ἐπιτροπὴν ἐξ συνοδικῶν ἀρχιερέων πρὸς ἐξέτασιν τῶν κειμένων, κατ' ἀπαίτησίν μου· ὁ δέ νῦν πατριαρχεὺς Μάξιμος, ὑπεσχέθη ἅμα τῇ ἀναλήψει τῶν πατριαρχικῶν αὐτοῦ καθηκόντων ὅτι μέ τήν πρώτην εὐκαιρίαν θά ἐνεργήσῃ τά δέοντα. Δυστυχῶς, τό ζήτημα

τοῦτο δέν ἐπροχώρησε περισσότερο, ἔνεκα τῆς καταλαβούσης τήν παναγιότητά Του ἀσθενείας.

§162. Ἡ ἐντελῶς προσωπική μου πρωτοβουλία ἤγαγε τό ζήτημα τῆς βυζαντινῆς ἡμῶν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς μέχρι τοῦ σημείου τούτου. Τά περαιτέρω ἐπαφήνω εἰς τήν Θεῖαν Πρόνοιαν. Ὅτις, καθῶς ἀκραδάντως πιστεύω, θέλει ἀναστήσει τέκνα ἐκ τοῦ λαοῦ Της Ἰσραήλ, διά νά ἀποτελειώσωσι μίαν τόσον πολυχρόνιον καί πολύμοχθον προσπάθειάν μου ὡς σκοπόν ἐπιδιώξασαν τήν διάσωσιν ἑνός πολύ σημαντικοῦ ἐθνικοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ κειμηλίου, οἷα εἶναι ἡ πατροπαράδοτος ἡμῶν μουσική.

Ἐγγραφον ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῶν Εἰσοδίων Παναγίας Σταυροδρομίου κατά μῆνα μᾶϊον τοῦ χιλιοστοῦ ἑνεακοσιοστοῦ τεσσαρακοστοῦ ἐβδόμου σωτηρίου ἔτους.

Ἄγγελος Α. Βουδούρης

ΤΕΛΟΣ